

କାହାଣୀ

କାହାଣୀର ଶିକ୍ଷା

କାହାଣୀ

# ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૧૫૬૩૮

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ અમીલાલ આરટીશર ડ્રોવાલ

૭૫૫૬૪

વિષય ૬-૧૪

**THE LIFE STORY  
OF  
ARDASHIR KOTWAL  
BAHADUR**

**A narrative in verses of the lives and  
works of the great Parsi men of  
Surat of the eighteenth and  
nineteenth centuries**

**with  
illustrations  
and**

**Commentaries**

*by*

**DHUNBAI BOMANJI WADIA.**

**First Edition.**

**1930 A. D.**

**1299 Yz.**

---

**All rights reserved by the Author.**

# અહેવાલો અરદેશાર કોટવાલ બહાદુર.



મુસ્તમાં આગલી સદીમાં થઈ ગયલા પારસી વિરલાઓ  
કે જેવો બહાદુરી ને વફાદારીથી સેવા બજાવી ગયા  
તેવાનો હેવાલ.



ચિત્રો સાથે.

તગારીખી સહાદત સિક્કે સંગ્રહ કરી પ્રગટ કરનાર ને  
લખનાર  
ધનબાઈ બમનજી વાડીઆ.



પહેલી આવૃત્તી,

ઇ. સ. ૧૯૩૦.

પ. ઝ. ૧૨૮૯.

ક્રીંમત રૂ. ૩.

---

આ પુસ્તકનો સર્વ હક કૃતિ સ્વાધીન રાખ્યો છે.



ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય  
અમદાવાદ  
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ  
૧૫૬૩૨



આ પુસ્તક “શ્રી નટવર પ્રોન્ટીંગ પ્રેસ,” સેન્ડહર્સ્ટ રોડ સંઘવી સહન,  
મુંબઈમાં, શ્રી. ચુનીલાલ અમીચંદ ઝવેરીએ છાપ્યું છે,

અને

ધનખાઈ જમનજી વાહીઆએ ચોપાટી,  
દાદીશેઠ રોડ, ગાંધી-નિવાસ, મુંબઈ મધ્યથી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.



Late Mr. Sorabji Edulji Hinji Wadia, Jagirdar.



મરહુમ શેઠ શોરાબજી એડલજી હીંજી વાડીયા, જાગીરદાર.

જન્મ

ઇ. સ. ૧૮૩૬.

મરણ

તા. ૧૬ એપ્રિલ ૧૮૯૪.

# અર્પણ પત્રિકા.



મારી જન્મભૂમિની મગફળતા

ખતાવનારા

સુરત શહેર મધે

આગલા વખતમાં સાદા નામથી

પ્રખ્યાત થઈ ગયલા

અ ર દે શ ર કો ટ વા લ

અને

તેમના નામવર કુટુંબીઓની

તવારીખ

બહાર પડેલી જોવાની ઉમેદ

પોતા સાથે રહી જવાથી

આ મારું લખાણ

તે મારા અસરાપૂ પીતાજી

મરહુમ શેઠ શોરાબજી એડલજી વાડીઆની

પવીત્ર યાદમાં

સર ઝુકાવી

હું અર્પણ કરું છું.

ધ. બ. વાડીઆ.

## સાંકળીયું.

પાનું.

યજ્ઞાંની યાદ	...	...	...	૧
શેઠ શોરાબજી કાવસજી ઘડીઆલી (નેકશાતખાંન)				૨
ભાગ્યશાળી ઘડીઆલ	...	...	...	૩
દીલ્લીના શહેનશાહ માહમુદ રોશન અખ્તરનુ આંમત્રણ	...			૪
ઉમરાવ પદવીના ખેતાખ-ખાપ ખેટાઓને	...	...	...	૬
નાંમદાર ખીટીશની સત્તાની સરખાત લઈ દીલ્લીથી પાછુ ફરવું				૭
નાંમદાર ખીટીશ માટે ફરમાન વાવટે અને દરીઆઈ મહેસુલ				૭
નાંમદાર ખીટીશે ખુઝેલી કદર	...	...	...	૯
સખાવત—ગોટીના આદરીઆત તથા દોખમાંને લગતી જમીન				૧૦
ધરાન પુછવેલા દીની સવાલ જવાબો અને રેવાયત	...			૧૨
નવસારી જઈને પેશવા સરકાર પાસે મોખેદોની ખંડણી માંફ કરાવી	...	...	...	૧૩
શેઠખરજેરજી શોરાબજી કાવસજી (ખહેરેમંદખાન)	...			૧૫
શેઠ પેસતનજી શોરાબજી કાવસજી (તાલેયારખાંન)	...			૧૭
શેઠ ધનજીશાહ ખરજેરજી સોરાબજી (ખહેરેમંદખાંન)...				૧૮
ખોદાન સામે લડાઈ ને મીર હાડા	...	...	...	૧૯
ધનજીશાહની કતલ	...	...	...	૨૧
વફાદારીના બદલો નામદાર ખીટીશ તરફથી	...			૨૪
મરજી ક્રીયા માટે ખીટીશની દીલસોજબરી મદદ ગલમખાર ચાલુ કર્યા	...	...	...	૨૪
તેમજ માંડવીના રાગ દુરજનસીંધ	...	...	...	૨૫
શેઠ પીરોજશાહ ધનજીશાહ (ખેરેહમંદખાન)	...			૨૭
દરખાસ્તો દખલખો	...	...	...	૨૮
ખીટીશ સેવામાં વસપરંમપરા મેલવેલી નગીરીઓ	...			૨૯
નવાખ અફઝલોદ્દીનખાં કમરોલદ્દેહ હશમતજંગને હાથે પહેલા પારસી શેઠીઆને થયેલી તકીવાની ભેત	...	...	...	૩૧
સખાવત રાદાઈ અને ખેટાઈ	...	...	...	૩૨
શેઠ પીરોજશાહનુ મરજી	...	...	...	૩૩
પાયદરખો હેવાલ	...	...	...	૩૪
ખાઈ જાઇજી તે પીરોજશાહ ધનજીશાહના વિધવા	...			૩૬
શેઠ અરદેશર ધનજીશાહ ખહેરેમંદખાન (તવારીખ નર)				૩૯

કેવલણી અને ઓધ્યા અને વદ્ધાદારી ...	૪૦
વડોદરાના મહારાજ શીયાજીરાવ ગાયકવાડનો આગ્રહ ...	૪૧
ગુજરાત જીલ્લામાં વરત્તો જીત્તમાત ને ત્રાસ ને શહેરની રક્ષા...	૪૧
રાજ રૈયતની સેવા ...	૪૪
શહેરમા તાબુટ વેલા થતા ખખેડા ...	૪૫
કિર્તી સખાવતી નેમ....	૪૮
જગત રેલ ...	૪૯
પહેલી દરબારનું માંન (ખીટીશથી) ...	૪૨
ખીજ દરબારનું માન ,, ...	૫૦
દીલ્લીના શાહજહાની મુલાકાત ...	૫૦
ત્રીજ દરબાર (ખીટીશથી) ...	૫૧
ચોથી દરબાર ,, ...	૫૩
સાત ઓધ્યાથી જાણીતો ...	૫૪
સુરતની ઈ. સ. ૧૮૩૭ની ભયંકર આગ ...	૫૫
પહેલી લાયબ્રેરી સ્થાપી ....	૫૭
નામદાર ગવરનરને જયાફત ...	૫૭
ઈ. સ. ૧૮૪૨ની જવાબા આગ ...	૫૯
જોડી ખોરવઈ... ..	૬૧
સેશન કમીટ ... ..	૬૧
પાંચમી દરબારનું માંન (ખીટીશથી) ...	૬૫
જહાંનગીરશાહનાં લગન ...	૭૧
મુનીર સ્વામી ... ..	૭૪
લેક્સ કલોસી કાયદો ... ..	૭૪
કોટવાલીનું રાજમામું ... ..	૭૫
અદેખાઈની હદ ... ..	૭૬
છઠી અને છેલ્લી દરબારનું માન (ખીટીશથી) ...	૭૭
દેખાવનું વર્ણન અને રીતરીવાજ ... ..	૭૯
નામદાર સર જમસેદજી જીજીલાલ સાથેના સંબંધ...	૮૦
સહેજાનંદ સ્વામી નારાયણ ... ..	૮૩

	પાનું.
સ્વામી નારાયણનો પાઘ ... ..	૮૫
દુન્યાની નાપાયદારી, બહાદુર અરદેશરનું મરણ ...	૮૬
શેઠ જહાંગીરશાહ અરદેશર બહાદુર (બહેરેમંદખાન)	૯૩
બાધ આવાંબાધ અરદેશર બહાદુરના વિધવા ...	૯૬
ખુદરતની મદદ ... ..	૯૯
મુગલ્લ સાથે બ્રીટીશ પેનશન ... ..	૧૦૦
સખી શેઠ રૂસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ ...	૧૦૧
અશો બાધ આવાબાધનું મૃત્યુ ....	૧૦૩
શેઠ શોરામજી એલજી હીરજી વાડીઆ ...	૧૦૪
બાધ દોસીબાધ જહાંગીરશાહ અરદેશરના વિધવા ...	૧૦૭
મગીરીનો હક ... ..	૧૦૯
એલેકઝાંડર રોજર્સ સાહેબ....	૧૧૦
તવારીખની સમાપ્તી ... ..	૧૧૨

### ભાગ બીજો.

છપ્પય ઐતાલ ... ..	૧૧૩
અરદેશર કોટવાલના કામની નોંધ કોટવાલ દાખલાઓ ...	૧૧૪
સદ્દ હરે બહેરે તઝીવનો ઉતારો: ... ..	૧૨૪
અરદેશર કોટવાલનો ગરબો ... ..	૧૨૮
ખેલાત એટલે શું ... ..	૧૩૧
દીદગી શાહનશાહતના મોગલખાદશાહના નામો ...	૧૩૬
સુન્નતના નવાખ શાહેખાના નામો ... ..	૧૩૭-૩૮
સુરત જીજ્ઞાના દેશી રાજકર્તા તથા સચીન સ્ટેટના નવાખાના નામો ... ..	૧૩૯
મોટી આગ વેલા બેઝએલી લાવણીમાંથી એક કળી ...	૧૪૦
એક રાગણી .. ..	૧૪૧



# આ તવારીખમાં સહાદતો મેલવવા લીધેલાં પુસ્તકોની મદદ.

તખલુસ.

કર્તાના નાંમો.

પા. પ્ર.

પારસી પ્રકાશક.

ખ. ખે. પટેલ.

“ ખે ”

ખાનખલાદુર અરદેશર  
કોટવાલને તેમણી જીંદ-  
ગીનો સંક્ષેપ.

સુરતવાલા પાત્રનજી બેજનજી  
કોટવાલ અસતક આવેલી દીસે છે.

સદીની સહાદત.

ધ. ખ. વાડીઆ

જુના હસ્ત લેખ ઉપન્યા.

મુરનજી.

૩ ન. મુનશી

મરાઠા બુક ખાતાજી ખાજુરાવ  
પેશવાચી રોજનીચી.

જામે જમશેદ.

ઇ. સ. ૧૮૫૦ની નકલ

જુદા જુદા પરચુટન ફકરાઓ

“ મારી મુખાઇ

ખહારની રહેલ.”

ડા. જીવનજી જ. મોદી

ઇરાંનશાહ તવારીખ

શ. કા. હોડીવાલા

કાવશા માનેકશા તાલેયરખાંન  
અસતક.

“ નેક શાતખાંન.”

કાવશા મા. તાલેયરખાંન

જુની દીશાપોડી

વંસાવલી.

માતાજી ખાઇ કુવરખાઇ શોરા

ખજ વાડીઆ અસતક.

એ ઉપરાંત.

ધી સીટીઝ ઓફ ગુજરાટ, રોયલસન, જોનટલમેન ગ્રેગ્ટ, બોમ્બે ફરીઅર, ધી તેલીગ્રાફ. મુખાઇ સમાચર, પારસી તવારીખ દો. ફ. કરાક-વાલી. ગુજરાતમીત્ર હિરક મહોત્સવ, પારસી કિર્તી પ્રકાસ, ધ. ન પટેલની વગેરે ઉપરાંત થોડીક બુકરગોથી સાંભળેલી દંતકથાઓ વગેરે.

# વંસાવલી.

સાવકશાહ

રામશાહ

પદમશાહ

ધનજીશાહ—મનચેરશાહ ઉર્ફે મનજીશાહ

ધનજીશાહ શેઠ

કાવસશાહ

નાં

ધણીઆની

જમ્મ કાનજી લીમજી વાડીઆના બેટી તે

નેકશાતખાનના માંએ

નાનાભાઈ

શોરાખજી (નેકશાતખાન)

ધણીઆની જમ્મ તે

ફકીરા મનજીના બેટી

લીખાશાહ—અરબજી—પેસતનજી—દોસાભાઈ

ધણીઆની (અહેરેમખાન તાલેયારખાન)

નવાજખાઈ ધણીઆની

વીરખાઈજી અહોલો વંસવેલો દીનશાહ જનશાહ

કાવશાહ—ધનજીશાહ—દારાશાહ—પુજીઆભાઈ

ધણીઆની

જીવીખાઈ પેસતનજી તાલેયારખાનના બેટી

પીરોજશાહ

ધણીઆની

જમ્મજી હોરમજી

એલજી ચોકસીનાં બેટી

અરદેશર (તવારીખી નર)

ધણીઆણી

આવાંખાઈ હોરમજી લીમજી મોદીના બેટી

જહાંગીર શાહ

ધણીઆની

દોસીખાઈ એલજી હીરજી વાડીઆના બેટી

નાં દત્તક ભાઈ શોરાખજી એલજી વાડીઆ

ઉપલી વંસાવલી મારાં આપીકાં ચૈરની જુનીદોસાપોડીઉપરથી લેવામાં આવી છે. ઉપલી વંસાવલી સાથે જણીતા મુંખાઈના વાડીઆ ખાનદાનની વંસાવલીમાં જોતાં.

મનજી—(નેકશાતખાનનાં ધણીઆણીનાં પપાવા દોસે છે)

દાદા

માનેડજી

રવનજી અ. વાડીઆ

કૃત

નસરવાનજી

સવજી ૧૭૧૦-૧૭૭૪.

ધ. ખ. વી



## બ નાં મે ખુ દા .

પાક અહુરમઝદ પહેલાં તહને મારી નમાઝ હોજો.

ત્યાર બાદ

તહારાં પેદા કીધેલાં અશે નર અને નારીઓને  
મારું નમવું પહેંચો.

પ્રમટ કરનાર તરફનો ખુલાસો.

સુરત શહેરમા ઇ. સ. ૧૯ મી સદીમાં પ્રખ્યાત થઇ ગયેલા બહાદુર  
અરદેશર કોટવાલની કિર્તી અને તેનાં વડવાઓની કારકિર્દીનું પુસ્તક રચી  
બહાર પાડવાને કંઈક વર્ષોની મારી ઉમેદ તે કીંગતારે પાર પાડી છે માટે  
તે સાહેબનો હું પહેલાં આભાર માની આગલ વધું છું.

આગલા વખતમાં આપણાં પારસી ઘેરોમાં કેટલીક વખાણુવા જોગ  
રીતીઓ જાણેજ હતી, જેમાં નાંદણાં બાલકો આગલ રાજ પાદશાહની કે  
નસીયતની ચાનકરૂપી વાર્તાઓ કરવામાં આવતી જે વાર્તાઓ બચ્ચાંઓનાં  
કુંભજા મગજ ઉપર સારી અસર કરી સારો ધડો સીખવતી. (જે કે તે  
વેલાના બાલકોને માટે આજના જેવા નિર્ગમન કરવાને માટે સીનેમા નાટક  
કે એવાં મોજમગ્નહના પુરતાં સાંધણો તો નહીજ હતાં.) હવે જ્યારે ઉપર  
જણાવ્યું તેમ રાજ પાદશાહની વાર્તા ઉપરાંત બચ્ચાંઓ આગલ, ખાસ  
કરીને સુરત જીલ્લામાં થઇ ગયેલા બનાવ તરીકે અરદેશર કોટવાલની બહા-  
દુરીની વાર્તા કરવામાં આવતી ત્યારે કુદરતી ઉત્સાહ ફેલાતો. સુરત  
ઉપરાંત મુંબાઇ તો શું પણ દરેક સ્થલે તે જમાનાની એક જીવતી જમતી  
ખરા બનાવની વાત કહેવાતી અને આજેથી તે બુઝરગોને જાણીતી છે.

આપણે ચાલુ જમાનામાં જોઈ રહ્યાં છીએજે દીન ઉગતે કંઈ ગણુત્રી  
ન થઈ શકે એટલા સુધારા વધારા થતાં જાય છે. એટલુજ નહી પણ એકસો

વરસ પરનું વાતાવરણ જોનાં આજે આસમાનથી જમીન સુધીનો ફેર મોઢમ પડે છે. તેમાં છેલ્લાં ૩૦ વરસનો અનુભવ જોનાં અદ્ભૂત અચરતી પમાડનાર અખતરાઓ બનતા જાય છે, જે આજે પાછલથી જોતાં એક સાધારણ અકકલનું બલકે દમ વગરનું હોય એમ જણાયે છે. પણ તે સધલાની કંઈ ઉત્પત્તી મહાન બળવાન ભેગાં વગરતો થઈ શકતી નહીજ હશે. ત્યારે મારે આ જણાવવાનું કારણ એટલુંજ કે એકસો વરસ પર થઈ ગયેલા એક મહાન બળવાન ભેગાંના અદમીની છાંદગીના અસાધારણ બનાવો તે વખતનું વાતાવરણ જોતાં અદ્ભૂતજ કહી શકાયે.

ગુજરાતની આગલી તવારીખનાં પાનાંઓ જોતાં તે વેલાએ એવા એવા ભુલમાત-ચોરી-લુટફાટનાં ત્રાસદાયક દાખલાઓ અને હેમતનાક દુઃખોનાં બનાવો બનતા કે તે દુઃખો ટાલવાને માટે તે વેલાનાં બાહોશ આદમીઓ હારીખાતા, અને તેઓના ઉપાયો ચાલી શકતા નહી. પણ ત્યારે ખુદરતે તેની હદ પણ જાણે પુરી કરાવી અરદેશર ફાટવાલને સુરતમાંજનમ આપ્યો.

અરદેશર ફાટવાલની તવારીખ એવોના બાપના બપાવા શોરામજી નેકસાતખાન (ઈ. સ. ૧૬૯૭-૧૭૭૨) થી શરૂ થાયે છે. દીલ્લીના શહેન-શાહના આમણતનથી સુરતના નવાબ સાહેબે શાહી ધડીઆલ દરરત કરવા એવણને ત્યાં મોકલ્યા, અને તે ભાગ્યશાલી ધડીઆલ ચાલુ કીધાથી દીલ્લી દરબારમાં એવો વખણાયા અને નેકસાતખાનનો ખેતાબ મેલવ્યા ઉપરાંત એવોના બધે ખેટાએને પણ દીલ્લી શાહનશાહને ઉમરાની બખ્સી. ખરજોરજીને બહેરેમંદખાન અને નાંદલા ખેટા પેસતનજીને તાલેયારખાનના ખેતાબોથી નવાજ્યા. એવણ ૧૫ વરસ દીલ્લીમાં માંન મેલવી કુટુંબ સહીત રહ્યા. હવે જ્યારે ઇ. સ. ૧૭૫૯ માં બ્રીટીશ હકુમતની સ્થાપનાં સુરતમાં દાખલ થઈ તે વેલા એવોની હુશીયારી જોઈ દીલ્લી સલતનતે નેકસાતખાનને સુરતના એજન્ટ માટે પહેરામણીઓ આપીને રવાના કર્યા અને બ્રીટીશ શાહનશાહતને પાથો રચવાની સ્વચ્છી સમગ્રી અરસપરસની ભેટ થઈ અને ત્યારથી સુરતમાં બ્રીટીશ કાયુ નેમંચો. એ સધલુ જોતાં નેકસાતખાને ઇતીહાસેક ભાગ ભજવેલો દેખાય છે. ખરજોરજી બહેરે-મંદખાને (ઈ સ. ૧૭૧૭-૧૭૯૧) ખેતાના બાપ પછીથી સરકારી

ખાખદોમાં નાંમ મેલવ્યું હતું, પણ પરગ્નેજનાં ખેટા ધનજીશાહ બહરે-  
મંદખાંનથી વધુ કારકિર્દીની શરૂઆત થઈ હતી. ધનજીશાહ (ઈ. સ. ૧૭૭૦-  
૧૮૧૦) સરકારી નોકરીમાં માંનવંતા ઓધ્યા પાંખીઆ, જ્યારે ખોદાનમાં  
એક મુસલમાન ફકીરે ધર્મ સંખધી બંદ જગાડ્યો ત્યારે કેપટન કનીંગહામ  
સાથે ધનજીશાહ ખેટાંન ગયા ત્યાં ફકીરને સમજવી સરખુ થવા કહેતાં  
ઈ. સ. ૧૮૧૦ ની તા. ૧૬ મી જાનેવારીએ ધનજીશાહની કતલ થઈ હતી,  
અને તેનો બદલો જનરલ આમેરકોમ્પીએ તે બદલો સખત હાથે દાખી  
દેવા પછી વાલી આપ્યો હતો તે દીવસથી નાંમદાર ખીટીશ સરકારે એ  
કુટુંબની મુખીગીરીનો પાયો રચ્યો હતો

ધનજીશાહના ખે ખેટાઓ જેમાં વડો પીરોજશાહ (ઈ. સ. ૧૭૮૬-  
૧૮૮૩) અને ખીજે અરદેશર (ઈ. સ. ૧૭૬૬-૧૮૫૬) તેઓને નામદાર  
સરકારે તેઓની નાંદલી ઉંમર જોઈ પોતાની સંસાલમાં લેઈ દરેક રીતની  
કલવણી સાથે મોટા કીધા અને પોતાના વફાદાર સેવકો બનાવ્યા, કે  
જેનો વલતો બદલો એ ખેઉ ભાઈઓએ પુરેપુરો અને ઇંચે ઇંચ વાલી  
આપ્યો હતો. લાયક જવાનીએ ઉંમરમા આવતાં તેઓ બધેને સરકારી  
નોકરીમા રાખી પાયરી દરપાયરીએ તેઓની ચંચલઈ જોઈ વધારવામાં  
આવ્યા હતા. તે કયાં સુધી જે આખા સુરત જિલ્લાની હાકમીએ ખેઉ  
ભાઈઓ જુદા જુદા ઓધ્યાઓ ભોગવવા લાગ્યા, તેઓએ રાજ રૈયતની  
સરખી સેવા બજાવી અને પુરતો સતોષ ધનસાફ આપ્યો હતો.

પીરોજશાહને ચીફ ડીવીઝનલ ઓફીસર (૮૪ તાલુકાના મામલતદાર)  
દેશી રાજ્યોના પોલીટીકલ એજન્ટ-રેવેન્યુ કલેક્ટર-સદર અમીન વગેરેના  
ઓધ્યાઓ હતા. જ્યારે અરદેશરને શેહરની કોટવાલી પર નેંખીઆ. ત્યારે  
બધે ભાઈઓ સંપીલા પણ જુદીજ પ્રકૃતી ધરાવતા. પીરોજશાહ સાદાઈથી  
ટેક રાખતા પણ અરદેશર રોખવંતા દમામદાર તેમજ પોતાના કામમાં  
સખત રહેતા. પીરોજશાહના ગુજર્વા પછીથી એ સધલા ઓધ્યા અરદેશરને  
કોટવાલી ઉપરાંત મદયા હતા. ઈ. સ. ૧૮૨૦ થી એવોની કારકિર્દીની  
શરૂઆત જોવામાં આવે છે.

સુરત જિલ્લામાં તે વેલાનો ભારી ત્રાસ વાંચનારને અણુજનં તો  
નહીંજ હશે કે દરોખા માર્ગે અથવા જમીન રરતે જનંમાલની સલામતી તો

નહીં જ હતી. તલવારીઆ બીલો ને પીંદારાઓ ચોરી ને લુટફાટથી રૈયતનાં જીવને જોયા સીકકે ઓણવતા હતા. ધાસ્તી અને બીહકની મારી રૈયત હેખતથી મારી જતી. દરીઆમા લુટાફ ચાંચીઆઓના ધારાં પડી રહેતાં અને જીલમ જસ્તીમાં કાંઈ પાકી રહેતું નહીં હતું. એ સઘણાં દુઃખો અરદેશર કાટવાલે પોતાની હુશીઆરી અને બહાદુરીથી ટાલીને જીલમાતમાંથી રૈયત ને બચાવી. તેના માટે એવોને ભારે શ્રમ વેઠવો પડીયો હશે તેમાં કાંઈ પણ અતીશયોક્તી નથી. તન મન અને ધનના ભોગ આપ્યા વગર એવા ત્રાસ દુર થયા હશે નહીં. શેહરની રક્ષામાં રાતની રખેવાલી અને દીવસના ઇનસાફ આપવા માટે ધડીયાલ માફક ચોકસ રીતે કાર્યક્રમે ખાંતથી પોતે સેવા બજાવતા. તેણે માટે આપણે એમ કહી શકીએ કે જેમ એક બહાદુર અને બાહોશ નાબોદાહે પોતાના હાથથી સૂકાન પકડી ભારે લુકાન અને રંજ વચ્ચેથી તે કીસ્તીને કીનારે લાવે તેમ તેવણે સુરત શેહરનું સૂકાન ધયું હતું. જ્યાંના હકિમ, રાજ, અને રૈયત એવણુ પર શ્રદ્ધા થઈ ચુકી હતી, અને એવણુનો ફરી ફરીને ઉપકાર માનવાને જાહેર થતાં નામદાર અંગ્રેજ સરકારે તેમનાં માનમાં છ વેલા દરબાર ભરીને જાગીરીનાં ગામો-ઘોડા-પાલખી-રસાલા-ચાંદનો ખેતાબ-તલવારો અને સરપાવોની ભેટ એનાયત કરી હતી તેમજ દેશી રાજ્યો તરફથી પોતાની સેવાના બદલામાં પણ ભારે માન મેલવતા થયા હતા. એવણુ માટે એવું કહેવામાં આવતું જે સાતમી દરબાર થતે તો સેનાધીપતી કહેવાતે.

રૈયતના ફાયદા અર્થે જેમી સવાલ સરકારમા નાંખતા તે રદ જતા નહી, એટલું જ નહી પણ વેલાતની પાર્લામેન્ટમાં એવોની પ્રસંસાને ભારે વખાણુ થવા પામી હતી.

સુરત શેહરમાં આગ અને રેલની આફતો અવારનવાર વરસેલી રહેતી જે અધ્યામમાં એવણુ ખરે ખરે મહેનત લેતા અને જ્યારે એ કહેર ખતમ થતો ત્યાર પછીજ ઘેરે જતા અને દીવસો વેર રાત દીવસ એકજ ગણતા. તેવણુ પોતાની બાપીકી જૂમીની દાઝ ધરાવતા. અનેક રોતના શેહર સુધારા માટે એવણુનું ધ્યાન દોડતું અને ગાંઠના પૈસા ઉમેરીને શેહર સુધરવની યોજનાઓ રચતા.

કીરતારે દરેક ચીજની હદ મુકી છે તો તેમાં અરદેશર કાટવાણ કેમ પાકી રહી જાય? તેઓની ભરે અદેખાઇઓ થવા લાગી અને એ વખત આખર લેવા લગાણ પડીયું, પણ તેમાંથી તેવણ તો બા-ઝંતથી એવડાં માંન સાથે છુટા થઈ ગયા હતા. તેવણ મારે મોટા અમલદારો વખાણ ગાતા એટલુંજ નહીં પણ અરદેશરની સલાહ લેના અને તેવણને The Great Man of his Age કહેતા તેમજ વેદક્ષતમાં જો એ નર પેદા થયો હતો તો ગવરનરીએ પહોંચ્યો હતો. વડી તેવોનાં દમામદાર કામેની સામેતી આ ઉપરથીજ જણાસે કે જ્યારે તેમની ખાસી પાલખી પણ રસ્તેથી જતી હોય ત્યારે તેને પણ લોકો સલામી આપતા. એજ દેખાડી આપે છે જે કંઈ જેવાં તેવાં કામેથી તો નહીંજ પણ મહાન બલવાન ભેજનાં સૂરાતનપણાથી આટલું માંન રાજ રૈયતની સરખી સેવાએ મેલવ્યું હશેજ. તેવા એક બહાદુર નર માટે આપણે વીચારી શકાય જે તેના કામ તરફ જોતાં તેનું નામ યાદગાર રહેવું જોઈએ કે ઉધરતી ઓલાદને તે બોધ સમાન થઈ પડે.

આજનું હિન્દુસ્તાનનું વાતાવરણ મહોત અને જીવત વચ્ચે ડોલાખાતું નજરે દીસે છે. નથી સંપ કે સલાહ, નથી શાંતી કે આશાની, ગોયા રાજ અને રૈયત વચ્ચે ફેટૂનો સેતારો વરસી રહ્યો છે, અજ્ઞાંતો બ્યાપી રહી છે, તેવા બચકર સમયે અરદેશર કાટવાણ જેવા અનેક નરની જરૂર છે. હાલની બધે બાબુએ ઇનસાફની કટોકટ નેમ આવીને ઉભી રહી છે તેને કેવી રીતે પાર ઉતારવી એ એક ઉખ્યાલુ સમાન થઈ પડેલી સ્થિતિમાં એવા મહાન લવાહો ધરતી પર જનમ પામો અને સુલેહ થાવો. આમીન!

મહેરખાંન વાંચનાર, આ તવારીખનું લખાણ ઇ. સ. ૧૯૦૮ ના સાલમાં મેં સર કીધા બાદ વચમા કેટલાંક વરસો મને પરતું નાંખવું પડીયું હતું, પણ ખજણથી વીચારતાં લાગ્યું કે જે એક મારા બચપણની ખાહેશ ધરાવતી એ દરજ્જો મારે પુરી કરવીજ હતી, અને પાછાં પાનાં હાથ ધર્યાં.

તવારીખના સમાવેશમાં સંક્રાન્તો ઉપરથી કેટલીક બાબતો લેવામાં આવી છે, કે જેમાં જુદાં જુદાં લખાણો વર્તમાન પત્રો, પારસી પ્રકાશ, ટુંક સંક્ષેપો અને તે ઉપરાંત જેથી કાંઈ લખાણ મંત્રીયું તેમજ બુઝર્ગોથી સાંભળ્યું તે સરવે હેઠાયતો મેલવીને સરલ રીતે એક નાંદણાં પુસ્તક રૂપે રચવામાં આવી છે. તેમજ સાલ-સંવત-તારીખ-માહ-રોજ વગેરેની વારતવીક નેમ સાચવવામાં આવ્યા છતાં કાંઈ ખામી માલમ પડી-આવે તો મહેરબાન વાંચકોએ તે માટે દરગુજર કરવું. કારણ કે મહેરમાં આ માર્ગ પહેલું પુસ્તક છે. ન્યારે ઇ સ ૧૮૭૨ ના સાલમાં “એ” નાં તખ્તુસ હેલ એક પારસી તરફથી “ખાન બહાદુર અરદેશર કોટવાલ તેમની જીંદગીનો સંક્ષેપ” એવા મહાત્મા હેલ એક ચોપડી બહાર પાડવામાં આવેલી હતી અને તે ચોપડી તે વેલા મરહુમ બાઈ સાહેબ આવાંબાઈ અરદેશર કોટવાલ ઉપર સુરતનાં મરહુમ શેઠ પાલનજી બેનજી કોટવાલે પોતાના અક્ષરે લાલ સહીથી કેટલાંક પાનાઓ ઉપર નોંધ કરીને મોકલાવી હતી. અને પાછલાં પાના પર એવો વધુમાં લખતાં——— ભવીષ્યમાં બીજાને માટે આગાહી ધરાવી ભલામણથી લખી જાય છે કે——— ‘અરદેશરજીને ત્યાંના કાઈપિત પાછલથી સુધ્ધ કરીને છપાવસે તે! કંઈક વધારે મદદ મલશે’. તે નોંધ કરનાર શખ્સની આગાહી આજે ખરે આવતાં નજદીક ૫૮ વરસનો લંખાન વખત વહી ગયેલો છતાં તેવો ભેગી બીજી કેટલાંક લખાણની મદદે આ તવારીખનું કામ પાર પાડવાને પરવરદેગારે મને શક્તિવાન બનાવી છે. વડી ઉપદ્રા “એ” પણ લખે છે કે “અંગ્રેજના ગ્રંથ ઉપરથી અને તે વખતે જાતી મહેનતે નાંમાકિંત શેડીઆઓ તરફથી અરદેશરજી માટે “બ્રીક્સ” પોતાના ‘ગુજરાઈ’ નામના ગ્રંથમાં ઈ. સ. ૧૮૪૯ ના સાલમાં લખી ગયા છે ને તેમાં પણ તેણે ક જુલ કરી છે.”

તવારીખનું લખાણ બેતમાં રચીયું છે, અને નોટથી જુદી સમજણ આપવામાં આવી છે. ચાલુ વર્તન જોતી કેટલાંક મહેરબાનો તરફથી બેતનાં લખાણ માટે નાપસંદગી જણાવવામાં આવી. તે માટે મને ગદ્ધ કરતાં પદ્ધમાં લખવાને સહેલ થઈ પડ્યું હતે પણ પુરૂ થયા બાદ હું ફેરવી શકી નથી કારણ જે લંખાન વખત વહી જવા છતાં અને બેતનું લખાણ ખુલી રીતે સમજણ પડવા જોગ જોડું હોવાથી મહેરબાન વાંચનાર

તેને અનુકૂળ લેખણે એવી મારી વિનંતી છે. વડી તવારીખના પાછલા ભાગમાં અરદેશરજીની બહાદુરીનાં કેટલાક દાખલાઓ “એ” ની ચોપડીમાંથી ટાંકી બનવાના છે તેમજ તે ઉપરાંત બીજાં જાણવા જોગ દાખલો પણ લાંબા છે. વડી કમીના હાથે અરદેશર કોટવાલનો ગરબો જોડો આ પુસ્તકમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો છે.

આગલા વખતમાં પારસી ઘેરોમાં શુભ પ્રસંગે અરદેશર કોટવાલનો ગરબો ગવડાવવામાં આવતો. તે વેલાની સુરતમાં ગરબા ગવડાવનાર પારસન બાઈ જેને રતનદોસી કહેવામાં આવતી. જેણીએ એકસો વરસની ઉંમર ભોગરી હતી અને વૃદ્ધ અવસ્થા વેર તેણીએ પોતાનો એ હુન્નર ચાલુ રાખ્યો હતો. તેણીના શબ્દોની રચના તેમજ ગવડાવવાની ધપ ધણી વખણાતી હતી. પાછલથી તેની નકલ મુંબાઈવાલા મરહુમ શોરાબજી ચીકન જાપગરે પોતાની ગરબા સંગ્રહમાં આપી હતી. તે ગરબાઓ ભાઈ ધનજીભાઈ ન. પટેલનાં “પારસી કિર્તી પ્રકાશ”માં જેવામાં આવે છે. અરદેશરજીનાં ધણીઆનીં બાઈ આવાંબાઈના વખતથી કોટવાલનાં ઘેરનો રેવાજ માંગળીક પ્રસંગે કુંટબના નહાંનાથી મોટાં સ.થે જોડાઈને અરદેશરજીનો ગરબો ગાઈ તે બહાદુર નરની યાદ દેવડાવનાં હતાં.

આ પુસ્તકમાં ચીત્રો આપ્યા ઉપરાંત મુખ્ય જરૂરી ચીજ જો અરદેશર કોટવાલની પોતાની સખી આજે મોજાદુ હોતે તો એક મોતેબર નેમ પુરી પાડી શકાતે, પણ કમનસીબે તેવણની સખી પણ નથી. મારા વડીલોએ તે માટે ધણે ચત્ત કરવા છતાં મેઝવી શક્તિયાં નહીં હતાં. એવણની ત્રીજી દરબાર વેલાનો એક ગરબ લેવાએલો કહેવાતો કે જેમાં નામદાર ગવરનર સર જોન માલકમ, અરદેશરજી અને સુરતના નવાબ સાહેબ મીર અફઝુદીન અહમદખાન સાથે ત્રણુદોનો ભેગો ફોટો લેવાએલો હતો અને તે સખી મેઝવવા માટે વેલાતમાં ઓ. એલેક્ઝાંડર રાજર્સ સાહેબ પણ તલાશ કરવા છતાં નાસીપાશ થયા હતા પણ કંઈક ખુસરતની મદદે અરદેશરજીની પોતાના હાથ દસ્કતની ગુજરાતીમાં લખ એટી એક સડી મારી “સદીની સહાદત”માંથી મને મળી કે જ્યારે લેક્સિકોલોસીના કાયદા વેલાએ સુરતનાં શેડીઆએએ મુંબાઈ રવાના કીધેલી અરજી પર એવાની

સહી જોવાથી આ પુસ્તકમાં તે આપી છે. કે જ્યારે તે સહી મારા જોવામાં આવી ત્યારે એ ધડી તે છુપા બેઠના શાહેજ આગળ સર નમાંવ્યું અને એ ખુશીના આંસુ મારી આંખમાંથી પડીઆં જે-હું લખીઆ વગર રહી શકું એમ નથી. અને તવારીખમાં પણ એ સહીથી શતોષ લેવા જોગ બીના લેખી શકાયે એમ ધારું છું.

વખત પોતાનું કાંમ કર્યો જાય છે, એક સરખી સ્થિતી સદા રહેવા પામતી નથી. અરદેશર ક્રોટવાણનું કિર્તીવંત નાંમ જીલાતુ જાય છે એમ નહી પણ સુરત શેહર પર તેવોએ કીમેલી વફાદારીનાં કામોની નોંધ સજાના સરકારી પોઠાની તવારીખમાં જાહેરનાં કાયમ રહ્યા છે. કે આ ચોપડી “અહેવાલે અરદેશર ક્રોટવાણ ખહાદુર” માં તવારીખના નરના કાંમોથી વાંચનારી આજમ જોઈ શકસે કે અરદેશર ક્રોટવાણે તે વેજાની આકૃતના વખતમાં સુરત જીલ્લા ઉપરાંતના જીલ્લાઓમાં ઉત્તમ સેવા બજાવીને જીંદગી ખોલવાની બીન દહેસતે ખહાદુરી બર્યા કામોથી સુરત શેહરની રૈયતો તેમજ તેઓની માંનીતી સરકારને ગોયા આબાર ટલે મુકી દીધાં છે કે જ્યારે આજે દલગીરી સાથે જોવું પડે છે કે તેવા એક ખહાદુર નરની યાદગારી માટેનો એક ગ્રંખો પડજાયો પણ દીસી શકતો નથી પરંતુ આ તવારીખ માટે નમ્રતા પુર્વક અરજ સાથ લખતાં આ નાંકેશ કલમને ન જોતાં ખહાદુર નરના કાંમ તરફ માંન ધરાવીને જોવાથી આ મારા પુસ્તકને જાહેરમાં જે ટેકા મલશે, તે સાથ નાંમકર ખીડીસ સરકારને માંન આપ્યા પરાંપર ગણાશે એવી હું મહેરબાન વાંચનારી આજમ પાસ આસાં ધરાવુ છું.

હવે મારે વિશેષ બાર મુકી આ મારા અદના પુસ્તકને જે ટેકા મલનાર છે તે માટે એ બોલ આગલ વધીશ.

સમસ્તિલઓજમાં ડા० સર જીવનજી જમશેદજી મોદી Kt., B A., C. I. E., P. H. D., જેવોને સાદા નાંમે ડા० જીવનજી મોદી કહેતાં હું નહી ધારતી જે દુન્યાના ચારે ખુણામાં એવોની વિદ્વતા કોઈ પીછાનતું નહીં હોય. એવો બાઈ કેટલોક વખત મયો આ લખાણ માટે જાણુતા હતા, અને જ્યારે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનાં લખવા મારા આગ્રહને માન આપી, એવોએ લખવા માટે ખુશી દર્શાવી તે માટે હું એવો વિદ્વાન બાઈની ઉપકાર માની, મારા માટે અનુપમ માંન સમજુ છું.

ખુદરતને બેદ ઉઠેલી શકતો નથી, પન જ્યારે લંખાન વસોના વહેવા પછીથી, એક એવા વિદ્વાન માણસે તેનો “Foreward” લખ્યો છે કે



એવોની વિદ્વાત ભરેલી મુસ્લામનાંથી જ્યાં “અહુધાને અરદેશર કાટવાવ બહાદુર” કાંઈ પણ શક વગર શંતોષ મેલવશે એવી હું ખાત્રી રાખું છું.

પ્રતી થોડા શબ્દો લખી જણાવવાની જરૂર પડે છે. આ પુસ્તક બહાર પાડવામાં જેઓએ ખરાં દીલથી મદદ આપી છે, તેઓમાં મુજરાત કોલેજનાં પ્રોફેસર એમ. એસ. કોમેસેરીએટ I O. S., M. A., ભાઈ કાવશાહ માત્રેકશા, તાલેવારખાંત એડવોકેટ, ભાઈ રસતમ ખ. પેમાસ્તર એડવોકેટ (હાલના પારસી પ્રકાશના કર્તા) તથા મરહુમ ભાઈ રસતમ ન. મુનશી વગેરે તથા ખીજા ભાઈ બહેનનો આ ટોકે હું આભાર માનવાની રજા લઉં છું. અને તેમાં વિશેષ ભાર મુકી મારે જણાવવાની અગત્ય સમજું છું કે આ તવાસીખ છપાવવાને શરૂ કરવાની ઉલટ આપનાર મારા બેટા જમશેદ મુકે જોવા, તપાસવા, ગોઠવવા વગેરેનાં કામમાં મને મદદ લાગીને પુરતો શંતોષ આપ્યો છે, તેના માટે હું મગર છજી.

ઉપર જણાવ્યા ઉપરાંત જે પુસ્તકને લખીશોની વધુ મદદ મળી છે તે મુખ્ય ગ્રંથ પારસી પ્રકાશ અને ખીજા “એ” નાં તખલુસ હેઠળની ચોપડી (એ ચોપડી મારા ભાઈ રસતમજી શેરાખજી વાડીઆએ સુરતથી ૧૯૧૫ના સાલમાં મારા ઉપર મોકલાવી આપી હતી). એ બેઉ પુસ્તકોનો મને મોટો ટોક મળ્યો છે.

તવાસીખમાં બની શકતી યોજનાએ યોગ્ય રજુ કર્યા છે. મઘ સીનાં કેટલાંક વધુ ચીત્રો આપવાને મરી ખાગેશ હતી. જેણા માટે બનતી મહેનત લેવા છતાં મેં સ્વતંત્ર શકામાં નથી, પણ જેટલી મારાથી બની શકી એટલી બાબત આપીને આ સેવા મેં અર્પણ કરી છે, અને ખોદાનું ચહાતું હશે તો ખીજા વેલા વાંચનારી આવડત સમજાવ રજુ કરીશ.

વધુમાં આ પુસ્તકને માટે આગમજીની પ્રકાશ થનાર મેહરસાનોએ નામ નોંધાવી જે ઉત્તેજન આપ્યું છે તે સર્વેનો ઉત્કાર માનતા હવે પછીથી સ્પષ્ટીકરણ શોખીનેની કદર મેલવવા હું આત્મકિંત થઈ.

છેવટે પારસી મગરની દાખલ એક સૂના આદમીનાં જીવણ ચરીતથી, અરદેશર કાટવાવનું નામ સદા માદગાર રહેવા પામે એવી દોઆ ચાહવા સાથે

દુવાગીર,

ધનખાઈ ખમનજી વાડીઆ.

## પીછાણના બે બોલ.

આ પુસ્તક લખનાર પાઈ ધનપાઈ બમનજી વાડીઆની ખાહેશ ક્યુવ રાખી આ બે બોલ લખનાં મને ઘણી ખુશી ઉપજે છે. પાઈ ધનપાઈજીને એકાદ મુઝાકાતથી અને પત્ર વેહેવારથી હું કેટલાંક વર્ષ થાયાં ઓઝખનો આવ્યો છું અને તેમ થનાં જોઈ શક્યો છું કે એમણેમાં તવારીખનો કાંઈક શોખ છે, જે શખે એમણે પોતાના એક ખેશી વડીલની જીંદગીનાં જતાંતમાં મોજ લેતાં કર્યાં છે. કદાચ એમ પણ હોય કે, પોતાના કીર્તીવંત વડીલ તરફના માન અને ચાહે એમણે તેમણના વખતની તવારીખમાં શોખ લેતાં કર્યાં હોય. એની તવારીખી ઉલત ધરાયતાં પાઠની અરજને ફરજ સમાન મણી આ બે બોલ લખવા મેં ખુશી દેખાડી છે.

અરદેશર કોતવાલની કીર્તિની કોઈક વાતો બચપણમાં મારા વહાલાં માતાજીથી હું સાંભળતે ઉધર્યો હતો કે અરદેશર જાણે સુરતના એક નાના પ્રકારના હાઈન અલ રસીદ હતા. તેખ સાદી કહે છે કે

“મોહુતેસીખ ચે દાનદ કે દર ખાને ચીસ્ત?

નવીશન્દે દાનદ કે દર નામે ચીસ્ત.”

એતલે “કોટવાલ શું જાણે કે કોઈના ધરમાં શું બને છે? એક લખણાર જાણે કે (તેણે લખેલાં) કાગળમાં શું છે” મક્સદ આકે “જેમ એક બંદ કાગળમાં શું લખાણ છે તે તે લખનાર જાણે, ખીજઓ નહીં; તેમ કોટવાલને કોઈના ધરની માહેલી બાબત સાથે કામ નથી પણ તેને ધર બાહેર શહેરમાં શું બને છે તેની સાથે કામ છે. પણ એક શહેરના ભલા કોતવાલનું કામ, શહેરનાં શારીરીક અને નીતિમાન રક્ષણ અર્થે, બોહાગુ હોય છે, તેથી તે કોઈના ઘરોમાં પેચસ થાયા વગર પણ શહેરના ભલા અર્થે કોઈક ઘરોમાં, કોઈક જીંદગી, જેઓની જીંદગી શહેરને નુકશાન કરે, તેઓના ઘરોમાં, શું વીચરાય છે, બોઝાય છે અને કામ થાય છે તે ઉપર નેગાહ રાખે છે. અરદેશર કોટવાલ જાહેર રીતે, તેમ કોઈ જાણે નહીં તેમ છુપી રીતે, સુરત શહેરના રક્ષણ અર્થે તેમ કરતા રહેતા હતા, અને, એક

વખન, જેમ મુંબાઇમાં, એક આમત્રા પોલીસ કમીશનર મી. ફોરજેટનું નામ ઘેર ઘેર ખોલાવું મશહુર થયું હતું, તેમ સુરતમાં અરદેશર કોટવાલનું નામ મશહુર થયું હતું.

મેં ઉપર કહ્યું કે, અરદેશર કોટવાલની વાતો મેં મારાં માતાજીથી બચપણમાં સહમત હતી. માતાજીથી તે સહમતવાનો સખખ આ છે: મારા પિતા તરફથી મારે સખધ નૌસારી કસખ સાથે છે, પણ માતા તરફથી સુરત શહેર સાથે છે. મારાં માતા સુરતમાં રસ્તમપુરામાં જનમ્યાં અને ઉધર્મા હતાં, અને એ પરાંઓ માટે ખોલતાં હતાં. આ સખખે સુરતનું રસ્તમપર અને તેમાં ફરામપર મારા મનથી કાંઈક ખારાં પરાંઓ છે. મેં એ પરાંઓની કેટલીક વાર હોંસથી, એવી આગલી યાદ સાથે, મુલાકાત લીધી છે. પણ આ સર્વ મુલાકાતોમાં મને આજથી આશરે ૨૧) વર્ષ પરીની એક મુલાકાત ખાસ કરી યાદ છે કે જ્યારે હું એક દીવસે નૌસારીથી સુરત પગે, આશરે ૨૨ માઇલના તક્કાવતે ચાલતો ગયો હતો. બરી ખામદાદે નૌસારી છોડી તેની પુરણા નદી, લેંગો કાછી, પમમાંથી ખુત કહાડી હાથમાં લેઈ, ઓલંગી ગયા પછી, દોઝતાં દોલતાં મંજલ કરી માર્ગમાં સચીન ખાતે આસાપશ લઈ, પાછલા પોહોરે ચાર વાગે સુરતમાં, તેની નૌસારી ભાગળથી, દાખલ થયો હતો અને દાખલ થતાં મારાં માતાનાં રસ્તમપુરા અને ફરાંમપુરાની મુલાકાત હરખ સાથે લીધી હતી, કે જે પરાં-ઓમાં અરદેશર કોટવાલની વાતો ખોલાતી હતી.

સુરતની મારી આ મુલાકાતને હાલમાં, હું, તે તરફ ફેલાપલી કાંઈક અશાંતીના વખતમાં, એક ખાસ સખખે યાદ કરું છું. માર્ગમાં હું અવાર નવાર ગામડીઆઓ સાથે વાત કરતો. એ માર્ગમાં ખીટીશ, ગાયકવાડી અને સચીનના નવાખની સઘતનતો ભેગી મલે છે. ત્યાં હું ગામડીઆઓને પુછતો, કે તેઓને કોણનું રાજ્ય પસંદ છે? તો મોટે ભાગે તેઓ અંગ્રેજ સરકારની સઘતનત હેથળને મુલક પસંદ કરતા. ત્યાંના કરે તેઓને કાંઈ આકડા લાગતા, પણ અંગ્રેજ સરહદમાં મલતતા ઇનસાફથી તેઓ રાજી રાજી હતા, કે ત્યાં અદલ ઇનસાફ હતો. ઇનસાફની ખાખતમાં અદના અને આલા સરખા હતા. કોઈ 'આલા'ની તાકાત હતી નહીં, કે કોઈ 'અદના'ને હેરાન કરે. અદના અને આલા સરખા હતા. અંગ્રેજ સરકારના આ દેશ ઉપરના આશીરવાદોમાં, કાંઈ નહીં તો, "સુલેહ શાંતી અને ઇનસાફ," આ બે આશીરવાદોએ આપણાં આભારી જીગરે ખેંચ્યા

જોઈએ. અંગ્રેજો કાંઈ ફરેસ્તા નથી; તેઓમાં ખામીઓ હતી અને છે, જે તેઓ પોતે જોતા થયા છે અને ફરવાયજ્ઞા સંજોગોને પોતાને આપીન (advantage) કરતા થયા છે. અમલતે તે ખામીઓ આપણે ભાષ્યપદ કામે સાથે મક્કી હીંમતથી દેખાડવી. પણ મારા કમીના વિચાર પ્રમાણે, તેવી સર્વે ખામીઓ છતાં, આપણે બ્રીટીશ અમલને ધણા આભારી છીએ. આ પુસ્તક માટેના આ “બે બોલો”માં આ બાબતને યાદ કરવાનો સમય આ છે કે આ પુસ્તકમાં યાદ થાયજ્ઞા એક પારસી વીરલાએ અને તેના વડોલે અંગ્રેજ અમલના ઉપજ્ઞા બે મોટા આશીરવાદો-શાંતી અને ઈનસાફ-આણવામાં અને પાંચરવામાં, વફાદાર અમલદારો તરીકે, પોતાનો હિસ્સો આપ્યો હતો.

મારા માતાજીના મોંઢોડે અરદેશર કાતવાજની બહાદુરી અને મરદાનગીની સીફતો ગાયલુમાં બચપણમાં સાંભલેલી મને યાદ છે. તેવણુનો હલક સુંદર હતો. તે સુંદર હલકથી તેણે “અરદેશર કાતવાજનો ગરબો” કેટલીકવાર ગવાડેલો સાંભળેલો મને યાદ છે. મારાં માએજીએ મીઠું મોંઢોડેથી સુંદર હલકે ગાયજ્ઞાં અને ગવાડેજ્ઞાં ગરબાએએ મારા મનમાં ગરબા માટે ઉત્પન્ન કરેલા શોખને સમયે આજે પણ હું ગરબા કાંઈક હરખથી સાંભળું છું અને જ્યાં સગાં સ્નેહીએને ત્યાં, શાદી શંમશનીના અવસરો ઉપર, ગરબા ગોઠવાઈ શકાય છે ત્યાં ગાયજ્ઞામાં મોંજ લેડું છું. ગરબા માટેના આવા શોખે મને બે વર્ષધર અરદેશર કાટવાજની કીર્તિનાં કાત સમાજ ગણાતાં સુસ્ત શેહર તરફ ત્યાંના “નોતરાનાં ગરબાઓ” સાંભળવા કાળે ખેંચ્યો હતો. અરદેશર કાટવાજએ ગરબો (જુએ છપાયજ્ઞા ગરબાએની મી. શોરાબજી હોરમજી ચીકન અપગરની ચોપડી, પા. ૬૦. મી. ધનજીભાઈ ન. પટેલજી પુસ્તક, પારસી કીર્તી પ્રકાશ, પા. ૩૨.) આજે પણ વાંચતાં આપણને કાંઈક હજી વીચારોવી મોજ સહે છે અને આપણે જોઈએ છીએ કે અરદેશર પોતાના સુરત શહેરને કેવું પ્યાઈ ગણ્યું હતું.

પાઈ ધનપાઈ વાડયાના આ પુસ્તકની બેતપાજી કદાચ કેટલાકો, જેઓએ શીરદોસી જેવા શ્લોકોની બેતપાજી ઉપરથી બેતોનો ખ્યાલ બાધ્યા હોય, તેઓને અજબ કરે. પણ આપણે જાણ્યે છીએ કે એવીજ, નહીંતો

એવા પ્રકારથી કાંઇક ચઢતી, એતખાજીથી આપણને ગઇ સદીનાં વચ્ચે  
એતખાજી લખનારાઓએ વધારે કર્યા છે. કદાચ આપણે કહીએ કે એવી  
આગલી સદીની એતખાજી લખનારાઓમાં આ બાઈ છેલ્લાં, યા કાંઈક  
છેલ્લાંઓમાંનાં એક, ગણાશે. આગલી સદીઓના અઘઓમમાં ગદ્ય  
(prose) કરતાં એવી એતોને પસંદ કરવામાં આવતી. તે વખતમાં  
તવારીખી જ્ઞાનના સડીપણા બામે હાલના જેવા સહી અને સુધ્ધ વિચારો  
નહીં હતા. પણ સાધારણ રીતે એમ હતું કે ગદ્ય કરતાં એવી એતખાજી  
કાંઈક વધારે શોખ અને પ્રીતથી સંભળાતી. વધી ગદ્ય કરતાં એતખાજી  
એકને મોહોડેથી બીજાએ સાંભળી તે વંશ પરંપરા યાદ રહેવાનો વધારે  
સંભવ હતો. પણ હાલ વખત બદલાયો છે.

મોગલ વંશના પાદશાહો સાથે અને તેઓના રાજમંત્રી એક યા બીજા  
શહેરનાં અમલ સાથે, સુરત અને નૌસારીના કેટલાક પારસીઓ, પોતાના  
ધર્મા અથવા બીજી રીતે, સંબંધમાં આવ્યા હતા. તેવાઓમાંના એક  
આપણા પુસ્તકવાળા અરદેશર કોટવાડના એક વડીલ સોરાબજી કાવશાહ  
નેકશાઅતખાન હતા. તેવણના પૌત્ર ધનજીશાહે પોતાના વડીલની નામના  
જાળવી હતી અને ધનજીશાહના બેટા અરદેશરે તે નામના વધારે રાશત કરી  
હતી.

કહે છે કે એક માણસ એમ્સ સર્જિંગો યા બનીવોલુ બચ્ચુ હોય છે  
(A man is the child of circumstances). એ મુજબ અરદેશર  
કોટવાડના કુટુંબના સંબંધમાં બચ્ચુ હતું. જો અરદેશરના બાવા  
ધનજીશાહના વખતમાં હિંદુસ્તાનમાં એક મહેદી યા મહાદી પેદા નહીં  
પડ્યો હોતે, તો કદાચ ધનજીશાહ જાહેરાતમાં નહીં આવતે અને તેથી કદાચ  
બેટા અરદેશરને પણ જાહેરમાં આવવાની તક નહીં મળતે. આ મહાદીઓની  
હકીકત નીચે મુજબ છે : ધણાક ધર્મોન્ની માન્યતા છે કે એક વખતે એક  
અદ્ભુત શક્તિનો આદમી પેદા પડ્યો કે જે દુનીઆનું તારણ કરશે.

[ક] જરથોસ્તી પુસ્તકોમાં એમ એક સોશયોસ માટે કહ્યું છે (ફરવરદીન યસ્ત ૬ ૧૨૫) કે તે તમામ હાદમંદ દુનીઆને ફાયદો કરશે (અહુમ અસ્તવન્તેમ સાવયાત). જુદા જુદા કેશવરોમાં એવા જુદા જુદા સોશયોસો, ફરીકર્દ ઉત્પન્ન કરનારાઓ (ફરીકર્ન્ત કેરતાર, દદેસ્તાને દીની ખાખ ૩૬, ૬ ૪૫) પેદા પડશે. એ અસાધારન પુરુષોની સાંભળવાની શક્તિ એવી જાણીતી છે કે તેઓ પોતાના જુદા જુદા મુક્તકોમાંથી એકક સાથે, જાણે પાસે હોય તેમ, વાત કરશે (જુઓ મારી ‘અવસ્તા’ના વિષેસ નામોની ફરહંગ પા. ૧૩૮). હાલના ટેલીફોનથી હજારો મૈલથી અગળ્ય રીતે વાત કરવાના આ જમાનામાં આપણને જાણે દીસે કે આપણે કાંઈ એવા સોશયોસના જમાનામાં છીએ.

[ખ] હીબ્રુઓમાં પણ એવી માન્યતા છે કે મેસિયા (Messiah) આવશે. ક્રાઇસ્ટના જન્મ વેદા કેટલાક યાહુદીઓ માનવા લાગા કે તે ખાલકજ મેસીયા યા મુક્તી આપનાર (Savior) છે. ધણુકો તે ના પાડવા લાગા અને કહ્યો ખરપા થયો. દુશ્મન ઇ વધી અને સેવટે ભસો ક્રાઇસ્ટ ફાંસી ગયો. પેદા ઇરાનના ત્રણ માણ્યો (મોખેદો) ની ખ્રીસ્તી ધર્મ પુસ્તકોમાં જે વાર્તા છે, કે તેઓ ખાલક ક્રાઇસ્ટને જોવા માટે ઇરાનથી છેક પેલેસ્ટાઇન વેર ગયા હતા, તે વાર્તાની તળેટીએ પણ આ સોશયોસનું આકીન છે. તે માણ્યોના મનમાં આવ્યું કે ‘સોશયોસ આવનાર છે’ એવી આપણામાં જે વાત છે, તે વાર્તાવાલો સોશયોસ તે આ ખાલક ક્રાઇસ્ટ હોય. (જુઓ ૩. કાસારટેલીનો વિષય “The Three Magi”). સોશયોસને મલતી પારસીઓમાં ખેહેરામ વરજવન્દની પણ વાત છે. (ખહમન યસ્ત ખા ૩, ૬. ૧૪, ૩૬, ૪૦. માદીગાને માહે ફરવરદીન રોજ ખોરદાદ) કે તે દુનીઆનું તારણ કરવા આવશે. ઇરાનમાં ખાખ નામનો પુરુષ ઇ. સ. ૧૮૨૪ માં પેદા પડ્યો. ૧ ઇરાનના કેટલાક જરથોસ્તીઓ તેના શિક્ષક ઉપર મોહીત પડ્યા કે એજ આપણા પુસ્તકોમાં જાણાવેલો સોશયોસ યા ખેહેરામ વરજવન્દ છે. એમ ધારી તેઓ “ખાખીઝમ” તરફ ધસ્યા.

---

૧ એના વર્ણન માટે જુઓ એપ્રિલ અને મેહ ૧૯૦૩ ના “ગાન વર્ધક” ચોપાનીઆમાં મારાં લખાણો.

[૩] હવે મુસત્રમાનોમાં પણ એવોજ ખ્યાલ છે કે એક માહાદી આવશે અને દુનીઆનું તારણ કરશે.<sup>૧</sup> પ્રો. ડાર્મેસ્ટેટ મુજબ ૨ ઇસલામી લાઈઓએ આ ચીજાર જરથોશ્તીઓ પરથી લીધો છે. હવે એ માહાદી ખરેખર આવી ગયો છે કે હજીર આવવાનો છે, તે બાબે ઇસલામીઓમાં મન ફેર ઉઠે છે. એવા માહાદીએ ઇરાન, પારખરી, તર્કી, અને ઇજિપ્ટમાં ખરપા થયા છે.<sup>૩</sup> તેઓ વળી આપણા હિંદુસ્તાનમાં પણ જાહેર થયા છે. એક ખીનારસ આગલ જોનપુરમાં ઇ. સ. ૧૪૪૨ માં જનમ્યો હતો. ખીજો આગ્રામાં ઇ. સ. ૧૫૪૯ માં જનમ્યો હતો. આ ખીજા માહાદી શેખ આલાઈએ શાહ અકબર ઉપર, તેના વજીરો આબુ ફઝલ અને ફઝલી મારફતે, અસર કીધી હતી.<sup>૪</sup>

હવે ઇ. સ. ૧૮૧૦ માં એવો એક માહાદી સુરત આગલ બોધાન બાબે જાહેર થયો હતો. તેણે પોતાને માહાદી તરોકે જાહેર કરી ખીજા દીન-વાળા સર્વેને ઇસલામી દીન કબુલ કરવા કહી. તેણે સુરતના અંગ્રેજ કોડીના વડા મી. કે. ઉપર પણ એક પત્ર લખી તેને ઇસલામી ધર્મ અપત્યાર કરવા

૧ જુઓ “Transactions of the Literary Society of Bombay” Vol. II, પા. ૨૯૭-૩૧૧ માં એક વિષય નામે “Some Account of Mahummud Mehdi, the Wali or Saint of the Mehdives.” Translated and abridged from the Books of his disciples and Followers” by W. Miles.

૨ Le Mahdi, par Darmesteter, p. ૩૬.

૩ જુઓ મારો વિષય “A Glimpse into the Work of the B. B. Royal Asiatic Society, during the last 100 years, from a Parsee point of view.” પા. ૧૨૮-૩૦.

૪ જુઓ મારું પુસ્તક “The Parsees at the Court of Akbar and Dastur Meherji Rana.”

જણાવ્યું. હીંદુઓ ભોધાનમાં, તેમજ સુરત કે બીજાં પણ તેના શિક્ષણોએ ઇસ્લામી લાઈઓ ઉપર ક્રિસર કીધી હતી, ત્યાં ધમરાતમાં પડ્યા. આ રમખાન અટકાવવા માટે બોધોએ એક નાનું લસકર ભોધાન ખાતે એ મહાડીને પકડ્યા મોકલ્યું. તેમાં અરદેશર કાતવાલના બાવા ધનજીશાહ બરબોરજી બેરેહમંદ ખાન પણ હતા. જેવણ તે વખતે માડવીના સંગના વકીલ એટલે પ્રતીનિધી (representative) તરીકે સુરત ખાતે હતા. એ મહાડી અગત્ય પેહેલાં વેહેલાં જાઈ ઉભા રહેનાર આ બાહાદુર પારસી હતા, જેણે તેની આગળ જઈ માંગણી કીધી કે તે શરણ થાય. તે ઉપરથી ફાસાદ ઉઠ્યો અને તે મહાડીના એલાઓએ એવણને મરી નાખ્યા.

આ મુજબ ત્યારે જ સુરત જીલ્લામાં મહાડી જાહેર થયો નહિ હતો તો આપણને એક અરદેશર, એક અરદેશર કાતવાલ તરીકે મલ્યા નહીં હતો. મહાડીની જાહેરાત સાથે રમખાનમાં કાંઈક હીંદુઓ માર્યા ગયા હતા. તે મહાડીએ સુરતના વડા ઉપર કાંઈક ધમકાવો કાગળ લખ્યો હતો. તે ઉપરથી તે વડાને ફક્ત વીચાર આવ્યો કે પાંચ પચીસ પોલીસના સીપાઈઓ નહીં પણ એક નાની જેવી લશ્કરી ફોજ તેને પકડવા મોકલવી. તે ફોજ સથે આ ધનજીશાહ સેકડોમાના એક તરીકે, ગયો હતો. પણ તે બધાઓને બાબુએ મેલી માખણાડે ઢાંચી આ હીમતવાન ધનજીશાહ પોતે પેહેલો પેલા મહાડી અગત્ય હીમતથી ગયો અને તેને શરણ થવાની માંગણી કરી અને જ્યાં ઉમરે માગ્યો ગયો. અત્યુક્તિસીક પણ, આવી હીમત અને બહાદુરી, વકાદાર ફરજનો આ ઉમદા ખ્યાલ એક પારસી તરીકે આપણને હરખાવે છે. એવા એક બહાદુર અને ફરજ તરફ વકાદાર પીતાએ પોતાના અરદેશર ખેટાને તેવીજ બહાદુરી અને ફરજનો સુંદર વારસો આપ્યો હતો, જે આપણે એવણની જીંદગીના વૃત્તાંતમાં જોઈએ છીએ. આપણ સર્વેએ કાંઈ એકજ ખેતરમાં કામ કરવાનું નથી, આપણ સર્વેએ કાંઈ મહાડીને શરણ થવા કહેવાને જવાનું નથી. આ સુરતની કાટવાલી કરવાની નથી. આપણા કામગીરીના જુદાં જુદાં તરેહનાર ખેતરો છે. પણ તે કામને બરનાં સર્વે ખેતરોમાં આપણે પોતપોતાના કામમાં કાચડી, પાવડો લઈ પ્રમાણીક પણાની હીમત અને વકાદાર ફરજનો ઉમદા ખ્યાલ એવા ધનજીશાહ આ અરદેશર કાતવાલ ઉપરથી કરવાનો છે.

બાઈ ધનજીશાહ બ. વાડયાની કાંઈક પુરાણી ગણાતી ખેતખાજનાં આ પુસ્તક તરફ વાંચનારે કાંઈ તવારોખી પુસ્તક તરીકે જોવાનું નથી, પણ



અરદેશર ક્રોટવાણનાં વંશની તવારીખ માટે સર્વ નહીં તો થોડીક સામગ્રી પુરી પાડનાર પુસ્તક તરીકે અને તે કરતાં વધુ તે સામગ્રીની સોધખોળ કરવાને હિતેજન આપનાર યા સોધખોળ સુચવનાર પુસ્તક તરીકે જોવાનું છે. મારા કમ્પીના વીચાર પ્રમાણે, જે પુરૂષને માન અકરામ આપવા માટે છ છ વખત સરકારી દરઆરો ભરાયલી જે ધણી ઉપર ખોતાં આળ મેલાતાં તે આળો ખોતાં સામેત કરવા બાદ નામદાર સરકાર તરફથી એક વખત ફરીથી પીછાણમાં દરઆર ભરાયલી, જે પુરૂષના મરણ બાદ નામદાર પેહેલા સર જમશેદજી જીજીભાઈ ખેરોનેટ જેવા સહમજદાર પુરૂષે તેવણની યાદમાં શ. ૧,૫૦૦ ની રકમ ધર્મખાતે આપેલી (જુઓ મુંબઈની પારસી પંચાએત સાથે સંબંધ રાખતાં કેટલાંક ખાતાંઓના હીસાબ સને ૧૯૨૭ પા. ૧૨), ૧ તેવા પુરૂષની જીંદગીનું જૂતાંત કાઠં સોધખોળના આશક પુરૂષ પાસ લખાવવા માટે, ખેતબાજીમાં નહીં પણ ગદયમાં લખાવવા માટે, જરૂર છે. એવા કાઠંક વીરલાઓ પારસી કામને પારસી કામ તરીકે બનાવે છે. તેવાઓની જીંદગીના જૂતાંતો કામની તવારીખ બનાવે છે. મેં પારસી લેખક મંડળનું પ્રમુખપદ ધણું થયું છોડ્યું છે, તેથી તેમાં મારો સીધો અવાજ નથી. તેથી આ આડકતરો અવાજ કાઢી તેના પ્રમુખ અને મુનશીને અરજ કરું છું કે મેહરબાની કરી આ કામ માટે આશરે શ. ૩૦૦) નું ધનામ જાહેર કરી ધનામના રેસાલા માગવા. એમ થાયથી લેખક મંડળે એવું ભણું કામ કરેલું ગણાશે.

મારા આ “એ ખોલ” બંદ કરતાં આ પુસ્તક લખનાર બાઈની પોતાના વડીલો તરફનાં માન અને ચાહના કામની કદરશનાશી કરું છું. તેવણના વડીલનું ભણું રહ તેવણને અને તેવણ જેવાં બીજાંઓને ભલી પ્રેરણા આપતું રહે.

મેહેતા લોજ, મરૌલ રોડ, }  
અદેરી તા. ૨૫-૬-૧૯૩૦. }

સેવક  
જીવનજી જમશેદજી મોદી.

૧ સુરતની પારસી પંચાએતમાં અરદેશર એક સભાસદ નેમાયા તેવણની કારકીરદીના કાઠંક ખસારાઓ માટે જુઓ મારી “પારસી પંચાએતની તવારીખ.” (જુઓ તેની અનુક્રમણીકામાં).

## શુદ્ધિ પત્ર.

પાત્રું.	સાધન.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૩	નોટ ૩	જેહાંનદારશાહને	જહાંનદારશાહનો
૫	૩	નવાબે	નવાબે
૭	૧૮	બવચદો	બવચદ્રો
૧૬	૪	ખાસ	સાથ
૨૬	૧૮	પોશ સુદર	પોશ સુદ ૨
૨૯	૧૧	શહેરમાં	શરમાં
૨૯	૨૦	આદમ સાથ	આમદ સાથ
૩૧	૧૪	અપાયે	થાય
૩૧	નોટ ૩	નદરોસ્તી બહુવી	તનદરોસ્તી બહુવી
૩૯	૭	સતાતું	હન્નુ
૩૯	૧૬	દરબાર	દરબાર
૬૦	૭	અ	એ
૬૭	નોટ ૨૫	1329	1829
૮૭	૨૬	દીધા	કીધા



## ય અદાની યાદ.



અહો કુદરતનાં સાહેબ તું પરવરદેગાર,  
આલાથી અદનાંને પેદા કરનાર.

અવ્વલ હું ખાકી તન નમાવુ છું ધડ,  
કલમને પકડતાં જુકાવુ હું સર.

નમું છું તુંને અએ પાક પરવરદેગાર,  
કે હસ્તી ને નિસ્તીનો તું જાણકાર.

અવ્વલ તહારા નામથી ધર છું એક કામ,  
સવલ કરજે મૂજને તું આપ નેકનામ.

ગેળી ને ગેલીનો સાહેબ છે તુંજ,  
સુખીઆ દુખીઆનો ઇનસાફખી તુંજ.

જનમ આપી મરણનો કાયદોખી તુંજ,  
ઉધારનાર ઉછારનાર ને મારનારખી તુંજ.

સહવાર પછી સાંજની રીતી છે એક,  
જીવણ સાથ મરણનો છેડોખી છેજ.

ફરતા સીતારા ને આસમાની ચકકર,  
નથી કોણ પર પડીયું આ દુન્યા અંદર.

સીકત તહારી ગાતાં નહી પામું પાર,  
જીંદગી થાયે પુરી તોપણ નહી મલે સાર.

સમજે છે કુલ જગત ને જણે નકકી,  
પણ નથી તહારા ભરમની ખમર પડતી.

આખેર થાયે જીંદગી ને ઉમર હજાર,  
પહેાંચી વળે તુંજને કોણ સહેજખી લગાર.

ધરતીને ખત સમુદ્ર ને સાહી,  
તુંજની સીકત કોણથી લખાઈ.

( ૨ )

હોય પહેલવાન ગદા કે ઇનસાન મગર,  
 નથી કામ સરતું બસ તહારા વગર.  
 હુકમ વગર નહીં હાલે આડતું પાંડકું,  
 તેા ઇનસાન છે તુજ વગર તમામ આંધલું.  
 દેખાય કુલ જગત તું વગર ના રવા,  
 દરેકમાં બસ તુંજ છે, માત્ર ઇનસાન હવા.  
 બ્યારે હવાની ઉત્પત્તી તુથીજ બની,  
 ત્યારે અકક્લ હુશીયારીબી તુથીજ કની.  
 કરીમે કારસાજ ખુદા વંદ પનાહ,  
 ભુલ થાયે તેા માંફ કરજે મારો ગુનાંહ.  
 સરે કરે હું કામ મહારં કલમ પકડી હાથ,  
 મદદ કરજે મુજને તું દાદગર આપ.  
 અવ્યલ તહારી યાદ પછી કરવું કામ,  
 અમર કરી ગયા જે નેકઅખત નામ.  
 બહાદુરોના કુલની ઉત્પત્તી તમામ,  
 સુખીને જણાવું કે મશહુર થાય તેના નામ.



# અહેવાલે. અરદેશર કોટવાલ બહાદુર.

“બેત” માં તવારિખ.

રચનાર—ધ. બ. વાડીઆ.

શેઠ શોરાબજી કાવસજી ઘડીઆળી. નેકશીયાતખાંન.<sup>૧</sup>

જન્મ ઇ. સ. ૧૬૯૭.

મરણ ઇ. સ. ૧૭૭૨.

શેહરે સુરત બંદર અવલે કહેવાએ  
જ્યાંબ્રિશનો સખકતો પગ પહેલો ગણાયે  
તે શેહેરનાં સુરવીરોનું આ નામુ લખાએ  
મહેરખાંન વાંચનારાઓને માલમ થાયે.

ભાગ્યશાલી ઘડીઆળ.

દીક્ષી શેહરનાં અકબર બાદશાહને  
ભેટ ઈધેલી ઘડીઆળની રૂમશાંમના શાહે.  
લંબાણ વર્ષો ના વહેવા પછી  
ઘડીઆળની હાલત મુધારવી પડી.

૧ નેકશીયાતખાંનનો અર્થ—ભાગ્યશાલી ઘડીનો સાહેબ ઇ. સ. ૧૭૪૪ના  
આઘમાં એવો જ્યારે પહેલા દીક્ષી ગયા તે વખતે દીક્ષીની રાજગાદીપર  
‘જેહાંદારશાહને બેઠો રોશન અખ્તર માહમુદશાહ ( ઇ સ. ૧૭૧૯ થી  
૧૭૪૮) રાજ કરતો હતો. મરાઠા પુક ભાગ દુસરા—ખાસાજી ખાજરાવ

પેશવાચી રોજનીચી. તા. ૨-મે-૧૭૧૦.

(‘મુરનજી’ તા. ૨૭-૧૨-૧૯૧૦ જામે જમસેદ)

૧૭૪૪ ના સાલની અંદર  
હુતા દીલ્લીનાં તાજે તખ્તો ઉપર  
શેહનશાહ માહમુદ શેશન અખતર  
ઘડીઆળ સમરાવવાને કીધી ખટપટ.  
દેશ પરદેશ મોકલાવ્યા પેગાંમ તરત  
હોય જો સમારનાર તો આવે ઝડપ.  
પેગાંમ આવ્યો સુરતના નવાખ ઉપર  
રવાનાં કરે દીલ્લી ઘડીઆળનો કારીગર.  
કહેવાતું સુરતમાં હુન્નરનું મઠ  
થતું જેથી વેપારનું કામ ઝડપટ.  
વિલાયતનાં વહાણોની આવજવ હુતી  
યુરોપીઆનોની બહુ વરતી દીસ્તી.  
વેલાયતી હુન્નર તેથી લોક શીખતા  
પશ્ચિમનો હુન્નર પૂર્વમાં જણતા.  
એવામાં શોરાખજીને ઘડીઆળનું કામ  
શીખવું એક અંગ્રેજે કળાથી તમામ.

૨ દીલ્લીનાં પાદશાહ વીરે એવી દંતકથા ચાલે છે કે રૂમશામના શહેનશાહે (તરકીના સુલતાને) શેહનશાહ અકબર પાદશાહને એક ઘડી-યાળની ભેટ મોકલી હતી. પણ પાછલથી ઇ.સ. ૧૭૪૪ના સાલમાં દીલ્લીનાં તખ્ત પર શહેનશાહ માહમુદશાહ શેશન અખતરનાં અઈયાંમ દરયમ્યાન એ ઘડીયાળ દરસ્ત કરાવાને ખટપટ કીધેલી દીસે છે. જ્યારે સુરતથી નવાખ સાહેબની ફરમાસથી દીલ્લી ખાતે સોરાખજી ઘડીયાળીને મોકલવામાં આવે છે કે નવાખ સાહેબ તેઓને પાદશાહી એલચી તરીકેના દમામથી પેગાંમ આપીને રવાનાં કરે છે, પણ તેઓને દીલ્લી દરમ્યાનમાં ફારશી ભાષા સમજવાનારું પુલાસીયા (મુનશી)ની જરૂર માલમ પડી ત્યારે સુરતમાં હબશી (કીલ્લાના ગવરનર)ના છોકરાને ફારશી બોલવાને માટે એક પારસી મુનશી જતો હતો, તેઓને પુલાસીયા તરીકે લઈને દીલ્લી જવા નીકળ્યા આ કારીગર એલચી દીલ્લી પહોંચ્યા. ઘડીઆળ દુરસ્ત કરી કાંટા ચાલતા ક્યાં જેથી દીલ્લીમાં મોટું પ્રાક્રમનું કામ ગણાયું કે કાઈથી ન થાયે તેવું કારીગરીનું કામ કરી ખતસાચાથી સોરાખજીને ખેલાતની બક્ષીશ સાથે નેકશીયાતખાનનો લખકાદાર ખેતાખ પાદશાહી દરગાહે તેના હુન્નરની કારીગરીમાં કદરદાની ખતલાવી બક્ષીસ કીધો.

સી ખી લણી ને મા હે ર થયા  
 શેહર સુરત મા ઘણા પંકાયા.  
 નવ બે વાલીયો શાહ પર પેગામ  
 કે મોકલાવું કું શોરાખજીને તહારે મુકામ.  
 ૧૭૪૪ ના ઇસવી સાલે  
 શોરાખજીની રવાનગી દીલ્લી જાયે.  
 દીલ્લી સલતનતનું મોગલઈ રાજ,  
 જરૂર પડી ત્યાં લઈ જવા કાજ.  
 ફારસી જખાનનો સમજાવનાર દલાલ,  
 હુલાસીયા<sup>૩</sup> લીધા કાઉસ રસતમ જલાલ.  
 જેમ પાદશાહનો એલચી દમામે નીકલે  
 તેમ શોરાખજી ઘડીઆળીને નવાખ મોકલે.  
 ઇજત ને ફૂરમતથી શેહરે ગયા  
 દીલ્લીની દરબારમાં દાખલ થયા.  
 દેખાડાવ્યું તે ઘડીઆળ કારીગર ને  
 સમારીયુ તેણે તે શુભ ચોઘડીએ.  
 શહેનશાહની દરબારે વખણાવું કામ  
 કે પારસીએ મેલવ્યું પ્રાકમનું નામ.  
 કદરદાન ને શાહી દીલ્લી દરબાર  
 નવાજી ખેલાત ને બનાવ્યા જરદાર.  
 “નેકરીઆતખાંન” નો ભપકાદાર ખેતાખ  
 શાહે બક્ષ્યો દરબારમાં ખેતાખ.

૩ હવે જે દીલ્લી જતી વેળાએ પોતાની સાથે જે હુલાસીયો ફારસી  
 ભાષા સમજાવવાને લઈ ગયા હતા તે સહાદત જેતાં આશીરવાદગ્રસ્ત  
 માલમ પડે છે કે તેઓ દિવાડેવાલા કાવસજી તે દરતુરજી  
 રસતમજી શેફરીયારજીનાં ત્રીજા ખેટા (કાઉસજી રસતમજી) (જન્મ  
 ૧૭૧૬ મરણ ૧૭૮૧) હતા અને તેવળુને પણ ત્યાં રાખવામાં આવ્યા  
 ને મોગલ દરબારે માન આપી તેમને “મીરઝા-ખુશરોખેગ” નો એકકાળ  
 આપેલો માલમ પડે છે. એવળુ જાણીતા કેદમી દરતુર મુલ્લા શીરોઝના  
 બાપા થતા હતા.

અરૂં મેલવ્યુ “લાગ્યશાલી ઘડી” નું નામ  
 તે દીવસથી બન્યા વધુ નેકનામ.  
 દીલ્લીના ઉમરાવોમાં નોંધાયું નામ  
 કોઈથી નહીં થયું—તેવું બળવ્યું કામ.  
 એવું સમજી રાખીયા—ને જીવઈ ખાંધી  
 સાથે બે દીકરાઓને પણ ઉમરાવી આપી  
 વડા બેટા બરજોરજી ને ‘બહેરેમદખાંન’  
 બીજા પેસતનજી ને બક્ષયો ‘તાલેયારખાંન.’  
 વડી મોગલ દરબારના બનાવ્યા સરદાર  
 ત્રણ હજાર પાયડલ ને ૫૦૦ સવાર  
 કુટુંબ સાથે વસીયા દીલ્લીને દ્વાર  
 ૧૫ વરસ મેલવ્યું માન બીસીયાર.  
 વડી મોગલ દરબારનાં મોરાદશાહ વજીર  
 નેકરીયાતખાંનની છીતીની કદર જીજી.  
 ૧૫ વરસ વેર દીલ્લીમાં ઠામ  
 શેહનશાહે ત્રણનો થયો સમાગમ.  
 અહમદશાહ આલમગીર ને શાહે આલમ  
 મોગલ રાજનાં શાહે થયેલા માલમ  
 એવામાં પડીયો છે સુરતમાં અપ  
 નેકરીયાતખાંનને મોકલવાની તૈયારી ઝડપ.  
 હુન્નર સાથે અકકલમદ માણસ હુતો  
 ઇલમ જાનીનેજ નહીં બેસી રહેતો.

૪ દીલ્લી દરબારે જોયું જે ઘડીયાળ પછી બગડી ન જાય ને પાછા  
 રૂપીમજીને બોલાવવા પડે તેથી દુર અદ્દેશો વાપરી તેવોને પાછા સુરત  
 દુરવા નહીં દેતા દીલ્લીમાંજ રાખી ઉતેજન આપવા દીલ્લીના ઉમરાવોમાં  
 તેઓનું નામ નોંધાયું ને ‘જીવઈ’ ખાંડી આપી.

આ જગા તાલુકાવાલા ગામડાઓમાં સરકારી ગામડાઓની આમદાની કલેક્ટો-  
 રેટમાં અને સીપઈ અમલદાર પાસે હોય છે. તાલુકદારો એવી ‘જીવઈ’ જગાઓ  
 પોતાનાં હાથનીચેનાઓને તેઓની સેવાની પીજાનમાં આપતા હતા. ‘વડી ‘જીવઈ’  
 ની જગા એક તાલુકદાર પોતાનાં સગાંઓને તેમજ બીજાંઓને કે જે લોકો એવા  
 તાલુકદાર પર પોતાના ગુજરાનનો આધાર રાખતા હોય તેવાઓને આપી શકાતો હતો.  
 તે એક તાલુકદારની એક કરતાં વધુ બઝરી હોય તો તે ગુજરાન સાથે ‘જીવઈ’  
 જગા આપી શકે.  
 ( રોબર્ટસન પાણી ૨૨.)



રાજદરબારમાં માહીતગાર થતો  
 ખટપટી ચટપટી ઉમંગી રહેતો.  
 સુરતના નવાખ મીંચા અચ્છન કહેવાયે  
 દીલ્લીથી પરવાનગીગાડીએસાડવાનીથાયે  
 નેકશીયાતખાનની મદદ એ કામમાં જાયે  
 અગ્રેજોને તેથી મહેરો લાભ થાયે  
 દીલ્લી શેહરના વસવાટ દરમીઆન  
 ખટપટકરે ઇસ્ક ઇંડીઆ કંપની તરફથી સરીયામ  
 નેકશીયાતખાન નીકલીયા દીલ્લી દરમીઆન  
 આવીને પુગા શેહર સુરત મકાન  
 જ્યારે લાબ્યા ફરમાન દીલ્લીથી સુરત,  
 તવારિખમાં લખે છે કે જિંદીશની તુરત.  
 સતાની શરૂઆત સખકતી થાયે,  
 સુરતના કીલ્લાપર વાવટો ચઢાયે.  
 એક બાજુ મોગલ શહેનશાહી ધબ્બ.  
 બીજી બાજુ જિંદીશનો વાવટો સદા.  
 તે દીનથી ઉડતી કીધી જિંદીશની નિશાંજુ,  
 જવચ્છો કાલ સુધી રહેસે ફરતી ઇંધાન.  
 ઇંદ્રેજોનો કાજુ જિંદીશો ખાસ,  
 સુરતમાં ને માયો ઇ. સ. ૧૭૬૦.  
 જિંદીશપર વફાદારી નેકશીયાતખાનની  
 નાંધાઈ છે સુરતમાં જાયે દાંનની.  
 સુરતનો કીલ્લો ને દરીયાઈ કાફલાનો,  
 ફરજની મહેસુલ અગ્રેજોને વસુલાતનો.  
 અખત્યાર કુલ્લે જિંદીશના હાથમે,  
 મહેસુલ વસુલ કરવાને પરવાનાં સાથનો.

૫ નેકશીયાતખાન દીલ્લીથી જે ફરમાન લાબ્યા હતા તે તા. ૪ થી  
 સપ્ટેમ્બર ૧૭૫૬ની તારીખનું હતું અને તે દીનથી સુરતની રાજદવારી  
 ખાખતોમાં ઇંગ્રેજોના સતાની શરૂઆત થએલી ગણાયે છે. એ દીનેથી  
 ઇંગ્રેજ વાવટો સુરતના કીલ્લાપર મોગલ સરકારનાં વાવટાની સાથે  
 ઉડવા લાગો.

આયપત કરાવી છે નેકશીયાતખાંને,  
 મૂલથી વફાદાર રહ્યા છે યુરોપીઆંનને.  
 કોડી ને કીટલેદારી દરીયાઇ સરદારી,  
 શ્રીટીસને કીધી ખેરખન્દીથી ઇમાનદારી.  
 નેકશીયાતખાંન હીટલીથી આઠ્યા બ્યારે,  
 ઇંગ્રેજ બહાદુર માટે સરપાવ લાઠ્યા ત્યારે.  
 ઇમાનદારીનાં બદલા શ્રીટીસે દીધા,  
 નેકશીયાતખાંનને રેવેન્યુ કલેક્ટર કીધા.  
 સુરતના એજન્ટ જોન સ્પેનસર સાહેબ,  
 ને આ. કોમીસીયન ટોપીવાલા લાયેક.  
 મે મહીના ઇ. સ. ૧૭૬૦ એ,  
 એજન્ટને માનપાન મહુમદ હાદીખાંન સાથે.  
 રજવાડી ઘોડા ને જરીદાર સહુજ,  
 હીટલીનો પરવાનો સરપાવ સાથે.

૬ શ્રીક્ષ્ણ “Cities of Gujrashtia” માંથી નીચલું લખાણ મળે છે. “...Yesterday being esteemed Fortunate the Horse and Surpaw for the Chief presented by His late Majesty was received upon Castle Green in the most public and respectable manner the Nawab’s eldest son Faruskhan the Kajee and the principal officers and merchants attending. The Surpaw for the Hon’ble Company, we have delivered to Captain Lindsay, but the Horse is kept here as a public mark of His Majesty’s favour. On this occasion we judged it proper to present Hadookhan and Naiko Sautkhan who brought the present a Jagunnat and Surpaw each, amounting in the whole to about 600 Rupees which we hope your honour &c. will approve.”

Extract of a letter from the Chief-in-Council to the Hon’able the President and Council of Bombay dated Surat 3rd May 1760. (Appendix C.p. VIII)

અત્રિજેને નજરાણું શાહની પાસ,  
 નેકશીયાતખાને અપાવ્યું છે એજંદને પાસ.  
 સાથે છે દરબારનો મોગલ વડો,  
 શાહે મોકલેલો તેહના માનમાં ખડો.  
 શુભ ઘડી શુભ પત્ર શુભ દીવસ હશે,  
 ઝિંદગીના બળની ચઢતી થશે.  
 ત્યારબાદ અત્રિજેથી વલટી પેહરામણીઆ થાયે  
 મોગલ સાથે મોકલાવી છસોની કહેવાયે.  
 નેકશીયાતખાનના માનમાં દરબાર ભરાય  
 સુરત શેહરનો પારસી શેડીઆ ગણાય  
 જેની વફાદારીમાં અનેક પામીઆ માંન  
 ઇનામમા ઝિંદગી આપીયા છે ગાંમ.  
 પારચોલ ચોર્યાસી ને ડાભોડીમાં ગાંમ  
 વફાદારીમાં મલેલાં જાગીરીના નાંમ

૭ દીલ્લી ખાતેથી અત્રિજ કાઠોવાડાઓને સુરતની કાલ્લેદારી તથા મોગલ સરકારના દરીયાઈ લશ્કરનું ઉપરીપણું તથા તેના ખર્ચને માટે સુરતની આમદાનીમાંથી બે લાખ રૂપિયાનું લવાજમ પાંધી આપવાનું ફરમાન તથા ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીને તેમજ તેની સુરતની કાઠોનાં બે વડા અમલદારો ઓનરેબલ ચાર્જસ કામીડીયન તથા જેન ઈ. શપેનસરને માટે બાદશાહી સરપાવ સાથનો ઘોડો તથા કીંમતી નજરાણું, ઈ. સ ૧૭૬૦ની શરૂઆતમાં મહમદ હાદીખાન તથા શેઠ સોરાબજી કાવસજી નેકશીયાતખાન લઈ આવ્યા હતા. તે નજરાણું સુરતમાં એક મોટી દરબાર ભરીને ઉપડા અમલદારોને સુરતનાં નવાબ મીઆ અનજને આપ્યું હતું તે બહાલ રાખ્યા પછી ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની તરફથી મજકુર મહમદ હાદીખાન તથા શેઠ સોરાબજીને તેમની કીંમતી નોકરીઓને માટે રૂ. ૬૦૦ની કીંમતનો સરપાવ ભેટ આપ્યો હતો. પા. ૫.

૮ નેકશીયાતખાનને સરકાર તરફથી બખ્શોસમાં પહેલી જાગીરીના ગાંમો પારચોલ, ચોર્યાસી ને ડાભોડીના પરમનામાં મલેલાં હતાં—તે વખતે પેશવઈ સરકારમાં જાગીરી ગામોની મહેસુલમાં ચોથઈ આપવાનો હુકમ થયો હતો. પણ પાછલથી દાદાની ખટપટ થતાં ત્રણભાગ એવાને આપી ચોથો ભાગ સરકારે વસૂલ કરવા નેમીયો હતો. (સુરજી)

વહી ઇસ્ત હંડીયા કપનીથી સરપાવ મલે  
 દરબાર ભરઘને પારસી સરદાર ઠરે.  
 કોડીની કીલ્લેદારી—દરીઆઈ સરદારી  
 આપી છે નેકશીયાતખાનને—સરકારે આપી.  
 ટ્રિટીશની વફાદારીના પાયો રચીયો.  
 પોતા પછી વારસાને દાખલો સચીયો.  
 ધરમના કાંમેઆ દીવાં છે દાંન  
 દોખમાને આદરીયાંનમા જમીનો તમામ

૯ દીલ્લીથી નેકશીયાતખાન પંદર વરસના ગાત્રા પછીથી સુરતમાં  
 જ્યારે ઈ. સ. ૧૭૬૦ ના સાતથી આઠમા ત્યારથી એવોના સખંધ નાંમદાર  
 ટ્રિટીશ સરકાર સાથે ચાલુ થયેલો આપણે સહાદતો ઉપરથી જોઈ  
 શકીએ છીએ અને ત્યારથી સુરતમાં એવો ઉમરાવી પદ ભોગવવા લાગીયા.  
 જાહેર સખાવતોમાં એવો નાંમ જણાય છે. કે આજે શેઠરમાં રૂગનાથ  
 પરામાં આવેલું જુનું અને જાણીતા નાંમથી એકખાનું જરથોસ્તીઓના  
 ધરમનું એખાયતખાનું “ ગોડીનુ આદરીઆન ” તેની સત્તલી જમીન  
 નેકશીયાતખાનની ધરમાદા આપેલી જણાય છે તેમજ સુરતનાં જરથોસ્તીઓના  
 આંરામગાહ ( દોખમા ) ને લગતી જમીન ૬૦ વીઠાં એવોએ બેટ આપેલી  
 માત્રમ પડે છે. વહી પારસીઓનાં ધરમ અને મહજબને લગતી તકરારોમાં  
 પોતે મુખ્ય ભાગ ભજવતા અને ઇસ્લામમાં રેવાયતોનાં સવાલો મોકજાવી  
 જવાબો મંગાવતાં એ રીતે જોતાં દરેક રીતે જાહેર પ્રશંસાને પાત્ર ગણી  
 જે જે સેવાઓ એ શેઠીઆ ખજવી ગયા છે તેને અમુદ્ય ગણીએ તો  
 કંઈપણ અતીશયોક્તી કહી શકાએ નહીં.

નેકશીયાતખાને સુરતના દોખમાને લગતી જમીન જે ધરમદા આપેલી  
 જણાય છે તેને લગતી આગલી તવારીખ આ ટકે જાણવા જોગ થઈ પડશે.

ઈ. સ. ૧૫૦૦ ના સૈકામાં દીલ્લીની ગાડીપર શેઠનશાહ  
 અકબર પાદશાહનાં રાજ દરમીઆંન સુરતના પારસીઓને આરામગાહ માટે  
 ૧૦૦ વિંઠા જમીન દીલ્લીના ફરમાન સાથે આપવામાં આવી હતી. પણ  
 જ્યારે શાહ આઝમગીરનાં વખતમાં શીવાજીએ સુરતપર હુમલો કર્યો તે  
 વેલએ એ જગ્યા પારસીઓના હાથમાંથી લઈ લેવામા આવી હતી. ત્યારબાદ  
 ફરીથી દીલ્લીના શાહ અહમદશાહનાં અમલમાં ઈ. સ. ૧૭૫૨ની તા. ૧૨મી  
 જુલાઈએ જેમ અકબર પાદશાહના વખતમાં જે કાયદાકાનુને એ જગ્યા

## સખાવતના શેડીઆ ગણાતા હતા જરથોસ્તી મહુજબના સવાલ નીરખતા. ૧૦

બખ્શેલી હતી તેજ પ્રમાણે પારસીઓને ફરમાન સડીત બખ્શવામાં આવી પણ એકસો વીંચા જમીન ઈ. સ. ૧૭૬૦ માં સુરતની પારસી વસ્તીમા બહુ વધારો થયાથી એટલી બસ નહી પડી. લેખીત સહાદત પરથી ૬૦ વીંચા જમીન ધરમાદા આપવામાં આવી હતી એમ સીધ્ધ થાય છે.

ઉપલી વીંગત સુરતની પારસી કામ તરફથી મુંબઈ સરકાર પર કીધેલી અરજી તા. ૬ ૧૨-૧૮૪૭ ઉપરથી મળે છે એ અરજી નામદાર સર જમશેદજી જીજીભાઈ તરફથી મોકલવામાં આવી હતી.

**૧૦ જરથોસ્તી મહુજબને લગતા પુછાવેલા સવાલ જવાબ.**  
તા. ૨૮ અપ્રેલ ઈ. સ. ૧૭૬૮ રોજ ૧૫ માહ ૬ (કદમી) યજ્ઞદેજરદી ૧૧૩૭.

“ઈરાન તથા હિંદુસ્થાનના જરથોસ્તીઓ વચ્ચેનાં એક મહીનાનાં તકાવતથી ઈરાન ખાતે જઈ પુરતી જુરતેજુઈ કરવાને માટે સુરતના કદમી ટોળાંના આગેવાંન શેડ ધનજીશાહ મનજીશાહે ભર્યથી દસ્તુર કાંમદીન પદમના વંશનાં એક નખીરા એરવડ કાવશ રસતમ જલાલ ( મરહુમ મુદ્દા શરીજીજીનાં બાવાને ) તે કામને માટે તેજગ્યા હતા. એ આજ દીને સુરતથી પોતાના બેટા પેશોતન ( મુદ્દા શરીજ પોતે-એવનનું નામ અસલ પેશોતન હતું ) ને સાથે લઈ ઈરાન ભણી ગયાં હતા.”

### ઈરાંનથી લાવેલા ઉપલા સવાલોનાં જવાબો.

તા. ૧૮ અપ્રેલ ઈ. સ. ૧૭૭૩. રોજ ૬ માહ ૮ (કદમી) યજ્ઞદેજરદી. ઈ. સ. ૧૭૭૨ માં નેકશીયાતખાન ગુજરાત પછીથી આપેલા જવાબો

“ઈ સ. ૧૭૬૮ માં સુરતથી એ. કાકેસ રસતમ જલાલ ઈરાંન ગયા હતા ત્યાં યજ્ઞ તથા કેરમાંન નાં દસ્તુર તેમજ મોખેદો ઉપર જરથોસ્તી દીનઆઈનની કીયા તથા મહુજબને લગતા ૭૮ સવાલો લખી મોકલ્યા હતા. ( જેમાં સુરતના આગેવાન શેડીઆઓ જોડે શોરાબજી કાવસજી નેકશીયાતખાનની સહી પણ જોવામાં આવે છે). તે જવાબો આજની તારીખે ઈરાંનથી સુરત લાગ્યા હતા. કે દરેકે સવાલના જવાબો યજ્ઞ અને કેરમાંનનાં દસ્તુર ને મોખેદોએ સીક્ષસીજાખંદ જવાબો લખી મોકલ્યા

યજ્ઞ ને કેરમાન શહેર લખી મોકલતા  
 રેવાયત ના સવાલના જવાબ મંગાવતા.  
 દીનની ગણતરીની તકરાર ઉઠાવતા  
 સવાલ મોકલી ધરાન જવાબ પુછાવતાં

હતા. તે જવાબોની સેવટે ત્યાંના દસ્તુર મરજખાન હોશંગ તથા બેહદીન બેહરામ મુલ્લાં અરદેશરે સુરતના દસ્તુર કાઝિ ફરેદુન મુનજમી તથા શેઠ ધનજીશાહ મનજીશાહને, નાંમ બે નાંમ, દોઆ તથા આફ્રીન કીધી છે.

“આએ સુરતથી મોકલેલા સવાલો તથા તેના જવાબોની “ઘોઠેર રેવાઅત”ને નાંમે ગુજરાતીમાં તરજુમો કરેલી એક ચોપડી ઈ. સ. ૧૮૪૬ માં દક્ષતર આશકારા છાપાખાનામાં શેઠ કાવસજી ફરેદુનજી મરજખાને છાપી પરગટ કીધી હતી.” પા પ્ર.

“સુરતવાલા શેઠ ધનજીશાહ મનજીશાહ તરફથી રોજ માહતા તાક્વત વિષેની તકરારના સંબંધમા ઘટતી તેહકીક કરવા માટે મુલ્લાં કાઝિસ રસતમ જલાલ (૧૭૩૩-૧૮૦૨) પોતાનાં ૮ વરસની વયના બેટા પેશોતન (પ્રખ્યાત મુલ્લાં શરોજ ૧૭૫૮-૧૮૩૦) સાથે તા. ૨૯ મી માર્ચ ૧૭૬૮ ને દીને ઈરાંન ગયા હતા તે વખતે આપણા મહજબને લગતા ૭૮ સવાલો પણ સાથે યજ્ઞ તથા કેરમાનના દસ્તુર દાવર ઉપર સુરતના કેટલાક જરથોસ્તીઓએ લખી મોકલ્યા હતા. તેમાં શેઠ શોરાબજી કાવસજી નેકશીયાતખાનનું નામ પણ જોવામાં આવે છે આ ૭૮ સવાલો અને તા. ૧૮મી એપ્રિલ ૧૭૭૪ને દીને સીક્સીસીસાબંધ આવેલા જવાબોની રેવાયત (દીનબેહ માજદિયશનીના હફનાદો હશત પૌરશેશ પાશેખ) ૭૮ રેવાયતને નામે ગુજરાતીમાં તરજુમો થઈ ઈ. સ. ૧૮૪૬માં પ્રેગટ થઈ હતી.”

મુરજનજી

ઉપરી રેવાયતને માટે પારસી પ્રકાશ જોતાં ઈ. સ. ૧૭૭૩નું સાલ લખાવેલું છે—જ્યારે મરાઠા ડાયરીમાંથી લાઈ મુરજનજીનાં લખાણમાં ઈ. સ. ૧૭૭૪ એજ તારીખે આપણે વાંચીએ છીએ. ધ. ખ. વા.

“હવે યજ્ઞ અને કેરમાન આજેજ નહીં પણ ઘણી સદીઓથી આપણા મુખ્ય મથકો છે તે એકથી વધુ આધારે માલમ પડે છે. આપણા અહીંના ખસો ત્રણસો વર્ષ પરના વડીલો ઈરાનથી આપની દીની ખાતોમાં જે પુછપરછ આપણી રેવાયતોમાં જળવાઈ રહી છે, તે યજ્ઞ અને કેરમાનની હતી.” મારી મુબઈ બહારની સેહેજ. જ. જ. મોદી

તા. ૨૦ નવેમ્બર ૧૯૨૫.

મી નવસારીના કચ્છે ગયા નેકશીયાતખાન,  
જરથોસ્તી ટોલાનું રાખસને મા ન.  
હતા પેશવા સરકાર ચસવંત દાલાડે,  
જઈને ઉભા ત્યાં એક નેક કામ માટે.  
કહ્યું છે ધર્મ અમારો ચઝદા પરસ્તી,  
સાચી દીનદારી માજદીયસની.  
તે મઝદાના ધર્મની ખરી જે રોશની,  
ખજવતા રહે મોબેદો નેક મનશની.

આ નોટમાં જણાવેલા ધનજીશા મંચેરશા ઉર્ફે મનજીશા નેકશીયાતખાનનાં કાકાના દીકરા થતા હતા. એ ખીનાં હમારા ખાપીકા ધરથી જુની દીસાપોરી ઉપરથી જોતાં મને માલમ પડી છે. ઈ. સ. ૧૭૪૫માં જે વેલા કદમી ટોલાની સ્થાપના થઈ તે વેળાનાં પુરાણુ દસ્તાવેજમાં ધનજીશા મનજીશાનુ નામ કેટલીક સહીઓ સાથે જોવામાં આવે છે પણ કેટલાકે એ નામની સાથે અરદેશર કોટવાલનાં ખાપ ધનજીશાનુ નામ ભેલી દે છે. શુક્રવાર, તા. ૧૩મી જુન ૧૯૧૯ના જામે જમસેદમાં 'જી'ના તખ્તસ હેલ્લના લખાણમાં 'એક અગત્યનો પુરાણુ પારસી દસ્તાવેજ'માં પણ એમ લખવામાં આવ્યું છે કે 'એહેદીનોમાં એક જાણીતું નામ જે આપણું ખાસ ધ્યાણ ખેંચે છે તે ધનજીશા મનજીશાનુ છે કે જેવણુ સુરતમાં પાછળથી જાણીતા થયેલા અરદેશર કોટવાલના ખાવા હતા.' મજકુર ધનજીશા મનજીશા કે જેવો ધનજીશા મનજીશા ધનજીપદમશાહના તરીકે જાણીતા હતા તેવણુ અને અરદેશર કોટવાલના ખાવા ધનજીશા કે જેવોનુ આખુ નામ ધનજીશા ખરજેરજી બહેરેમદખાન છે તે બે અલગ આસામીઓ હતા. એ ખીનાં આ ટકે હું ટાંકી બતાવવાની રજા લઉં છું. ધ.ખ.વા.

૧૧ પાક ઈરાનશાહનીતવારીખ (સાપુરજી કાવસજી હોડીવાલા પાતું ૪૪૫.) માંથી નવસારીના મોબેદોપરની ખંડણીની માશના પરવાનાને લગતું નીચલું જાણુવા જોગ લખાણ મળે છે.

શેઠ સોરાખજી કાવસજી નેકશાતખાન ( ધડીઆળી ) ( ઈ. ૧૬૯૭-૧૭૭૨ ) જેવો સુરતના રહેવાસી હતા તેમની મહેનતથી પેસવા સરકારે નવસારીના મોબેદોપરની ખંડણી જે વર્ષ દહાડે રૂપીઆ ૪૦૦ ની

આવી ઉભા અમો તમો સનમુખ ખડા,  
 માફ કરો તમો જજીયાવેરો સદા.  
 કીધો તે માફ શ્રી રાજ્યમાન્ય રાજેશ્રી,  
 ધુરંધર વિશ્વાનિધી યશવંતરાવ દામડી.  
 જ ન મ જે નો ૧૬૮૭ મા થયો  
 મરણનો દીવસ ૧૭૭૨ લખાયો  
 તા. ૨૯ એપ્રિલ ને ૧૭૭૨  
 શોરાખજી થયા હુક ઉંમર- ૭૫  
 નેકીના કામ કરી કહેવાયા નેકનાંમ  
 ગયાં તે નામ પણ રહ્યાં છે તેનાં કામ.

હતી તે માફ કીધી હતી. તેના કેટલાક પરવાના બચી રહ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે હતા.

“(૨) આજ્ઞા પત્ર સમસ્ત સેના ધુરંધર વિશ્વાશનિધી રાજમાન્ય રાજેશ્રી યશવંતરાવ દાલાડે સેનાપતી તાહા મુકદમાની કરમે નવસારી સુમાસન સીત સત્રાસી નમૈયા અલ્લખ કરખા મજકુરે બ્રાહ્મણ અપીઆઃ નીશખત પારસી રૂખાત છે તેને ખંડણી પડી માફ કરી છે તો તમે દરેક ખાંખે મુઝાહીમ ન થવું. બ્રાહ્મણને ઈન્ગ ન આપવી. તાકીદ છે બાલુવું ચંદ્ર સતર માહે શુક્રકાદી ( તા. ૩૦ મી મારચ ૧૭૩૬ ) N.S

(૩) અલખ પત્ર સમસ્ત સેના ધુરંધર વિશ્વાશનિધી રાજ માન્ય રાજેશ્રી યશવંતરાવ દાલાડે સેના ખાસ ખેલ તા. સમસ્ત બ્રાહ્મણ ઇંદુ વકારતે બ્રાહ્મન કરમે નવસારી પ્રગણે મજકુરે પ્રાણુ સુરત સુમાસીન સત્રાશીન મૈયા અલ્લખ તહમારે ખાંખે સોરાખજી ઘડીઆલી હજુર આવી અરજ કરી કે બ્રાહ્મણુ એમની પાસેથી કાંઇ ન લેવું. ખેતીવાડી કરતા હશે તેની પાસે કરમે મજકુરે જે રૂપીઆ વધ્યા તેની વાંટણી લેવી એવી અરજ આવી તે ઉપરથી અલખ કે તમે એક રૂપીઆ ન આપો. ખીજા ધંધા કરનારા વ્યાપારી જે હશે તે આપશે તમોને તગાદો કાંઇ ખાંખે નહિ. સુખ રૂપ રહેવું. જ્યસ્તી તો શીશ હજુરથી લાગવાની નથી એ વીધે અલખ છે, એવું બાલુવું ચંદ્ર આગણુત્રીશ શુક્રકાદ.” નોંધ-ઉપલી તારીખની મુંકાખલે તા. ૧૨ મી એપ્રિલ ૧૭૩૬ N. S હતી. ખીજો પરવાનો બિપલાજ સને તારીખનો નીચે પ્રમાણે હતો.



## બરજેરજ સોરાખજ કાવસજ બહેરેમંદખાન.

જનમ ઇ. સ. ૧૭૧૭.

મરણ ૩ જુન ૧૭૬૧.

નેકશીયાતખાન પામીયા બહેસ્તનું મકાન,  
મુકીને ગયા એ દીકરાનાં નામ,  
વડા એટા બરજેરજ બહેરેમંદખાન  
સહાદતમાં જોતાં બજબુ ઇ કામ.<sup>૧</sup>  
બરજેરજને મળ્યું હતુ મામલતદારી માન,  
સરકારી દફતરમાં નોધાયેલું નામ.

(૪) “ અભય પત્ર સેના ધુરધર વિસ્વાશનિધી રાજમાન્ય રાજેશ્રી  
ખાખુરાવ દાલાડે સેના ખાસ ખેત્ર તાહ સમસ્ત ખાલજુ હિંદું વકારતે  
આહમલુ કરખે નવસારી પરગણે મજકુર ખાલુ સુરત સુમાસીન સલાસીન  
ગૈયા અલક કરખે મજકુરના ઘાસદાના હજુર લીધા તેની વડી મુકદમ  
આતે છે. એવું સોરાખજ દીઝાડી એણે હજુર આવી જાહેર ક્યું  
અને અરજ કરી જે સમસ્ત આહમલુ એવનને મારીનું અભયપત્ર આપવું  
એવી અરજ આપી માટે અભય જે સુખરૂપ કરખે મજકુરે રહીને વાસ્ત  
વીક કરવું. તહમોને પટી બદલ રૂપીઆ માફ કીધા છે. મુકદમ  
અભય આપશે. તેને તાકીદ કરવામાં આવશે. એક રૂપીઆ તમેને આપ-  
વાનું કારણ નથી. એ જાણીને સુખરૂપ રહેવું એ વિષે અભય છે જાણને  
ચંદ્ર ઓગણીશ જીવદાદ મુરત શુદ્ધ ” ( રશતમજ જ્વ. દસ્તુર કૃત કીસ્સે  
આતશખેદરામે નવસારી લાગ ખાજો પા. ૬૧—૬૨ )

૧ ઇ. સ. ૧૭૪૪ના સાલમાં નેકશીયાતખાન દીલ્લી ગયા બાદ પોતાનાં  
કુટુંબને (ધણીયાણી અને બચ્ચાઓ) પણ દીલ્લી ખાતે ખોલાવીને પોતાની  
સાથ રાખવામાં આવ્યા હતા કે જે તે વેળાનો પહેલાં પારસણ બાઈ  
દીલ્લી જવાનો ખતાવ ગણાતો એમ હમારા બુજરગો કહેતા હતા અને  
ત્યાં ૧૫ વરસના વસવાટ દરમ્યાન નેકશીયાતખાનને માનપાનથી ખેતાખ  
નવાજીયા સાથ તેવોનાં બધે ખેટાઓને પણ દીલ્લીની શહેનશાહતથી નવા-  
જવામાં આવ્યા હતા વડા ખેટા બરજેરજ ને બહેરેમંદખાન (દોઆઓથી  
ચોંલો સાહેબ) બ્યારે નાંદલા ખેટા પેસતનજીને (તાલેયારખાન બુલંદ  
નરીખનો સાહેબ)નો નસીખવતો ખેતાખ એનાયત થયો હતો.

આપની જગીરો હુ તી તે વો પાસ,  
રેસમી કાપડનો વેપાર હુ તો ખાસ.  
ખંને ભાઈઓ કરતા વેપાર રાસ,  
આપની રહાસદ ઇજત હુરમતની ખાસ.

૧ ૭ ૯ ૧ ના સાલની અંદર,  
ભાગીદારીથી છુટા પડીયા સદંતર.<sup>૧</sup>  
ઓલપાડ, કડોદ ને વાલોદના ગામ,  
ખરજોરજીને સોંપેલા સરકારે કામ.<sup>૨</sup>  
કુરજના ઇંજરા હતા તે વો પાસ,  
સરકારી ખજાના ઓધાઓ ખાસ.  
કઈ અગ્રેજ અમલદાર મી. બુચર નામ,  
વરસ પાંચને કરારે લીધેલુ ગામ.  
નામ તે પરગણાનું 'ટીઆ' કહેવાયે,  
સહાદત પરથી ટુંકમા લખાયે.  
ઉમરાવી આપના બેટા કહેવાયે,  
એકમાર્ગી ને સાદાધ ભોગવેલી જણાયે.

૨ આપ પછીથી ખંને બેટાઓ સુરતમાં રેસમી કાપડનો રાસમા વેપાર કરતા હતા અને પાછલથી પોતાના પીતાને મલેલી જગીરીઓનો વહીવટ પણ ચલાવતા ત્યારબાદ ઈ. સ. ૧૭૬૧ના સાલમાં એ ખંને ભાઈઓ પોતાનો ભાગલાગ વેપારવજુજ છુટો પાડીને બુદા પડ્યા હતા.

૩ ખરજોરજી બેહરેમંદખાનને સરકારે ઓલપાડ, કડોડ અને વાલોદ ગામના મામલતદાર બનાવ્યા હતા અને સરકારી કામમાં એવાની નોંધ આપણને મળી આવે છે તેમજ ટીઆ પરગણું કોઈ મી. બુચર નામના ઇંગ્રેજ પાસેથી પાંચ વરસને કરારે [ઇંજરાએ] લીધું હતું અને શેડોઆ પછું ભોગવ્યું હતું. ખરજોરજીનાં ત્રણ બેટાઓ ધનજીશાહ દોસાભાઈ અને દારાશા હતા જેમાં સરકારી સેવા ખજાનામાં આપના મરણ પછીથી ધનજીશાહથી પાછી કારકિર્દી શરૂ થયેલી જણાય છે, ખીજાઓ માટે સહાદત બેટાં પોતાના વડવાઓની સરકાર તરફથી વારસામાં મલેલી જગીરીઓનો હક ભોગવી એકાંત જીંદગી ભોગવી ગએલા માલમ પડે છે.

દોસાભાઈનું મરણ ૧૮૨૦ દારશાનું મરણ ઈ. સ. ૧૮૩૬. પા. ૩૧.

તા. ૩ જુન ને ૧૭૯૧,  
 બરજોરજી બહેરેમંદખાનનું મરણ આવ્યું.  
 પોતાના વારસામાં ત્રણનાં છે નામ,  
 જેમાં ધનજીશાહ બહેરેમંદખાન નીકલ્યો નેકનામ.  
 સરકારી સેવામાં નથી મલતું લખાણ,  
 પેસતનજી સો રાખ જી તાલેયારખાન.  
 કરતા તેઓ વેપાર ને જાગીરીના કામ  
 પણ પાછળથી તેના વારસો છે નેકનામ.  
 મરણ તેઓ નું નોંધાયું ૧૮૦૮,  
 ૧૧ મી તારીખ અને દસમે છે માસ.

૨ શોરાખજી નેકશીયાતખાનના બીજા બેટા પેસતનજી તાલેયારખાન  
 માટે ઉપર જણાવ્યું તેમ પોતાનાં લાઈથી લાગીદારી છુટી કરી  
 પોતાનો જુદો વેપાર કરવા સાથે આપીકી જાગીરીના ફાજાનો હક ભોગ  
 વવા સીવાય બીજું લખાણ સહાદત જેતાં માત્રમ પડતું નથી. પણ  
 પાછળથી એ ‘બુઝદનશીખ’ના બેતાખ મેઝવનાર સાહેબનો પાછલો વંશ-  
 વેલો સારી નામના સાથે આજે જેવામાં આવે છે. એવોનું મરણ  
 તા. ૧૧ અક્ટોબર ૧૮૦૮ને દીને નીપજ્યું હતું. પા. પ્ર.

જાણીતા પારસી વકીલ મ. માણેકશા જહાંગીરશા તાલેયારખાન,  
 વડોદરાવાસી મ. દીનશાહ અરદેશર તાલેયારખાન, મુખ્ય મ્યુનીસીપાલ્ટીવાલા  
 મ. શેઠ માણેકશા કાવસશાહ તાલેયારખાન પ્રોપ્રાયટરી સ્કુલવાસી મ. હોરમશજી  
 જહાંગીર તાલેયારખાન, એ આંગલા મરહુમે ઉપરાંત હાલના જમાનાના  
 જાણીતા ખાલોસ પારસી શેઠા પેસતનજી જહાંગીર તાલેયારખાન સી.આઈ  
 ઇ, પારસી ખારીસ્ટર અને હાઈકોર્ટના માજી જજ ફરદુનજી શોરાખજી તાલેયાર-  
 ખાન, સુરતના સેસન્સ જજ પીરોજશા જહાંગીરશા તાલેયારખાન, રસતમ  
 પેસતનજી તાલેયારખાન, નેકશીયાતખાન અને તેઓના બન્ને બેટાઓના કુટુંબને  
 લગતી વીગતોની અંગ્રેજ ચોપડી લખનાર જાણીતા હાઈકોર્ટ પ્લીડર કાવસ  
 માણેકશા તાલેયારખાનવગેરે તાલેયારખાન કુટુંબના જેવામાં આવે છે.



# ધનજીશાહ પરજેરજી શોરાબજી બહેરેમંદખાન

જન્મ-૧૭૭૦.

મરણ તા. ૧૬-૧-૧૮૧૦.

સુરતમાં કહેવાએલો ધનજીશાહ શેઠ,  
 ઉતરેછે જેમાં પાછી બપાવાની ટેક.  
 વડવાનાં નાંમની કિર્તીઆ લઈ,  
 બ્રિટીશની સેવામાં નોકરીએ રહી.  
 થયા બ્યારે ઉંમરમા લાયક જવાન  
 બાપ બપાવાની રીતપર ચાલવાનું ધ્યાન.  
 શુરઆત કીધી ૧૭૯૧ નાં સાલ  
 સરકારે રાખીયા- વફાદારી ચાલ.  
 આધે આધે તેવોને સહેતાને વાર,  
 એરપાડ ને કદોડ વાલોડના મામલતદાર.  
 તાલુકાના ચીફ થયા ધનજીશાહ શેઠ  
 ઇમાનદારીથી બખવે સરકારની વેઠ.  
 ૧૮૦૦ ના સાલમા સુરતનો કારોબાર  
 ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીએ લીધો તે વાર.  
 નેકશીયતખાને કીધેલી સેવા ઘણી  
 તેથી તેના વારસ પર સહેમદીલ બની  
 સેવાના બદલામાં બ્રિટીશ સરકાર  
 નેદીવને નેમેછે એજંટ રાજદરબાર.  
 ધરમપોર ને વાંસદા માંડવી ને સચીન  
 કારોબાર ચલાવે રાજ સહે નચીંત.  
 પોલીટીકલ એજંટની પદવી આપી  
 ધનજીશાહે મેલવીને ફીરતી સ્થાપી.  
 રજવાડાની ખટપટમાં સારી શક્તિ  
 ધનજીશાહમાં જોઈએ તેટલી હતી.

૧ એવોના બાપ પરજેરજી ગુજરાવાખાદ નાંમદાર સરકારે ધનજીશાહમાં  
 ચંચલઈ જોઈ પ્રથમ ઇ. સ. ૧૭૯૧નાં સાતમાં એરપાડ કરોડ અને વાલોડનાં  
 માંમનાં મામલતદાર (Chief Divisional Officer) તરીકે નેમીઆ હતા.

પા. પ્ર.

“રજવાડી દફતરો ખોલીને ડાઈ પ્રસહવાલો લખનાર મુકરર કરસેલો  
 એક પાંસીની રાજદુવારી કામોની તારીફ બહાર પડશે.” એ.

ટુંક ઉમરમાં મોહટી પદવી  
મેલવી ખરી પન કમનસીખી.  
ચાલીસ વરસનો અઠાર જવાન  
સરકારની સેવામાં ખોહયો તેને પ્રાણ.

ઇનસાન તું જાનતે જો આવતી આગાહી  
તો પીછાનતે તું કહાં ખોદાની ખુદાઈ.  
દસ વરસનાં દાહેકાની થઈ મોહુદઈ  
કહેછે ખુદરત કે હવે થઈ આખેરઈ.

### ખોદાન સાથે લડાઈ

૧૬ માઇલને છે સુરતથી ખોદાન.  
માંડવીના હિન્દુ રાજનું તે ગામ.  
દાઉદી બહોરાની વસ્તી હતી ત્યાં  
હતા ત્યારે લુટારા ને ટંકા ફેસાદી જ્યાં.  
ત્યાં નીકળ્યો છે ફકીર એક અમદુલ રહેમાન  
દાવો કરેછે તે કે સરવે થાવો મુસલમાન.  
ખોદાની બહોરાઓએ કબુલીયો તે પીર  
ફટકવા નહી દીધા હિન્દુઓના વીર.  
તા. ૧૦મી જાનેવારી ને ૧૮૧૦  
વધી પડીયું તોફાન એકદમજ ખસ.  
માંડવીના રાજનો મુખાનંદ વજીર  
પાછડી ખોલામાં મુકી થયા વશ જ'જીર.  
નમીયા વજીર મુસલમાનને કરવા નરમ  
પન જોર પર ચઢેલા બહોરા થયા હતા ગરમ.  
તરતજ લીધી મુસલમાને તલવાર  
છટકાવ્યું માથુ તે ઘડી પલવાર.  
એક પકી એક હિન્દુ માર્યા ગયા  
માંડવીના રાજા પારડી ઈલ્લે ભરાયા  
“મીન સાહેબને” નામે ફકીર ઓલખાવતો.  
ખંદ ને શીસાદથી લોકને ડમરાવતો.

હતા સુરતનાં કલેક્ટર મી. એન. કો. પેગંમખરી દાવો લખી તે પર કાગલ મોકલ્યો. નામે સુદીમાન બહોરાને તે પેગાંમ આપ્યો. સુદીમાને કુદીપાસ રવાના કરાવ્યો. “મારા માણસને રૂ. ૫૦૦૦) આપજો નહીંતો સુરત છાડી વડોદરે જજો.” કુદીને કલેક્ટરે કેદ કરાવ્યો કે મુસલમાની આંખોમા ખૂનસ લગયો. ધરમ માટે જીવ આપવા સુરત છાડી ચાલતા થયા મુસલમાન માંડવી દોડી. તા. ૧૬.મી જાનેવારી ૬૬નો તહેવાર મીન સાહેબ મોકલાયેછે બોઢાનથી તેવાર. સુરતની અદાલતમાં સૈયદ હાડા હતા જેપર ચીથી આપીને પીરશાહ રવાને થતા સૈયદ હાડા પર હુકમ લખે છે એમ, જણાવ કોને પેગંમખર અહમદ છેવું તેમ. અડચણ નથી મને જો કચુલ કરે ઇમામ નહીંતો ભાગવાની તૈયારી કર તું તમામ. ૬૬ હુતી તોપણ મુસલમાન નહીં હીસીયાં, શહેરનાં હીન્દુ ને ડરાવતા ફરીયા. ૬૬ને બીજે દીન તા. ૧૭ મી એ, શહેરમાં જાહેરનાંમુ નીચે પ્રમાણે. “સુરતનાં કલેક્ટર ને હુકીમના જોગ, જાહેર કરું જુ તુંને આ ચેતવણી યોગ. ૬૨ વીસ તુ નામ અહમદ છે. ઇમામ મેદી ને હીન્દુનો કલકી કહેછે. દીરગજો ઇસલામી કચુલ ગોખી આવો નહીંતો શેહરને છેલ્લી સલામે છાડી જવો નિકર અંને લડવા તૈયાર થાવો, ફરીર હું ચોથા આસમાનથી આવો

મારામાં ભેગાં થયા છે કાલચુદો ચાર  
 બાવા આદમ કાઠસ્ત્ર ને અહમદ મેદીનો સાર  
 તમે પાસ જો હોય ટોપ ને બંદુક  
 તો મારી પાસ છે ડાંગ ને રૂમાલની સંકુક.  
 તૈયાર કરો બંદની જલદી તૈયારી",  
 ૧૮૧૦ ને ૧૭ જ ને વારી.  
 અંગ્રેજો પર આવ્યો ઝગુંની પેગામ  
 શહેર સુરત રહ્યું થરથરી તમામ  
 પડ્યો બીજો દીવસ ને સુરત શહેરમાં  
 મુસલમાનો ઉભરાયા એ કેહેરમાં  
 હવે કો. એ વિચાર્યું કે ફકીરને પકડવો કેમ  
 સલાહ લીધી તેણે કરનાં છીથની એમ.  
 રાતોરાત આડીલરી મોકલાવી ત્યાં  
 સાથે એ દુકડી કેવેલરીની જ્યાં.  
 તુરતજ બોઢાન પર ઘેહરો નાખ્યો  
 સહવાર પડતાં પહેલાતો જાપતો રાખ્યો.

### ધનજીશાહની કતલ

મોકલાવ્યા કેપટન કનીંગહામને  
 સાથે આપીઆ ધનજીશાહ બહેરેમંદખાંનને.  
 વક્ષી માંડવીરાજનો કહેવાએ વકીલ,  
 સીપાઈઓની સાથે કેટલાક પેહુરેગીર.  
 ખુદરતની આગાહી તો ખરીજ પરે  
 આગલથી અપસુકન થયાજ કરે.  
 ઉંખરથી ઉતરતાંજ થોકર ભાંગી  
 ધનજીશાહ પડતાંજ આંગડી ભાંગી.  
 રાતના સ્વપનાંની યાદી થતાંજ  
 ન્યાંયગાતો સાથે પોતે જતાંજ.  
 પૂણું સેવા બખવવી છે સરકારની  
 નાં કેમ પડાયે તેણે દરખાસ્તની.  
 ઉગ્યો સુરજ તે બોઢાંન મુકામ  
 આવી પુગીયા એકદમ તે સરંનખમ.

સરકારી રીપોર્ટમાં લખીયું છે એમ  
 પહેલે નહીં એલગવાની ધનજીશાહની નેમ.  
 સાંકડી મસજીદમાં એ ફકીર રહેતો  
 પેગંમબર તરીકેના તે દાવો કહેતો.  
 ધનજીશાહની સાથે મસલત થઇને  
 કનીંગહામ ને ધનજીશાહ અંદર જઇને.  
 ફકીરને સમજાવી સરખુ થવા કહ્યું  
 કે ઝનુનીઓએ તલવારથી હડ કાપીયું.<sup>૩</sup>

૩ આ માટે સુરતના ચીફ મી. ફો. ના- ૩૧. ૧- ૧૮૧૦ ને દીને  
 મુખ્ય ગવરનર જોનાદન ડકન ઉપર મોકલાવેલા “ઓશશીયલ રીપોર્ટ”માં  
 નીચે મુજબ લખે છે :

“By the 17th two Borahs of Boodhan were sent to me by the Kazy with a letter (no. 3) they had brought to him from the fanatic and one to me desiring me to accept the religion of Mohomet, retire or fight.

The best of this and the following day was taken up in collecting information which all bespoke the determined resolution of the fanatic, and the hearty concurrence of his brother Mahomotans to try a revolution here, when I resolved to take the sudden step of seizing him.

About two O' clock I imparted this (no. 4) to Colonel Keith who approved the measure and as the securing this insurgent Faquir, who from best intelligence had not left Poodhan, during the charge of government, was the primary object, two troops of cavalry were ordered to proceed by night in order to invest the place, and get hold of him if they could, or bar his departure till the arrival of four Companies of Infantry. Captain Cunningham who commanded the infantry, Dhunjeeshah Behramund Khan, Vakeel of the Rajah of Mandvie and four scouts attended them.



ધનગુણાહના કીધા અનેકા કટકા  
 અગ્રેજોને તેણાં મરણથી લાગીયા ઝટકા.  
 બહાદુર અગ્રેજોને ખૂનસ ચહુડીયું  
 આરબ ને બહોરા જણુ પુરુકલ મારીયું.  
 કેવલરીના કારપોરલ માર્યો ગયો  
 કેપટન કનીંગહામ પાછો હટલો કર્યો.  
 ઝનુંનમાં મુસલમાનોએ લગાડીછે આગ.  
 પોતાના ગામમાં થઈ નાસ લાગ  
 કેવલરીના માંણસો નીકલી આવ્યાં.  
 પાયદલ લશકરખી આવી લાગીયાં  
 ફરીથીના હુલ્લાએ ઘાયલ થયેલો.  
 અમદુલ રહેમાન લુવારની ઝુપડીમાં ભરાયલો  
 લુવારની ઝુપડીમા સંતાયલો ફકીર.  
 ને પકડી કતલ કીધો કનીંગહામઅમીર  
 ભરાયાતા માંડવીના રાજ પારડી આવી  
 તેણે પદમી રીજમીટ તરત લાવી.  
 રાજલઘને બંદખોરો બેઠા હતા  
 સંતાયેલા રાજને હેરાંન કરતા.  
 રરમી તારીખે રાજને હાથ  
 અગ્રેજોને મક્કીયો છાવણીમાં સાથ.  
 બલવો તો પાછો વધીયો ગયો  
 તેટલાંજ જનરલ આબેરકામખી આવી લગ્યો.  
 નમીયા બલવાખોરો ધીમી પડી આંચ  
 જડેખથી ઉખેડીયો બલવોખી ત્યાંજ.

The dragoons arrived about day light at Boodhan. Dhunjeeshah was among the first over the river, and endeavoured to prevail on the Faquir to surrender himself, but was killed in the attempt with the Rajah's Vakeel and some other near him."

(The Cities of Gujrashttra by H G. Briggs, Appendix B.)

સેંહકડા હજારોના લોહીની નેહર  
 અંગ્રેજોએ લીધું ધનજીશાહનું વેર.  
 ચલાવી નહી હુતે જો આવી કતલ  
 અંગ્રેજોનું નહી કહેવાતે ધિટીશ બળ.  
 ધિટી સનું બળ-રાજવાનું ટોલ  
 અંગ્રેજો રાજનું નહી થાયે મોલ.  
 તા. ૧૯ જાનેવારી ૧૮૧૦ ની સાંજ  
 રોજ દેવમેહુરદાદર ને માહ કદમી પાંચ.  
 યજ્ઞદેવ રદી ૧૧૭૯ એ થાઈ  
 ધનજીશાહ કતલ થયા બોઢાનની લડાઈ.  
 મરણુ તો સરવેને પણ નાંમદારીમાં  
 અંમર રહેસે નાંમ તેના કામદારીનાં.  
 મરણુ બાદ સુરતથી જાયે છે રીપોર્ટ  
 મુંબઈના ગવર્નર જોનાંઢન ડંકન ની કોર્ટ  
 ઓફીશીયલ રીપોર્ટમાં લખે છે મી. કો  
 કે ખેરખાહુ સરદાર આપરો માર્યો ગયો.

### વફાદારીનો બદલો

ધનજીશાહનાં મોહતથી રહેમદીલી વધી  
 કીધી તેનાં કુટુંબની મુરખખીગીરી બધી.  
 આપ્યો જોનો ખરચ ૪૦) હજાર  
 કરો તેની નૈયતે કીયા ને ધંહુમ્માર  
 ખરચો તેનાં પુન્યમા રકમ બેશુમાર  
 ફાકટ માર્યો ગયો હુમારો સરદાર.  
 બાંધીયું તરત વરસાંન વિંધવા બાઈ  
 રકમ આપી ૩૦૦૦) બાઈ જીવીબાઈ  
 બજાવેલી નોકરીનો બદલો મંડીઓ  
 મહેરબાંન ધિટીશે બન્યો તે વાલીઓ.

૪ ધનજીશાહના મરણ બાદ તેઓના ધણીઆણી બાઈ જીવીબાઈને  
 નામદાર સરકારે રૂ. ૩૦૦૦) નું વારસીક પેન્શન બાંધી આપવા સાથે ધન-

## માંડવીના રાજ તરફથી કમલાપોર ગાંમ પાછા લઈ પાલસા થયું તેનું નાંમ.

જીશાહની નૈયત ક્રીયાકાંમ અને ઘડમ્બાર માટે રૂ. ૪૦) હજારની નાંદર રકમ આપી હતી. એ કુટુંબમાં પ્રથમ પેનશન પાઈ જીવીપાઈથી નાંમદાર બિરીશ સરકારનું આપેલું આપણે જોઈએ છીએ કે જે અરસપરસની વફાદારી જોતાં વાજખી બદલો ગણી શકાય. ઈ. સ. ૧૮૦૦ ના સાલની ઉગતી સદીમાં નેક્શીયાતખાંનનાં ઓલાદ ધનજીશાહ બેહરેમંદખાંનના મરણથી ઈ. સ. ૧૮૧૦ના સાલથી ઘડમ્બારની ક્રીયાની શરૂઆત પુરેપુરી બરાબર એક સદી સુધી ચાલુ રહી કોટવાલની વાડીમાં ઈ. સ. ૧૯૦૯ ના સાલમાં છેલ્લી બંધ પડી હતી. કે જ્યાં સેંહકડો લેકોને પત્ર જમણવાર આપવાની તરતીખની સંઘલી સામગ્રી ત્રણ મહીના આગમજ ઘેરમાં થતી રહેતી. ધ. બ. વા.

૫ “માંડવીનાં રજપુત રાજ નારખાજ અથવા ખીજ દુરજનસીહજનાં રાજ્ય અમત (૧૭૮૩ - ૧૮૧૫) માં માંડવી તાલુકામાં આવેલા બંધાન ખાતે ઈ. સં ૧૮૧૦માં મીર અમદુલ રહેમાન નાંમના એક મુસલમાન દરવેશે ધરમ સંલધી બંદ જગાડ્યું હતું. રાજાદુરજનસીહ કે પકડાયા હતાં અને તેથી રાજના દીવાન વિધવાનંદ સુરતની ઈંગ્રેજ કોર્ટના વડા મી. કે. ને રાજના વડીલ મી. ધનજીશાહ બરબરજ બેહરેમંદખાંન (૧૭૭૦-૧૮૧૦) મારફતે મળી રાજને કેદમાંથી છોડાવી માંડવીની ગાદીએ પાછા બેસાડવા માટે મદદ માંગી અને તે માટે ઘટો દસ્તાવેજ કર્યો. મી. કે.એ ઉપજા ફકીરને પકડવા માટે કેપ્ટન કનીંગહામની સરદારીમાં એક લશકર મોકલ્યું. સાથે મી. ધનજીશાહ ને પણ મોકલવામાં આવ્યા હતા. બંધાન જઈ પહોંચતા મી. ધનજીશાહે મસજિદમાં લરાઈ બેઠા પેલા ફકીર અમદુલ રહેમાનને શરણુ થવાને સમજાવ્યા પણ એટલામાં તો બંદબોરો તેમના ઉપર તુટી પડી તેમના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યાં. અદ્યતા અંગ્રેજ લશકરે તુરત હુમલો કરી ફકીર અને તેનાં ઘણાં સાથીઓને મારી નાખ્યા અને કરાર પ્રમાણે રાજા દુરજનસીહને માંડવીની ગાદી પાછી આપી. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની તરફથી મી. ધનજીશાહ બેહરેમંદખાંન ની બહાદુર સેવાના બદલામાં એમની વીધવા જીવીપાઈને તેમની હયાતી સુધી દર વરસે રૂ. ૩૦૦૦) નું પેનસન આપવાનો બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે ખુદ રાજાએ પોતાના વડીલ, મી. ધનજીશાહના વીધવાના કુટુંબને કમળાપોર ગાંમ જાગીરમાં આપ્યું હતું.”

“મુરજી”

વાંસદાના રાજમાંનું વાંદરવેલા ગાંમ  
 જરખરીદ લીધેલું વાંસદામા હાંમ.  
 વખતના વહેવાથી પડતુંજ રહ્યું  
 આજ સુધી તેનું નહીં માલમ પરીચું  
 ધનજીશાહની રહાસદમાં જમીનો ને જર  
 બગીચોનાં થડ હવેલી ને ઘર  
 આજે કહાં તેના જર ને કહાં છે તે નર  
 બહાદુરોના દરખતનું કહાં રહ્યું સર  
 તા ૩૧ - જાનેવારી - ને - ૧૮૧૦  
 થયો છે રવાના રીપોર્ટ તે હીવસ બસ.  
 રાજદવારી પારસીની તારીફ થાયે  
 જાત ને પરજતીમાં સડિમાં લખાયે.  
 તેની નેયતે ધરમ હીનનાં કાંમો થાય  
 રાજદવારી છાપામાં લખાંચો જાય.  
 કુંભસને રસ્તે ગાંમ પીપલોડ કહેવાયે  
 ત્યાં ધનજીશાહનાં પુત્રમાં કુવો બંધાયે  
 કુવાપર મારી છે નીચલી તખતી  
 પોશ સુદર સંવત ૧૮૬૯ વરખી  
 હસે એવાં અનેક ધરમાદાં કાંમ  
 પન સહાદત વગેરે નહીં લખ્યું લખાંચુ.

“એ” ના તખ્તસવાલી ચોપડીમાં માંડવીરાજના વજરનું નામ સુખાનંદ લખા-  
 ચલુ દીસેછે. જ્યારે ઉપત્તા લખાણમાં રજપુત વંસાવલી જોતાં વીદ્યાનંદ  
 નામનો વજર જણાય છે. વધુમા “મુરંજી” ના લખાણ પ્રમાણે ધનજી  
 શાહને માંડવી રાજના વકીલ તરીકેજ ઓલખાવામાં આવે છે જ્યારે ઓરિસ  
 અને બીજાઓ પ્રમાણે ધનજીશાહ ઉપરાંત માંડવી રાજના વકીલની પણ  
 કતલ થઈ હતી.

ધ. બ. વા.



The main gate and entrance of Piroshaji's Wadi at  
Salabatpura Surat.



મુરતના સત્રાપતપરામાં મરહુમ શેઠ પીરોજશાહ ધનજીશાહની વાડીને નામે  
ગોત્રખાતી જગ્યા. શહેરના બે છેડા ઘેરીને ઉભેલાં અરદેશર અને પીરોજશાહ  
બંધે ભાઈઓના મહેલ રોકાં મકાનનાં આગલા દરવાજાનો દેખાય.

# શ્રી પીરોજશાહ ધનજીશાહ બરજોરજી બહેરેમદખાં

નમ. ઇ. સ. ૧૭૮૬.

મરણ-૨૦-જુન-૧૮૪૩.

વડા બેટા ધનજીશાહનો જે નેકનાંમ  
જનમ ૧૭૮૬ માં છે પીરોજશાહ નાંમ.  
ધનજીશાહનાં મરણથી ગમગીની કહેર  
બંનેભાઈ પર દીલસોજી આખી મુરત શહેર.  
પીરોજશાહ ને અરદેસર બે ભાઈઓ થાય  
નેકશીયાતખાંનની આલાદનાં વારસ કહેવાય.  
જેવી ધનજીશાહનાં મોહતની ખખર પરી  
કે ચીફ કોએ બોલાવ્યા દરબાર ભરી  
બંને તેના બેટાઓને દીલાસા દીધા.  
વડવાઓની દોસ્તીના ભાવ વધાર્યા.  
જેમ બાપ પોતે બેટાની સંભાલ રાખે  
તેમ કાં તે ભાઈઓને કેલવણી આપે.  
કીધી તેણે ગોડવણ તમાંમ ચીજની,  
ઉધોગી ઉધોગી દરેક રીતની.  
જ્યારે શીખી ભણી ને માહીત થયા.  
પીરોજશાહ અદાલતમાં નોકરી રહ્યા.  
અકકલ ને હુશીયારીથી વધતાજ ગયા  
ટુંક વખતમાં તેવો સદર અમીન થયા.  
રેવેન્યું કલેક્ટર નેટીવ એજન્ટ બન્યા  
ચિટ્ટીશ કારભારમાં શ્રેષ્ઠ આધ્યા પામ્યા  
ધરમપોર સાથ વાંસદાના મુખી કીધા,  
જેની બુધ્ધી પર હતા દરેક જણ શીદા  
અંગ્રેજી અમલદારો પીરોજશાહ કહે જેમ  
સલાહઓ લીએ ને ચાલે પણ તેમ.  
નામાંકીત ડિગ્રી કહી ગયો એમ  
રાજદવારી પીરોજશાહ થઈ ગયો છે જેમ

૧ ધનજીશાહનાં મરણ બાદ તેવોના બંને બેટાઓ ઉપર નાંમદાર સ-  
રકારે પોતાની કેવી દીલસોજી બતવાવી કે એક બાપ તરીકેનાં હકથી ઉ-  
ધરતી કેલવણીએ તેઓને મહાન આદમી પર બાપી મુકીયા તે આપણે

મત્તી હુતે એ જગ્યા પર એકજ ટક  
હુતે જો અંગ્રેજ તો ગવર્નરીએ પોંહ્યત,  
નથી તેણે માંન ચાંદ કે મોહુદ્ધની આશ  
નહી તો હિન્દુસ્તાનની તવારીખમાં લખાતે ખાસ,  
જેના કામના બદલામાં જાગીરો બક્ષી  
નામદાર બ્રિટીશો બહુ ઇજતથી સતકી,  
ચોર્યાસી તાલુકાના માંમલતદાર થયા  
રાજ ને રૈયતની સેવા બજાવી ગયા,  
જાતે ને પોતેજ સેવા બજાવી અનેક  
નહી રાખવી આધાની મગરૂરી યા ટેક,  
જાત ને પરજાતની બજાવી છે તમાંહ  
નથી રાખી તેમાં કસીબી મનાંહ,  
કમલાપોરની જાગીર કંઈ માંડવીરાજે  
બક્ષીછે વફાદારીમાં ૧૨૦૦૦) વરસાન સાથે  
વાંસદાના રાજતરફથી વાંદરવેલા ગાંમ  
૩. ૬૦૦૦) ની વારસીક પેદાયસનુ થાંમ  
વાંસદા ને માંડવીના રાજએ ભેટ  
વફાદારીના બદલામાં આપ્યાં શ્રેટ,  
કર્યા તેવા પુખીયાં બેશક જરૂર  
બ્રિટીશનાં થયા માનીતાબી પુર.

### દરબારનો દબદબો

નોકરીની સેવામાં નામદાર સરકાર  
એલફી-સટન મોંટરુટ ગવર્નર,  
હુકમ મોકલાવેછે સુરતના જડજ ઉપર  
ફરમાવે ને લખેછે કે મી. રોમર,

જેદ ગયાં છઈએ. એવોને એક રાજદુવારી માણસ તરીકે “જે” ગણી  
આગલ વધુ જણાવેછે કે “જો કદી એકાદ ટક મત્તી હુતે તો તે  
હિન્દુસ્તાનની તવારીખમાં મોટું નામ કાઢી જાય એવા માણસ હતા” કે એવોની  
વિશાળ બુધ્ધીથી અંગ્રેજ અમલદારો એવોની સલાહ ચાલીયા હતા.

૨ આ હેવાલની નોંધ તા. ૨૧ અક્ટોબર ઇ. સ. ૧૮૨૨ નાં મુંબાઈ  
સમાચારમાં છે. પા. પ્ર.

તા. ૯ અક્ટોબર ૧૮૨૨ ને દીને  
 દરબારભરી એનાયત કરો તેને.  
 સરકારની કીમતી સેવામાં ખરા  
 આપી જાગીરો તેને વંશપરંમપરા.<sup>૩</sup>  
 દરબાર મક્કી છે પીરોજશાહનાં માન અર્થે  
 ઉગતા સુરજની કલાક આડે.  
 અમીરો ઉમરાવોથી દરબાર ભર્ય  
 નવાબ કંમરોલદેહ બહાદુરની સવારી પોકર્ય  
 અમલદારો જાય છે એ સતેક ખાલ.  
 પીરોજશાહને બેસાડે છે ચક્રખાલ.  
 શહેરમાં ફરમાવ્યો છે રોમરે હુકમ  
 સળવો તેવોને સરપાવથી પ્રથમ.  
 સજીને બેઠા છે ત્યાં મસદંન ઉપર  
 દીઠા જેને દેખાવ તે ભાગ્યશાળી નર.  
 વંચાયું તે વખતે ફરમાન હકુર  
 કિમતી નોકરી બદલ સરકારથી પૂર  
 સરપાવ ને સાહજદાર ઘોડાની ભેટ  
 ખેલાત સાથે આપી જાગીરી બક્ષેસ  
 ત્યાં પોકર્ય રહ્યો છે કંઈ ખુલંદ અવાજ  
 બાંગ મારી ચોપદારે નકીની આદમસાથ.  
 “સરફરાજ સુદંદં સરફરાજ સુદંદં”.  
 નકી પોકર્ય અવાજે ખુલંદ.  
 ઉડીયા આસાન પરથી પીરોજશાહ ઝટ  
 સલામી આપી દરબારને તુર્ત.

૩ પીરોજશાહને જાગીરીના ગાંમો નાંમદાર સરકારે ઈનામમાં આપેલાં  
 હતાં જેને સંનદમાં જાહેદાન વંશપરંમપરા યાને ફારસીમાં “મદદેમોસ”  
 કહેવામાં આવ્યા છે.

ચીકલી તાલુકામાં ઘેજ ખુડવેલ ને રજવાડા, ચોર્યાસી તાલુકામાં  
 ભાંણોદરા દેવાડવાને ઉંબેર. “ધ. ખ. વા.



રોમરે હડી ને હીરાજડીત સીરપેજ  
 પહેરાયો ગલામાં પીરોજશાહને તેજ.  
 ચમરી આફતાંબગીરી છટા ચોપદાર  
 પાલખીની સાથનાં હુમાલ ખમરદાર.  
 એનાંયત થય ખખશેસ કદરદાનીથી  
 મહેરબાન દયાલુ બ્રિટીશ સરકારથી.  
 નવાબો દરબારીઓ કલેક્ટર ને જડજ  
 વિદાય થાય પીરોજશાહની સાથે તરત.  
 રોણકદાર સ્વારી વાડીએ વિદાય  
 સલાવતખરામાં મહેલ એ કહેવાય.  
 પ્રથમ નવાબની સ્વારી હાથી ઉપર  
 સાથે દરબારી રસાતો ને ચમરી છતર.  
 અદાલતનો રસાતો અરદેસરજી સાથ  
 ખીરાજીયા છે જેવો સુંદર ઘોડોનો સહાજ.  
 પાછલ આલેછે ગાડી ને સેપાહોનો સાથ  
 બહાદુર ને કદાવર ૨૦૦ તેજદાર હાથ.  
 તે બાદ કલેક્ટર ને રોમર સાહેબ  
 નેકીના પોકારેથી બ્રિટીશ ગાજેજ.  
 સરવેથી પાછલ પાલખીમાં એક  
 પીરોજશાહ બેઠા છે સલાંબી અનેક.  
 નિંહાલીયું હશે જેણે તે સરઘસ,  
 નેક કાંમની નેકી પોકરાય હશે બસ.  
 સઘલું વઝૂંલુ લખીયું શું લખાય,  
 અદનાં કમિનાંથી વણુન કહાં અપાય.  
 ધરતીપર પેદા પડે છે એવા કમક વિર  
 ખન્ને જેહાંનનાં આશીસ કેવા તેણે શીર.

---

૪ સીરપેજ એ રીતે પેહરવાનો દાગીનો છે પાઘડી ઉપર ફરતો હીરા  
 જડીત ( હમનાં ના જમાનાનો નેકલેશ ) વચલી ટોંચ પર હીરાની કલગીર  
 ત્રગાડતો યાને ગલામાં પેહરવા-કલગીર ધૂરી કરતો-રાજદરબારમાં એ દા-  
 ગીનો પહેરાવમાં આવે છે. "ધ. બ. વા.

અંને લાઘ્યોની હાકમી મુસ્ત શેહરની  
 ભોગવી રહાસદ ખરે રાજવંસી પેરની.  
 રાજા ને રાણા બધી ને નવાખ  
 જડજ અને કસેકરખી સમજે સવાલના જવાબ  
 અંને લાઘ્યોની પ્રીત સલાહસંપજની  
 રીતભાત ને રહેથાંજુ રાજવનસીની  
 ચઢીઆ તા આઘ્યા એક પછી એક  
 ભોગવ્યા જાહો ઝલા લી થી તેવોએ દરેક  
 તકીયાની ભેટ

૧૮૨૩ જુન તારીખ છે આર  
 ઇદની ખુશાલીનો મહોતો તહેવાર  
 નવાખ અફજલોદીનખાં કમરોલ દેહ હસમતજંગ  
 મહેલમાં જ્યાફત ને મીજલસ નો રંગ.  
 ઇદની મુબારક મુબારકી અપાયે  
 ત્યાં પીરોજશાહને તકીયાની બખ્શેસ અપાયે  
 પારસી ને પહેલો એનાંયત ગણાય  
 નવાખ મીર બહારદોરના હાથથી અપાય  
 અરદેશરનાં માનની બીજી દરબાર  
 ત્યાં પીરોજશાહને અપાયેછે સરપાવ જરદાર  
 શાલના બેટા આદારીને દમામ  
 સાંથે વળી આપ્યા કીનખાખ લાલ તમામ  
 ૧૮૨૩ નાં ડીસેંબર માં સ  
 ધરમદીનનાં કાંમેમાં પોતે છે ખાસ.  
 કણુપીઠને નાંકે આદરીઆંન કહેવાય  
 કાલાલા ધ વકીલનું કદમી ગનાંય  
 ભાંગી અવસ્થામાં બિસમાર થયું  
 નવી મરામતેથી પોતે અંધા વ્યું.<sup>૫</sup>

૫ તા. ૫, ડીસેમ્બર ૧૮૨૩ ને દીને કણુપીઠ ને નાંકેનું કદમીનું આ  
 દરમ્યાન ઘણું જુનુ થઈ જવાથી ખાનસાહેબ પીરોજશાહ ધનજીશાહે તે પોતાના  
 ખરચે નવેસરથી મરામત કરાવી આપવાની નદરોરતી જણાવી હતી.<sup>૬</sup>

તા. ૧૫ ડીસેમ્બર ૧૮૨૩ મુબારક રુમાયાર પા પ્ર.

હુ સે એવાંતો કંઠક ધરમાદા કામ  
 કાંમ વગર મેલવાતાં નહીં દુન્યામાં નામ  
 પ્રી ન સી પ લ સ દ ર અ મી ન ની વહી  
 અઢાર સો પ ચી સ માં જ ગ યા મહી  
 મુંબઈના ગવરનર એલફીસટન કહેવાય,  
 વેલાતને વતન જવા તૈયારીઓ થાય.  
 ભલા હાકમની યાદમાં ફંદો ભરાય  
 બ્યા નેટીવ એઝ્યુકેશન સોસાયટીનાં પુસ્તક સમાંય  
 ભરઈ છે મીટીંગ ને ઠરાવ થયાં,  
 હાકમની સખી મુકવા નાણાં ભરાંયા.  
 ખીજ ઠરાવમાં નેમાએ છે એમ.  
 મોટા દરમાયાથી પ્રોફેસર રહે તેમ  
 ૧૮૨૭ ની તા. ૨૮ આગષ્ટે  
 મીટીંગ ભરાઈ હતી મુંબાઈ ખાતે  
 સોસાયટીમાં રાખે તેડાવીને જેમ  
 કેલવણી ફેલાવા વધારાની નેમ.  
 તે ફંડમાં નાણાં સુડપમાં અપાય  
 વધુ સઉથી ફંડો પીરોજશાહનો થાય.  
 મો ક લે છે રૂ. ૧૦૮૦૦) તે વા ર  
 વધુ સઉથી લખાયાં પત્ર દવા રૂ.

૬ તા ૨૮ આગસ્ટ. ૧૮૨૭ ને દીને મુંબઈ મધે દેશી રહેવાસીઓની  
 એક સમા “નેટીવ એજ્યુકેશન સોસાયટી”ના પુસ્તકખાનામાં માઉન્ટ રુપ્પરટ  
 એક્ઝેશનસટન મુંબાઈનાં ગવરનરનોં આખો આઠ વરસ વેર ચકાવી પોતાને  
 વતન સીધારવા નીકળ્યા હતા તેઓની દેશી પ્રજા તરફ કરેલા ઉપકારને માટેની  
 લાગણી ખતાવવા તથા આ દેશમાં તેમની લાયક રીતે યાદગારી કાયમ રા-  
 ખવાનો વીચાર કરવાને માટે મતી હતી. જેમાં દેશાવર ખાતે સુરતની પ્રજામાં  
 ભરાયલા ફંડમાં ઉપડી યાદગારીમાં જે ફંડો ભરાયો છે તેમાં પહેલું નામ  
 રૂ. ૧૦૮૦૦)ની રકમે પીરોજશાહ અને અરદેશર ધનગ્રશાહ બહાદુર બંને  
 ભાઈઓનું જેવામાં આંવેછે. ૧ સપ્ટેમ્બર ૧૮૨૭ બોમ્બે કુરીઅર.

સને ૧૮૩૨ ૩૦ મી નો વાર  
 ગવરનરની કાઉન્સિલ ભરાઈ ત્યાર  
 મુખ્ય ઇલાકાના ગામોની તપાસ  
 જે માટે આપ્યો છે આદેશ એક ખાસ  
 જુડીશીયલ ખાતામાં બખશીયો હુક  
 પીરોજશાહને કીધા ને ટીવ જડજ.<sup>૭</sup>  
 લખનારની કલમ ચાલતી નથી  
 વધુ મેલવવાને શક્તિ નથી,  
 દીન ઉગને હશે કંઈ એવાં તો કાંમ  
 હુકમાં સમજાવે વાંચનાર નેકનાંમ.

### પીરોજશાહનું મરણ

કીરતારનો હુકમ ને જ્યાં વેર સરજત,  
 મરણ આવ્યું પીરોજશાહનું એકાએક ઝટપટ  
 જુન તા. ૨૦ ને ૧૮૪૩ સ.  
 ઉંમર ૫૭ ની ને નવ કલાક દીસ.  
 અજલની આગલ ઇનસાંન લાચાર,  
 નથી ચાલતો હુકમાંનનોખી વિચાર આચાર.  
 તમામ રીતની ખુદરતે શક્તિ બખશી,  
 પણ મોહત આગલ તદખીર માનવીની રદ કીધી.  
 અજલ ઉલી રહે છે શીરપર જ્યારે,  
 કંઈ પા છડીખી થોખીને પુછે છે ત્યારે.  
 હોય શાહ છે કે ગદા યા પહેલવાન કે પીર  
 અમીર કે કુકીર છે કે રાજનો વીર.

૭ તા. ૩૦ જુન ૧૮૩૨ ને દીને મુખ્યના નામદાર ગવરનર ઇન કાઉન્સિલે ઇ. સ. ૧૮૩૧નાં ૧૮માં કાયદા પ્રમાણે તા. ૧. જુલાઈથી મુખ્ય ઇલાકાને લગતા ગામોના જુડીશીયલ ખાતાના નેટીવજડજે તથા પ્રીનસીપાલ અને જુનીઅર કમીશનરો તરીકેમાં હીન્દુઓ મુસલમાનો ઉપરાંત ગણત્રીનાં છ પારસીઓનાં નામ જોવામા આવે છે તેમાં પહેલાં બે મુખ્ય નામો શેઠ પીરોજશાહ ધનજીશાહ - સુરતના નેટીવ જડજ અને શેઠ અરદેશર ધનજીશાહ બહાદુર — સુરતના નેટીવ પ્રીનસીપાલ કમીશનરના જોવામાં આવે છે.

તમામ થાય છે હૈયાતી જે પલ ને ઘડીએ  
બસ નથી જનમ લીધો તેને માવતર પેટ.  
કરામતના સાહેબ કોણ પુગે તહુને  
“તુ” કારીગરનો ખ્યાલ કહ્યાં ઉપજે મહુને.

### પાયદસ્તનો હેવાલ.૮

પીરોજશાહજીની પાયદસ્તનો ટુંકમાં અહેવાલ  
તે માંનવીના નેક કામનો ઉપજે કંઈ ખ્યાલ  
બોમ્બે દાખલ એન્ડ ગેઝેટ જેન્ટલમન  
જુન ૧૮૪૩ ૨૮ મો દન  
મુંબાઈના ચાબુક ને જાહેર છાપાએ,  
ચોપડી ચોપાનીયાં ને અનેક નાંમાએ  
છાપે છે હેવાલ ને કિસ્તીની વાત.  
લોક સાંભલીને વાંચે દીવસો ને રાત.

૮ મોગઝઈ ઘેરમાં “બરાસાબ” અથવા “મોટાશેક”નાં સાદા નામથી  
ઓગ્રખાતો પીરોજશાહ ધનજીશાહ બેહરેમંદખાંન પોતાનાં મરણુતક નામદાર  
બ્રિટીશ સરકારની નોકરી (૮૪તાલુકાનો મામલતદાર) Chief Divisional  
Officer તેમજ સદ્ગત્રા ઓધ્યા પુર જાહેજાલીથી બખવી કીરતારની  
દરબારમાં પોતાનાં હકનો ઈનસાફ મેલવવા કુચ કરી ગયા. પીરોજશાહ અને  
અરદેશર બન્ને સંપીલા લાઇઓ હતા જેમના ઓધ્યા અને કારોબાર એક એક  
પર સરસઈ કરાવનારા અને સરખા ગણાતા પણ બન્ને લાઇઓનાં ખવાસ જુદી  
જાતની પ્રકૃતી બતલાવનાર કહેવાતા કે જ્યારે અરદેશર રોખવંતા, દમામદાર  
ને ટેકી હતા, ત્યારે પીરોજશાહજી પોતાના ઓધ્યાની કગરસખી મગરૂરી  
વનાંના તદ્દન સાદા આદેસ પુરૂશ ગણાતા. હમાંરા મુરખીઓને મોહકે  
કંઈએક દાખલા તેવોના સાદાઈના સમજવેલા છે. Briggs પણ એવો માટે  
લખેછે કે “Phirozshah is said to be a man of gentle man-  
ners.” એવાં એક મહાન અશો નરનાં રવાનને હમેશગીને બારી સદાની  
અમર્ગ શાંતી હોજો. એવોના મરણુના હેવાલ તા. ૨૮ જુન ૧૮૪૩  
મુંબાઈનાં ચાબુક, તા. ૨૧ જુન ૧૮૪૩ મુંબાઈ સમાચાર, તા. ૨૨ જુન  
જેન્ટલમેન ગેઝેટ, મ. ડોપાલાઈ કરાકાની “History of the Parsis”  
એ વતરોગે ખીજ અનેકમાં છપાયલા હશે.

ધ. ખ. વા.

કુદસે થયલું એકથું જણ પચીસ હજાર  
 કહેવા સાથે છપાયેલું છે પ્રત્ર ૬-વાર.  
 પાયદસ્ત નીકડી બીજે દન અપોરના ખાર  
 માહેતમ કરે છે જાતને પરજાત હરખાર  
 ગેહાંન પાછલ હંમજાત પંદરસો ચાલતા  
 દાવર દસ્તુર ને અકાખર જણાતા  
 પાછલ રસાલો અદાલતનો જાજ  
 નાંજર, અમીન, વકીલ, સીપદ બસો થાય  
 કાજી, મુકતી, ને કારેખરીઓ થણા  
 ધરમપોરનાં રાણાં ને રસાલા તેનાં,  
 સોગના લેખાસમાં સજ થયા ચારસો સવાર  
 તેની પૂઠે નવાખની નહી ગમગીનીનો પાર  
 દીવાન ને દરખાસ્તીઓ જોડે સંગાત.  
 કંઈ આલાથી અદના જાયેછે પછાત.  
 સવાર ને સીપદની સરદારી જણાય  
 મહમદઅલી મીરઝા બેગખાન દેખાય  
 તેની કેડે હીન્દુઓનું મહાજન અતીશે  
 શરોફ સાહુકારો ને નગરશેઠ દીશે  
 મુસલમાન જમાતના તમામ ખાસે આમ  
 અરમાની મુગલો ને ચાહુદી તમામ.

---

“સદદરે બેહરે તવીલ” ની કેતાબનો લખનાર એવોની સીફારસ કરતાં જણાવે છે કે “...હેતી સખાવત તથા બખશેસથી દર વરસે ઓછામાં ઓછાં એકસોથી તે દોઢસો છોકરાંઓના લગન થાતાં તે સાથે જે ખરા અને વ્યાજખી નાદારો હતા તેવોની એ સાહેબ પરવરસી કરતો એ બેકુસ્તી શરોજશાહ માહારીદવાન અને ભારે હોનારવાન હતો કે જે સાહેબ અંગ્રેજ, ફારસી, અરબી, ગુજરાતી, સંસ્કૃત ભાષા પોખતગીથી જાણતો અને ગ્રંથ તથા ગ્રંથકારોને પોતાનો દોસ્ત રાખતો અને હરેક હુન્નર તથા એકમ તથા પાકની અજમાયેસ કરવા પછવાડે હજારો રૂપીઆ ખરચતો હતો.” વળી જયોતીશ શાસ્ત્ર અને વિધામાં પણ એવો ધણા કુશળ હતા.

પરગનેયાતનુ આદમી કુલેત્રે ત્રણ હજારનું  
 તે પાછલ કોલી, કણખી, ને ખેડુતનું.  
 ખેડુતોનો માંનીતો પીરોજશાહ નાંમદાર  
 રહે છે તેની યાદમાં સઘળા કામદાર  
 સલાખતપરા વાડીથી દોખમાં સુધી,  
 માહેતમ થઈ રહી છે બસ જેહાંન પછાડી  
 ચાલતી થઈ પાયદસ્ત તમાં ખલકતની  
 જઈને અટકીઆ અવ્વલ મંજલી.  
 રવાંન જીનતગુજીન ને અવાદસ્ત કુર્ચા  
 ગમગીન ચહેરે સર્વ પાછા ત્યાંથી કુર્ચા.  
 મહેલમાં જઈ ને ખેડકો પાછી લીધી  
 બહાદુર અરદેશરને દીલસોજી દીધી.  
 મુગલમાં તરીકટથી ઝનાંનાની માંહે  
 વિધવા બાઈ ને દીલાસા અપાયે  
 ઉમમણની મીજલસમાં ધરમે થાયે  
 અગીઆરી બાંધવાની તનદરોસ્તી ભણાયે  
 થઈ ગયા તેવો નેક ને અશેઠના નાંમ  
 રવાનોની કીયાનાં ચાલુ મુકાંમ.  
 મીજલસમાં પંચાતના ઠરાવો થાત,  
 નાંમ લેવો કીયામાં પહેલવાંનોની સાથ.  
 જશનો ને ઘહુમખારો કંઈ વર્ષોથી થાય  
 હુમજતનાં જમનોથી વાડી ભરાય.  
 ધનજીશાહજીના મરણની તીથીથી ગણાય  
 ગામે ગામના લોક આવી જમીને જાયે  
 ઝો જમાંના ને જેહાંનના તુ પેદા કરનાંર,  
 ઝુપા તહારા ભેદને કોન પીછાનનાંર.  
 વખતના વહેવા સાથ હરચીજ વહી જાયે,  
 પન સકમી કામોની કિર્તી રહી જાયે.  
 વાડીમાં વીધવાને નિરવસ મુકી ગયા  
 ભાઈને સોંપી છેવટના વિદાય થયા

# ખાઇ જઇજી તે પીરોજશાહ ધનજશાહના વિધવા

જનમ. ૧૮૦૭.

મરણ તા. ૧૦-૨-૧૮૭૧.

પી રો જ શા હુ જેવો હાક મ ધણી  
જઇખાઇએ ખાહયો વિધવા બની  
બચ્યા કે ખાલ નથી ફરજદ ઓલાદ  
અરદેશરપર હવે એખડી મુરાદ.  
ભાઇની ખાજી ભાગી છે ગઈ,  
જોડી ખોરવઈ ને એખડીખી થઈ.  
નિરવંશ ભાલીને ભાઈ સમાન,  
રાખે છે અરદેશર આપીને માન.  
રાખીયાં તેવોને ધણીનાજ મુકામ,  
સલાખ તપરીની વાડી સહુમાં.<sup>૧</sup>

૧ પીરોજશાહજીના યુજરવા ખાદ એ ખાઇએ પોતાની આખી જીદગી ધણીનાં સજાખતપરાંની વાડીમાં પુરી કીધી હતી. એવો ખાઇને નાંમદાર સરકારે રૂ. ૧૫૦) નું મારીક પેન્શન હયાતી વેરનુ ખાંધી આપ્યું હતું, તેમજ માંડવીરાજનુ કમસાપોર ગામનુ રૂ. ૧૨૦૦)નુ વરસાન મલીયુ જતુ. ખાઇને ફરજદ ન હોવાથી ખંન્ને ભાઇઓની ઓસાદ વચ્ચે એકપુરો બેટો જહાંનગીરશાજ કહેવાતો. મોગજઈ તરીકટથી ખંન્ને ભાઇઓની વાડીમાં પોતાના કુટુંબના ઓરતોને જનાનામાં રેહતુ પડતું હતું. આ ખાગી હયાતી વેરતો ધનજશાહજીનો ધલમખાર સજાખતપરાંની વાડીમાં થતો હતો. કે જે ન્યાંતના જમણમાં દરેકપ્રગનાંનુ હગ્નરો લોક મરહુમોની નેક યાદ ધરાનીને જમીને જતું. એ વાડીની રોનકને મહેલ કહેવો વાજખી થરે કે જેનો દાખજ થવાનો દરવાજો એક કીડજાનાં કેકાટનાં દરવાજાની રોંનક દેખાડતો, લાંબે છોટી અંદર દાખજ થતાં વસવાટનો મહેલ તેની કચેરી અને દીવાનખાનાંથી શરૂ થઈ આગજ જનાના દરમીયાંનથી લંખાતો, જેની સીલીંગો ઉપરની સીસમી ખારીક નકસીદાર કારીગરી જોનારને સુરતની એક વખતની હુન્નરની પીછાન કરાવતી, જેની જમીનની ફરસખંદી ખીસમાર હાલતમાં જોયલી છતાં એક આદમીનો પડછયો ચકચકત આરસીમાના ઓળા માફક દેખાવ આપતો. ઓ ખુદરતના સાહેબ આજે કહાં છે તે માંણુઓ અને કહાં તેનાં રેહથાણો કે સુરત શેહરની એક વખત ધરતી ધુગવનાંર મહાંન



ન્યાયગાંનોની કિરતીનાં નામ,  
 થાયે ત્યાં કીયાને ઘંહમખારના કામ.  
 જ્યાં નેકીની નોખત વાજતી ગાજતી,  
 ત્યાં હાંકમ વીનાં થઈ કુપતી ઝાંપતી,  
 ઘણીનાં વિયોગ પડી સાલ સત્તર.  
 બાધએ ગુજર્યા એ વાડી અંદર.  
 માસીક પેનશન સરકારે બખશીયું  
 એકસોને પચાસ રૂપીઆનું આપ્યું.  
 માંડવી તરફ કમલાપોર ગાંમ  
 ત્યાથી મલતું રૂ. ૧૨૦૦)નું વરસાંન.

બળવાન કામો કીયાં હાથે થઈ ગયાં છે તે કાણ જાણે છે. એ મથક એક વખતનું મહાંન વાજતું ગાજતું દોર દમામનાં ધનસારી તોર વચ્ચે પોતાના દરજ્જાની કસી પણ તૂમાખી વગરના સાદા ખવાસનાં હાકમની જગ્યા તરીકે જોવાતુ હતુ. કે શહેરનાં ફરતા કોટ વચ્ચે એ નાકા ઘેરીને હાકમી ચલાવવાં એ એકે ભાઈઓના મહેલોના દેખાવો જેને જોયા હશે તેની નજરમાંથી આજ સુધી હડીને ક્યાં દુર ગયાં હશે ? તે ખુદરતના ફરતાં ચકકર પર કીયો ધનસાંન આ ધરતી પર ગુમાંન ધરાવી શકનાર હોય કે આ દુન્યામાં માહરી હસ્તી કાયેમજ રહેશે. નહી કદી નહી. બન્ને દુન્યાનો દરતગીર તેતો એકજ છે તે સોવાય સવલું ફેકટ અને ખોટુ છે કે જ્યાં શેહનશાહોના શેહનશાહના તાજ તખ્તો મહેલ ચહેલો ખંડીયેર થઇને દરામના વેસે પડેલાં છે ત્યાં ઉભું રહેવાને પણ ધનસાંનને ડર લાગે છે. ઈ. સ. ૧૯૦૭ સુધી એ “ મોટાશેહનીવાડી ” મરહુમ બાઈ દોસી બાઈના કપખમાં હતી, કે જે પડતલ હાલતમાંથી જોનારને અસલ મુગલ મહેલનો દેખાવ રજુ કરતી ધ્યાની હતી. પણ જ્યારે નામદાર સરકારને પોતાનાં પોલીસના સ્ટાફ ( ફોજ ) માટે લાઇન્સ કરવાને અગત્ય હોવાથી “ લેંડ—રેકવીઝીશન એક્ટ ” થી ખરીદવી પડી હતી. એ મરહુમ બાઈ જાઈજનાં મોસાલમા અતલગતું સગપણ ધરાવનાર મ. શેહ દીનશા બીખાજી ખાનવારા તથા રંગુનવાસી શેહ કેખસરો દાદાબાઈ ચોકસીના બાપના માસી થતાં હતાં.

ધ. બ. વા.

અરેશર ડોરવાલ બહાદુરના હાથ દરકતની સહી

કે જે સુરતની ધરતી ધુમધનારા પહેલવાત નરના હાથે પુનઃખથી ચોર, લુટારા, પીંદારા અને બીજા લોકોના જડખુળથી નાશ કરી, સુરતની રાયતને ગોયા રાતની વેલાએ પણ ઉધાડે આરબો રહેતાં ક્યાં હતાં.

# શેઠ અરદેશર ધનજીશા બહાદુર (બહેરેમંદખાંન)

જનમ. તા. ૨૯-જુન-૧૮૯૬.

મરણ તા. ૧૫-૨-૧૮૫૬.

કહેવાતો સુરતમાં કોટવાલ અરદેશર,  
 સાદાધથી ઓલખાતો તવારિખનો નર.  
 પીરોજશાહના કિર્તિવિંત મરણની બાદ,  
 વધારી અરદેશરે તેથી અગાદ.  
 મોટાશેઠ પઝી છાટાશેઠનો તોર,  
 ઘેરમાં ને શહેરમાં વડપણનું છે જોર.  
 સ ત ર સો સ તા નું ૨૯ મી જુ ને  
 અરદેશર જન્મીયાં માવતર કુખે  
 હસી હસે ધરતી તે માતાને ધન,  
 બહાદુર બેટો એક ભાયગવાં ન  
 માથે ના છતર ના છાયા વગર  
 હસે અરદેશર ની ઉમર ૧૩ થી ૧૪ અગર  
 ધનજીશાના મરણથી લાગીયો કહેર  
 ચીફ ક્રોએ દેખાડી બંને બેટાઓ પર મેહુર  
 નામદાર ઝિંટીશે પનાહમા લીધા  
 દરબાર ભરી ને હીલા સા હીધા.  
 વડવાઓની દોસ્તીનો ભાવ રાખવાને  
 રાખું મારી સંભાલમાં તમે બાપ વગરના ને  
 દરબારમાં લીધી તેઓની તપાસ  
 પીરોજશાહ અરદેશરને પુછે ખાસ  
 અરદેશર છે નહાનાં નહી બીહુયે જરાક  
 તુર્તજ આપે છે સવાલના જવાબ  
 દરબારમાં પોકરાયો ખુશાલીનો આવાજ  
 વખણાઈ અરદેશરની ચંચલધ ત્યાંજ  
 મી. કે. જેવા અગ્રેજ સામ્યાને આલે  
 બાપ જેવી સંભાલે તેઓને પાલે  
 મેહુરખાની માયાને હીલસોજી ભારી

કેલવણી સાથે સર્વે દેખરેખ રાખી  
રેવીશન અંગ્રેજ પાસ તાલીમ અપાવે  
ખતાવા હુશીયાર આતુરતા ખતાવે

### કેલવણી.

ઉંચી કેલવણીનાં રૂડા પ્રતાપ  
પ્રકાશે જેમ આસમાને રૂપેરી મહાતાપ  
રોપાયે છે જે જમીન પર જેવાં બીયાં  
તેવાં તેનાં ફલ નહીં કોને મેલવ્યાં  
એક ઉગતા સુર્ય ને વાર કેટલો થાય  
જોત જોતાંમા બપોરનો તડકો પંથરાય  
જેમ વદ પત્રી અમાંસે બેસતો માસ આવે છે  
જેમ ચંદ્રની રાતો પુનમનો જોશ લાવે છે  
તેમ એકકો દીવસ ઉગવતોખી જાયે  
અને અરદેશરની અક્કલ ચઢતીજ થાયે

### ઓધ્યાઓ

ચંચલ ઉદ્યોગી માહીત થયા ત્યારે,  
શીખી ને લણી ને હરેક પ્રકારે.  
શરૂઆતમાં નોકરી મહેતાગીરીની,  
અદાલતમાં સોંપાઇ છે માહેતગારીની,  
કલાર્ક પરથી વધીને કોટવાલ થયા,  
અમીન ને કમીશનર સાથે મૂનસફ અન્યા.  
ન્યાયધીસ થયા કોર્ટ દીવાને ખાસ,  
પ્રીનસીપલ ને સદરઅમીન વડી ખાસ.  
કોટવાલી પરથી ઓધ્યાઓ સાત  
બળવ્યા ખરેખર દીન અને રાત.  
હતા જેમાં સાબીત ત્રણે ગુણે  
હીકમત અને હીમત સાથે લડવૈયો પુરો  
ધનસાફ આપ્યો આખો શહેરે સુરત,  
ડરે ને બીહો અરદેશરથી તુરત.

“સેવા બળઉં અને ક્યારે પ્રખ્યાત,  
 નાંશ કરું ચોરોનો ત્યારેજ વિખ્યાત.”  
 રજવાડા આપવા દિવાનગીરી કહે  
 શીયાજીરાવ ગાયેકવાડ, ખાસ કહેવાડી દે  
 આ પું દર મા યો ૩. ૫૦૦૦) અને  
 રાખું વડોદરામાં એશઆરામથી તને,  
 પશુ શેઠને તો જોઈએ હાકમી આપની  
 વલી કરવી છે ચાકરી સરકારની  
 જન જય તો નહી હુ ખિતીશને મુક  
 એજ તેના વડાઓથી હતું બોલવું ઢંકું.  
 આપીકા વતનમાં એવનને રહેવું હતું,  
 વફાદારીથી શેહરતું રક્ષણ કરવું હતું.  
 આ ખા ગુજરાતમાં ત્રાસ વર્તિ,  
 રહ્યત કુલ દહેસ્તે મારી જતી.  
 ખંખાત ને દમણના વહાણવટી,  
 ચીંતાતુર હાલતે કાઢતા ગતી.  
 રાય ને રંકને દહેસ્ત રહેતી  
 પીંઢારાઓ ખુબ અને લીલો અતી  
 નવખારીથી લંબાયે તે અમદાવાદ વીતી  
 નર્મદાને મહીના કીનારા ફિતી  
 જફા ને જુલમમાં નહી ખાકી રહેતી  
 માલ સાથે જનની નહીં સલામતી.  
 ભલા ભલા નર અંતે થાકા હારી.  
 લુટારા ને લીસોનાં દોરથી ભારી.  
 એનડર્સન ને વોટસન ને વેલસલી,  
 બહુ કીધી મહેનત ને જહેમત વડી.

### શહેરની રક્ષા. ૧

વરસોનો હોહાકાર ને દુખોની દાઝ  
 છ મહીનામાં કહારીઓ અરદેશરે ત્રાસ.

૧ ઇ. સ. ૧૮૧૦ માં ધનજીશાહની કત્તલ પછી નામદાર ખિતીશ સરકારે તેવાનાં બન્ને બેટાઓને પોતાની સંભાલ હેઠલ કીધા ત્યારે અરદેશરની

લીલ ને લૂટારાના ચાહુ તુફાન  
 શહેરમાં નેમીયો દરોખરત સુકાન.  
 દીવસની સંભાલ કરતાં રાતની જાસ્તી  
 ન જીવથી દરે મટાડવા ધાસ્તી.  
 હીકમત ને તરીકત અરદેશર કરે  
 લીલ ને લૂટારા તેથી નાસ્તા કરે.  
 નાંમ દીએ અરદેશરનું લૂટારા પાસ  
 ધુજેને ઠરઠરે ખીહીએ ચોપાસ.  
 સેંહકડો માણસોથી એ વીર કામ લેતા  
 ટોડીના સરદારોને દામખી ખુબ દેતા.  
 કોટવાલી મલતાંજ જે કાશુ દેખાડી  
 રાજને રક્યતે ખહુ આફરીન પોકારી.  
 ખાર પરાંને વડી ભાગોલ ખાર કરે  
 રોન કરે રાત્રે દીસે ઇનસાફ કરે.૨

વય ૧૩ વરસની હતી. કલેક્ટર ક્રો. એ ખાસ ઉંચી કેસવણી આપી. સાન ભાપાનું પાકટ સાંન આપવા સાથ પોલીસ માસ્તર મી. રેવીશનને ખાસ તાલીમ આપવાને રોક્યા બાદ પહેલી નોકરી ૨૩ વરસની ઉંમરે અદાલતમાં આપવામાં આવી કે જે પરથી વધીને આખખાં શહેરમાં હાકમનાં ઓધ્યાપર લાવી મુકીઆ. પોતે સત્તાધીશરી તરીકે ન્યાયમાં ધણાજ સક્ત કહેવાતા અને પોતાના કાંમમાં ખીજની કાંઈખી એક ભુલ પણ ચાલવા દેતા નહી. એવોની હાકમી દરમીયાંન સુરત શહેરનો કારોબાર એક યંત્ર માફક પલ કે મીનીટના ફેરફાર વગરનો ચોકસાઈથી ચાલીયો જતો. રામપરામાં અરદેશર કોટવાલનો મેહલ કે જેને સાદા નામે કોટવાલની વાડી કહેવામાં આવતી તે શહેરના નીરદોસ અને દુઃખીનો ઇનસાફ અને આસરાની જગ્યા તરીકે ઓલખાતી હતી, અને અરદેશરને “શેક”ના સાદા નામથી ઓલાવામાં આવતા.

ધ. ખ. વા.

૨ સુરત શહેરની તવારીખ જોતાં ઈ. સ. ૧૫૧૨ પછી તેની ચઢતી દર દીવસે વઢતી ગયેલી જોવામાં આવે છે. લેફ્ટીના વસવાટ માટે વીસ્તાર ઓછો પડવાથી ખાર મોહલ્લા દીવાલ ની બહાર ખાંચવા પડીઆ ને તેનાં નાંમ “પરાં” તરીકે ઓલખાવા લાગાજ્યારે પરાં ઓની ચઢતી દીન ઉગતે થતી ચાલી ત્યારે ખીજી વખત આસપાસ બે ફરતી

અરધી રાતે શેઠી નીકલે દવાર  
 શહેરની સંભાલ માટે થઈ ઘોડે સ્વાર.  
 મકાનેથી નીકળી પોતે જુપા લેખાસ  
 સીપડીએ હાજર થાયે પડાણુ પાનસો પચાસ.  
 આખા શહેરે ડાંડીઆ ફરતાં ફરે  
 અધરાત ને મધરાતે રધયતને જગારે.  
 ડાંડીઆને ડાડીને વારા અપાય  
 કે રાતની સંભાલ તેથી જલવાય.  
 કંઈ ચોરની ચોરી કરતાં લાગે તેને  
 તુર્ત સીપડીથી જાણુ કરે જેને  
 શેઠની રોન તો ફરતીજ હોય  
 ધસારો સમજતાંજ આવતીજ હોય.  
 ભલે હોય અજવાલી અંધારી વરસાદનુ તુફાન  
 શેઠી નથી ખોતા એક રાતનું સુકાન.

દીવાલો ઘેરીને ઉભી અને ખન્નેમાં ખારખાર દરવાજા અને ખારખાર ચોરીઓ રાખવામા આવી જેથી ચોર લૂટારાઓ ધણું હોવાના સખએ એક આસરો મેલવાતો. સુરત શહેરના લોક બહારની દીવાલને “આલીમ પનાંહ” એટલે દુન્યાનો આસરો અને શહેરની દીવાલને “શેકરપનાંહ” એટલે શહેરના આસરો એ રીતના નામ આપીયા હતાં તેમજ આલીમપનાંહનો દરવાજાને મોરચો ને શહેરનાં દરવાજાને ભગોળ એ નામે ખોદાય છે. શહેરનાં ફરતા કોટ (દીવાલ) વચ્ચે જે ૧૨ પરાં કહેવાતાં તેના નામ:

૧ નાન પર્ ૨ ભદર અથવા રેડમનપર્ ૩ સગરામપર્ ૪ રસ્તમપર્  
 ૫ સક્ષાપતપર્ ૬ એગમપર્ ૭ મહીધરપર્ ૮ હમધરપર્ ૯ રાંમપર્  
 ૧૦ રૂગનાથપર્ ૧૧ સમયદપર્ ૧૨ હરજપર્. અરદેશર કોટવાલીની ફરજમાં ઉપજા શીસ્તારમાં પોતાનાં આખા દીવસનાં ઓધ્યાઓની મહેનત પછી પાછી મધરાતનાં ખાર વાગતાથી ઉપજાં પરાંઓમાં રોન રધયતની ધાસ્તી મટાડવાને ફરતા.

તેમજ તે ઉપરાંત ડાંડીઆઓને પોતાના ગીરોના પગાર અને બખ-શે ચાલુ કીધી (એવોની કોટવાલી આગમજ વગર પગાર અને જીવની ધાસ્તીથી ચોક્કસ હાજરી આપતા હતા નહી) અને તેવો અધરાતે ૧૨ વાગેતે અને મધરાતે ૩ વાગેતે રધયતની સક્ષામતી ખાતર સખગર રાખવા હાથમાં દોલકડીથી લોકોને જાગરતી કરાવતા, જે આજ પણ ચાલુ છે. ધ. ખ. વા.

સીપકને હુમાલોના હુપા દરેસ  
હાજર થયાતો ભલુ નહીતો તુરત પહરેજ.  
કોટવાલીની પીછાનતા ક્યારે કહેવાય  
કે સ્થિત મધરાતે ખુદસે ખાંરણે ઉંઘાય.  
ભોગ ભોગે ન રહ્યાં બે ઉઘાડા દવાર  
કોટવાલીની રસાલાપર તરત આવે ધાર.  
“મારી સ્થિતની બીહુક ટલી નહી કહેવાય  
તો મારી કોટવાલીની સાર્થક ફોકટ બાય.”  
સ્થિત આજે સુવેછે ઉંઘાડે ખાંરણે  
અરદેશરજીને દુવા દેછે એજ ધારણે.  
ખાર પશં ને ખાર ભાગોલ માંહે  
મુસાફરને દાખલ થવા હુકમ લેવાયે.  
આસપાસ હીવાલને ફરતો છે કોટ  
દરવાજે નકીબ બેસી લીએછે ઠાક.  
દરવીસો દરવાજે દાખલ થાયે ક્યારે  
શેઠજીનો હુકમ લેવાએ ત્યારે.  
નાંમ પુછાયે દરવાજે “કોણ છે તું”  
“આલીમ પનાંહ ને જહાંપનાંહ હું હું”  
ત્યારે નકીબ લે છે શેહરમાં તેને તરત  
જ્યારે જવાબ મલે ઉપસો જેનો ઝડપ.  
શહેરની ગાઢવણ રાખી તેવોએ કેવી  
અરદેશરની કોટવાલીથી ટકોરા જેવી.

રાજ રૈયતની સેવા.

હદ હતી નહી કંઈ આંટલાજ કામની  
તમામ સેવા ફીધીછે જાત પરજાતની.  
હીકમત અને અકકલનો પાંજ નથી  
જોતા રહેતા જડજને કસેકટર તેથી.  
રાજ ને રાણા નવાબો ને પીર  
સદર અમીન સર્વના હતા એ વીર.  
એક વખત હીવાન સાથ નવાબને તકરાર  
થઈ પડી જીદંગી જોખમે જેવાર.



અરદેશરે ફેસ લો પતાવ્યો તે  
 સૂડીથી દીવાનને ઉતરાવ્યો જે.  
 શેઠજીના કહેલા બોલેલા શબ્દો ન  
 “જ્યાં વેર મારી હાકમી છે જાણુ.  
 હોય રાય કે રાણા ઉમરાવ કે અમીર  
 ખરી રીતે હોયતો પકડાવું જજીર.  
 ભલે પાછલથી થાયે મારો ઇનસાફ.”  
 સુડીએ ચઢાવે કેવો ઇતેઆખ !  
 સુરતના કીલ્લાપરની જે ટોપ કુટતી  
 બધોરના બારનો અમલ જણાવતી.  
 કંઈક વરસોથી બંધ તેને ચાલુ કરાવી  
 સરકારમાં લખીને વગ લગાડી.  
 સલાખત ને રાંમપરા બંને ભાઈઓનાં ઠાંમ  
 ઢાલ ને તલવાર ને બંદુકથી છે કામ.  
 ગેરીસન ને રીજમીત છે તેને મકાન  
 ભાલા ને બરછી કમ્મ તીર ને કમાન.  
 ડરાવ્યા પકરાવ્યા કંઈ હીકમતે ખાસ  
 ચોર ને પીંદારાના જડ મુલથી નાસ.  
 સચીતની ગાદી તરતી કીધી  
 એજંદ અરદેશરજીએ તેની ચઢતી કીધી.  
 જેના નાયક ને હુમાલો ને ચોપદારો છે,  
 તેનાં કંઈએક પગારદાર સરદારો છે.  
 રાતર છે પાલખી ને ઉંચકનારા હુમાલ  
 માતા મટખાલા ને નીંમખહુલાલ.<sup>૩</sup>

તામુતપર થતા બખેડા.

વડી તામુતનો તહેવાર પડતો જ્યારે  
 ગાંમડી લશકરની છાવણી માહે,

૩ અરદેશરને તાખેતાં દરેક અમલદારો શું નાંઠલાથી મોહટા દરેકને એવોનો  
 પંડો બોલ તરત ઝીલવો પડતો અને તેમાં રતીભારતી ખાંમી ચલાવી લઈ  
 શકાતી નહોતી એક સીગનંતથી અનેક ટુકડી હાજર થઈ જતી અને એક

જીલમને જાસ્તી શી સાદને ખંદ,  
 સીપઘઘો કરતા તલવારથી રંગ,  
 ધડા ખેલતા ને રઘયતને ડરાવત,  
 ખલતી લાકડીના સોઢાથી ખીલુવડાવતા-  
 લાકડીના છેડા પર મસાલ સલગાવતા-  
 માલ મીલકત જળે લોક ગલરાધને મરતા-  
 અરદેશરજી તેના ખી છેડા લાવે  
 “રીત સર ચાંદા” નહીતો તલવાર ઉગામે  
 ખખેડા એવોજ વરસ ખે ત્રણ ચાલયો  
 અંતે શેઠજીની હીકમતે ઠંડાખી પરીયો-  
 સરકારની જાણમાં લખાણ કર્યા જય  
 જેથી અંદાખસ્ત થવાની સીમા મપાય  
 જેની હીકમત લખવા આ કલમ લાઈલાજ છે  
 સેંકડો દાખલા ખતલાવા નાંઈલાજ છે.  
 કત્તલની રાતે તાજુતનો રંગ  
 કોટવાલની વાડીથી જામે છે જંગ  
 હાકમની હુકમતના રાજવંસી નઝીમ,  
 ગવરનર ને સેનાંપતી સાથે હીંદી વજીર.  
 જતા જ્યારે વેલાત ને ફારેગ થતા  
 ત્યારે શેઠજીની તેવો મુલાકાત લેતા.  
 કહેતા ને બોલતા તે અમલદારો,  
 લલલલા બાહોસ એધ્વાદારો,

એકને ખખર આપતાં આગલ વડતી જઈ તરતજ ચોર લૂટારાને પહરેજ કરતી. અને તેમાં સેહજખી ભુલ થઈતો તેની કંમખખતી આવેલી જાણવી.

શેઠના પોતાના વપઝાસની ૧૭) પાઘખીઓ હતી પણ દરેક જુદી જાતની અમુક વખતે વાપરવાની ગોઠવણ રચેલી હતી તેમાં ચાતુ વપઝાસની પાઘખીમાં છુપું બાકાઈ રહેતું કે જેમાંથી દુર જોઈતુ પણ પોતે જોઈ શકતા અને ઘણી ખરી ચુકતી એવી રાખેલી હતી જે કોઈ વખત ખાલી પાઘખી બંધ કરીને પણ હમાલો શેઠે એવી રીતે લઈ જતા કે કોઈ વખત ખુલ્લીજ ધરી જતા.

ધ. ખ. વા.

“ઉભર છે નહાની પણ અક્કલ વધુ”.  
 તેની અક્કલ હુશીયારીથી થતા તજી,  
 ધરમપોર વાંસદા ને સચીનનાં તે,  
 માંડવી રાજના વડી બન્યાખી જે,  
 વડવા આથી ઉતરેલો વારસો એ,  
 ઘોડીટીકલ એજાંટ ની પદવી ભોગવે.

ચપલ ચગોર અને ચંચલ ભારી

આગલ પાછલ ન્યનોની ખારી

શેર બળવાંન સાહુધ્ર ઘોઘારી

હરણી પેઠે ચાલ છે તહારી

એક દીવસ શેઠજી સાંજે ફરે છે રોન,  
 પાલખીમાં છે પોતે દુરથી જીએ છે કે એ કોણ  
 ખબર મલે છે એવામાં કે ભીલની ટોલી  
 નીકલીયું છે મારવા ઘેરી ને ગલી  
 તરતજ હીકમત શેઠે વાપરી પોતે,  
 સીપકનો સહાજ પહેરીયો જોતજોતે.  
 પાલખીના ખારણા ખુદલાં મુકીઆં,  
 હમાલો સંગે પોતે ખાંધ પર ધરીઆં.  
 ભીલો ઠગાયા કે નથી અંદર,  
 પુછે હમાલોને કે કહ્યાં છે અરદેશર.  
 જખરા જોરાવર હમાલોની જાત,  
 ભીલોને કહે છે શેઠજી નથી સાથ.  
 પેલી ગલીમાં ઉતરીયા જ્યાં ચોરનો છે દર,  
 જાયો ત્યાં મલસે તમને સરોખર.

---

૪ અરદેશર જાતે જોરાવર અને તાલીમખાજ માણસ હતા  
 એટલે પોતે થોડા એક તાલીમખાજ પારસીને મુસવ્વમાનનાં ઉપરી  
 થઈને રાણુ ફરવાની ટોલીઓ ફરતી કરીને જરૂર પડે  
 ત્યારે રીજમીટના માંણસોને તે બોલાવે ત્યારે તેમની મદદે જવાનો હુકમ લઈ  
 રાખેલો હતો. અરદેશરનાં છુપા ૫૦૦ ડરેસ હતા તેમજ પોતાના લાથ નીચેના  
 અમત્તદારોને પન અનેક છુપા લેખાસ આપતા ધ.ખ.વા.

એટલામાં હુથીઆરખંધ ટુંકડી હાજર થાય,  
 દેખ દેખતામાં ચુકતીથી લીસો પકડાય.  
 બહાદુરીની શક્તિ ઉપરાંત ખરે,  
 સમયસુચકતા હીમતથી હામ ભરે.  
 ઇજનેરી કલાને વડીલાતમાં પુરા,  
 મહાબલવાન ભેજાના અરદેશર સુરા.  
 કહે ને લખે અંગ્રેજો વિદ્વાન તમામ,  
 યુરોપ ખંડમાં જન્મીયો હતો એ શાંમ  
 થાને સેનાપતી ને ગવરનર સરયામ.

કીર્તી સખાવતી નેમ.

આગલ વધી એની કીર્તિ કહીયે,  
 એ બહાદુર નરની રીતો વર્ણવ્યે.  
 કુવા ને વાવ નીરના તલાવ,  
 નવા રસ્તા ડંકા બંદરો ને નાંવ.<sup>૫</sup>  
 સુરતથી ડુમસનો રસ્તો જે જાપ  
 અરદેશરના ગીરો પકડાથી બંધાય.  
 પોતાના નામ રસ્તાને આપે નહી,  
 સરકારના નામ કરે જાહેદાન સહી,  
 નથી તેને તમાહ નામની ગરજ,  
 તેને તો બખ્તવારી છે પોતાની ફરજ.  
 વેલાતની પારલામેન્ટમાં ગયા છે નામ,  
 ગીત તેના ગવાયા બહાદુર ખાતદાન.<sup>૬</sup>

૫ સુરતની તાપી નદીમાંથી નહેર બાંધવાનાં કામમાં પણ મોટા ઇજનેરોએ એવોની સલાહ લીધી હતી. જે દેખાડેય કે એવોમાં ઇજનેરી કળાની પણ બુધ્ધી વિશાળ હતી એ ઉપરાંત રાજપ્રકાશી કાંમ તરીકે એવો ધરમપેરે વાંસદાને સચીતના રાજ્ય સથિ અંગ્રેજ સરકારની ખીકટ ભાંગળડો તથા સુરતના નવાબ શાહેબના વાસોની અનહદ તકરાર નંકી કરી હતી અને વેલાતની પારલામેન્ટ સુધી અરદેશરનું નામ ગયું હતું. ધ.બ.વા.

૬ બ્રીગ્સ લખે છે કે એક વખત એવનું નામ એટલુતો વખણુઈ ગયું હતું કે ખુદ આમતી સત્તામાં સર જોન માક્કમે એવને સરકારની જે જે સેવાઓ બખ્તવારી હતી તે માટે ખુદ્દો આભાર દરશાવ્યો હતો ધ.બ.વા.

## જગત-રેલ.

તા. ૨૧ સપ્ટેમ્બર ને ૧૮૨૨,  
 'મહા જગત રેલ' સુરતમાં આવી,  
 પાણી ચહરે ભરતીના મોજા જેવાં,  
 સુરત શહેરમાં તણાયા જાય છે કેવાં.  
 ખાર દરવાજામાં એક જ બાકી,  
 અગીયાર દરવાજે માપનીથી પાણી માપી.  
 સેંહકડોના નુકસાન ને જીવોની હાણી,  
 બચાવ્યા અરદેશરે મહેનત ભારી.  
 છ દીવસ છ રાત ગણી છે ત્યાં,  
 ખડે પગે જેહમત ખેંચી છે જ્યાં.  
 મહવાઓ ઉતારીયા રેલની સફર,  
 ખોરાકો પુગાડીયા સર્વ ઘરની અંદર.  
 હજારો નાં જીવ બચાવ્યા તેને,  
 નાસ પામેલા ને ઉઠાડીયા એને.  
 તેની કીર્તીની તે વખતની જોડાઈ બેતો,  
 શાયર હાફેજ દાઉદ ફારસીમાં કહેતો.  
 રેલ ઉતારવા લોકો વઢાવ્યા જાય,  
 નવાબો અખીરો નગરશેઠ ધાય.  
 શેઠજીનો રસાણો ફુલપાન લઈ જાય,  
 રેલનાં પાણી તરત ઉતરતાં થાય.

## પહેલી દરખાસ્ત.

તા. ૯ ૧૦-૧૮૨૨ કહેવાય,  
 જ્યારે પીરેજશાહનાં માનમાં દરખાસ્ત ભરાય  
 તે દીવસથી અરદેશરની શરૂઆત થાય,  
 નામદાર ધિરીશને હાથથી શેઠને અપાય.

૬“અરદેશરને કીચેશી મહેનતની સ્તુતીમાં સુરતના એક જાણીતા શાયર હાફેજ દાઉદે કેટલાંક ફારસી બેતો જોડીયાં હતાં તે બેતો તથા તેનો ગુજરાતીમાં નાનાભાઈ અંબારામે કરેલો તરજુમો કાઢ્યો અતરે મુંબઈ મોકલો તા ૨-૧૨-૧૮૨૨નાં મુંબઈ સમાચારમાં છપાવ્યો હતો.” પા.૩

તેજદાર ઘોડા ને સુંદર સાહજ,  
કાટવાલ અરદેશરને આપ્યો છે આજ.૭

### ખીજ દરબાર.

૧૮ મી જાનેવારી ૧૮૨૬ને દીન,  
સખકતો સુરજ ઉગ્યો શેઠજીને શીર.  
એજ'ટના હુકમથી મુંબઈ સરકાર  
બળવેલી નોકરીમાં ભરે છે દરબાર.  
સુંદર ખેલાત ને પાલખી ચોપદાર,  
ચમ્મર ને હલકી ને શીંગો રોપદાર  
દરબારમાં ઠઠ મલી છે માન આપવાને,  
વાંસદાના રાજા ઉદ્દેસીંગ ને  
નવાખ કમરોલ દેહ બહાદુર સાથે.  
દરબારમાં આવી ને મુખ્યારક હાથે  
કલેક્ટરે ભેત કીધી જાહેરનામું વાંચી,  
અરદેશરની સેવાની સ્તુતી સ્થાપી.  
સુરતના અકાબરોની (૮૦૦) સહીઓ,  
એજ'ટ પર ગઈ એસતેકબાલ થઈઓ.  
કે જાહેરની સુખાકારી ને રખતને કરાર,  
આખા કીધી અરદેશરે તેનો માનીયે ઉપકાર.  
પારસીનો પહેલવાન બહાદુર ખાનદાન,  
ઉપકારમાં તેના સુરત જીલ્લો જાવેદાન.  
સઘડી ક્રિયાઓ ખુશાલ દીદાર,  
વિદાયગીરી લઈ પોતાને દવાર.

### દીલ્લીના શાહજાદ નો મુલાકાત

સને ૧૮૨૮ માં શહેરે સુરત,  
દીલ્લીના શાહજાદો આવવાનું થાયે છે સુરત  
આમદની રામશની થાયે તુરત,  
નીકલ્યો છે આવવા બંદરે સુરત.

૭ “કદાચ જો આ માણસના જેવો બુધ્ધીવાલો કોઈ અંગ્રેજ હોત  
તો તેણે નાઈટનો ખેતાખ મેળવ્યો હોત યા ગવર્નરની પદવીએ  
પહેાંચ્યો હોત.”

“એ.”

શાહુઝદો પુછવે સરકારે શહેર,  
 મલબુ' છે મારે અરદેશરને ઘેર.  
 સરકારનો જવાબ તરત વડાય,  
 અરદેશરને ઘેર પધરામણી થાય.  
 શાહુઝદાને આવકાર અપાય ઘણા,  
 અરદેશર કહ્યાં રાખે તેમાં મણા.  
 દીવાનખાનામાં તેની બેઠકો થાય,  
 અરદેશરને ભેત મોગાદ અપાય.  
 સમશેરની સાથે માથાંનો શીરપેજ,  
 લાવ્યો છું તમારે મારે બાદશાહી ભેત.  
 પ્રદેશવ્યો ને આપ્યો તે સપેહસાલારને,  
 એનાયત કીધો શાહુઝદે અરદેશરને.  
 નેકશીયાતખાનની ઓલાદના ચેરાગ નામાંકીતે  
 નામદારીમાં રાખી નથી બાકાત કોઈ રીતે.  
 તેની કીર્તિના નામ તો કાયેમ છે,  
 શું દેશ કે પરદેશમાં જાહેર છે.  
 ધન છે અરદેશર કોટવાલ તને ખુબ,  
 જન્મ પામ્યો તું ચોવડીએ શુભ.

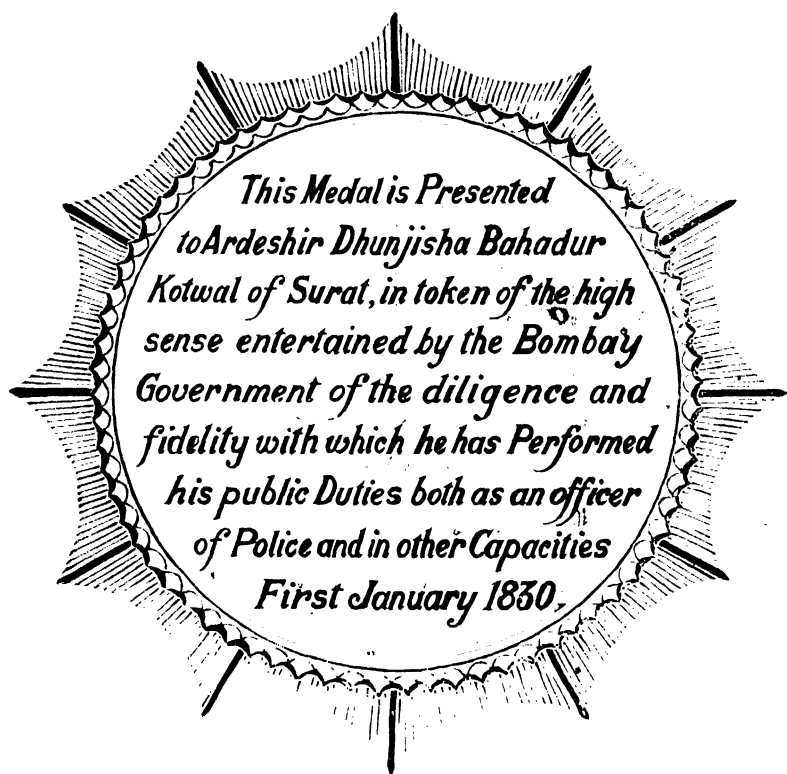
### ત્રીજી દરબાર ૮

તા. ૨૨મી અગ્રેજી ને ડીસેમ્બર માસ  
 સુબાઘથી પધારીયા સરકાર છે ખાસ.  
 ઇ. સ. ૧૮૨૬ નો દીવસ ચક્રબાલ,  
 લખાયો તવારિખમાં અનુપમ માલ.

૮ “આ પ્રસંગે અરદેશરના મોટા માનને ખાતર સરકારના હુકમથી અગ્રેજી  
 લશકરની પત્રોતો જનરલ હેશમેનની સરદારી હેઠળ ત્યાં હાજર થઈ હતી  
 અને પાયદળની એક હુકડી પોતાના લશકરી વાગન સાથે શેઠ અરદેશરને  
 તેમના મકાન ઉપર આઆખર સાથે વધાય કરાવવા હતા.” પા. પ્ર.  
 ત્રીજી દરબાર વેત્તાએ નામદાર સરકારે અરદેશરને જે ચાર જગીરીના ગામે  
 આપ્યાં તેના નામો ચોર્યાસી તાલુકામાં (૧) શોનેરી, (૨) ભેસ્તાંણુ તથા  
 ચીકલી તાલુકામાં, (૩) કંબાદા અને (૪) બેરીયાંજ હતા. સઘળાં મલીને  
 એવેના સત્તર ગામે હતાં.  
 ધ. ખ. વા.

ઉમરાવ પદનો જો ન માલકમ બલવાન,  
 ગવરનર પોતે બાહોસ ને વિદવાન,  
 આવ્યો છે શહેરે સુરત અયેવાન  
 સરકાર આમદની કહાં ઓઝી પીછાન.  
 મલ્યું હશે બહોલા પ્રમાણું માન  
 ગવરનર બહાદુર ને બાદશાહી આગમન.  
 સરકાર ઠેરવે છે માન સાથે,  
 દરબાર ભરે છે કોટવાલ માટે.  
 ત્યાં ઝલકાટે ઝલકી રહ્યું છે અયવાન  
 જેના ચળકાટ પર ચીટકી રહ્યું સડિનું ધ્યાન  
 દરબારનાં દેખાવની ગંભીરી સાથ,  
 પલવારમાં થશે ક્રિયાની શરૂઆત.  
 અરદેશરને લાવી બેસાડે આસાન.  
 જો ન માલકમ ઉઠે પુર હરખવાન  
 વંસપરંપરા વાપરવા બગીરી ફરમાન  
 ગામ ને ઘોડા સાથ તલવારનું માન  
 તલવારના હાથા પર પાડી છે નીશાન  
 લટકાવે તે શકુને માલકમ ધ્યાન,  
 રોનકથી સંગારેલો સાહુજ જરીદાર  
 ભેત કીધો સુંદર રખશ તેજદાર.  
 દરબારનો દેખાવ વહુવ્યો નહીં જાય  
 દીન ઉગતે માન પાન મેલવતા થાય  
 સંગાતી છે સાથે જનરલ હેશમેન  
 સરકારી હુકમથી અંગ્રેજી લશ્કરની નેમ.  
 બાદશાહી દેખાવનાં સરકાર દમામદાર  
 પાયલની ટુકડી તો જાને વહુજાર  
 ગામે ગામ શહેરોમાં જાય છે વંખાણ,  
 વીસ હજાર માણસ ભેગું થયું તું જાણ.





Gold Medal presented to Ardeshir Dhunjishaw  
Bahadur, Kotwal.

ખુશાલીની ક્રિયા થઈ રહી તમામ  
 શેઠજીને કહે છે ચવરનર માલકમ  
 “કહી જવું છું તને ને ઇચ્છા દરસાવું  
 તહારી સેવાના બદલામાં ચાંદ મોકલાવું.”  
 હર્ષભર્યા લે દીને ઉઠીયા તે વાર,  
 ગાજી વાજી રહી તે સુંદર દરબાર  
 વાજાં સાથ રીજમીટ વાડી મુધી ખરી  
 ત્યાંથી લીધી ગવરનરે વિદાયગીરી,  
 સ્થયતનો હરખ સમાયો નહી જય  
 કુલપાનના નિસાર તેજો પરથી થાય.  
 તરત શેઠજી ઉતર્યા રખશ ઉપર  
 થી માવતરને પગે લાગીયાં નમાવીને સર,  
 માતીની થાલ લઈને ઉભા આંવાખાઈ  
 વધાવવાને સાથે છે ભાલી જાઈખાઈ.

નમું હું ઈશ્વર તને

નમું સ્વર્ગના સંતને

નમું ગુરૂ જન શીક્ષક તને

પણ પ્રથમ નમું મા તમને.

વખત કયો જાય છે પોતાનું કામ  
 દીન ઉગતે કરે છે મુધારા તમામ.

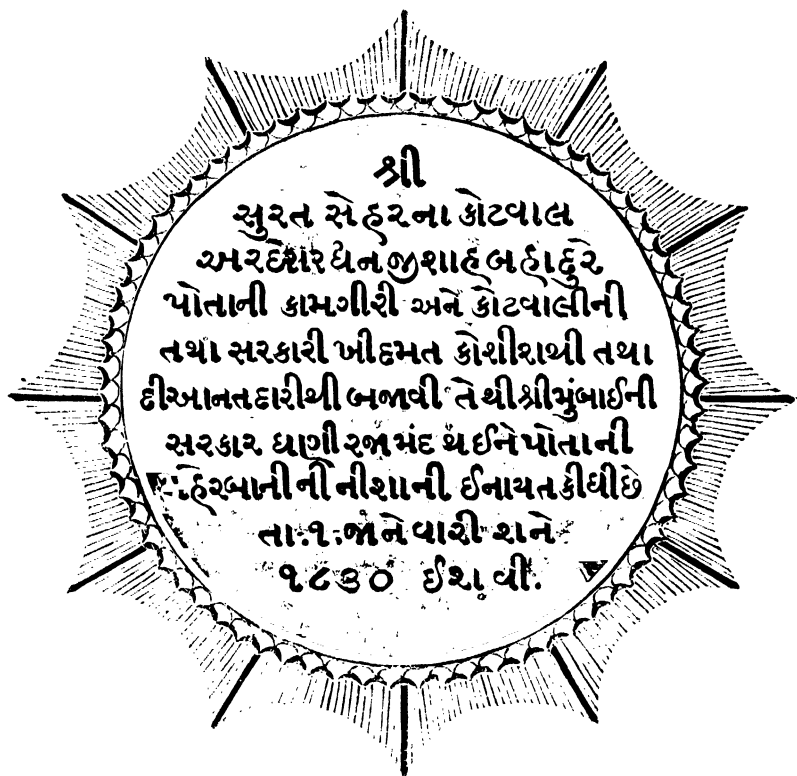
**ચોથી દરબાર.**

૧૮૩૦ ની વેલાતની સરકાર  
 શાહનશાહ ઇલાહીયમની ખાસ દરબાર  
 વેલાતથી લખાઈ આવ્યો એવો પરવાનો  
 પસંદ કરી મોકલાવ્યો ચાંદ સુન્નાનો.  
 ૧૪મી ડીસેમ્બર ૧૮૩૦ એ માન  
 બુદ્ધિશીલ કમીશનર જેમ્સ સદરલેન્ડ,  
 ૧૮૨૬માં કહી ગયા હતા સરકાર  
 ચવરનર માલકમે ભરીતી દરબાર.  
 નામદાર ગવરનરે કહ્યું હતું જેમ,  
 તે પ્રમાણે ક્રિયા પીધી—વચનની નેમ.

‘બહાદુર’ નો ખેતાખ વેલાયતથી ખાસ  
 મોકલાયો. ચાંદ ક મી શ ન ર પાસ.  
 દબદબાથી મીજલસમાં ભરાઈ છે ઠઠ  
 સરકારને અરદેશર માટે ઉંચુ છે મત  
 બળવી જેણે સરકાર સાથે રહ્યતની સેવા,  
 નથી જેમાં ક્યાસ વિસ્તારીને કહેવા.  
 દરબારમાં ભાષણો અને ક જ ન કરે  
 નગરશેઠ નવાખ રાજા રાણા વરે  
 નથી અરદેશરને પોતાના જનની શીકર  
 રહ્યતને આખા દ કરવા ખેંચે જીગર  
 સદરલાંડ ઉઠીને જવાખ વાલે  
 સરકારથીબી વધારે અરદેશરને રહ્યત ચાહે. ૧૦  
 અનેક તેના માનમાં સીફતો જોડાય,  
 મીરઝાં અમૃતરાખે ફારસીમાં ગાય. ૧૧  
 મીજલસ ને દરબાર થાઈ છે પુરી,  
 છે વટે ખુશાલીથી રવાનગીરી.

૧૦ “રહ્યત તરફનું એક માનપત્ર એવનની કાટવાલીની સીફતમાં  
 લખેલું સુરતના નગરશેઠે મી. સદરલાંડના હાથમાં આપ્યું જેમાં લખેલું હતું  
 કે ‘હમો સુરતની રહ્યત રાતના ઉઘાડા પારણાં મેલીને રહીએ છીએ ને  
 ચોરોની કસી દેહશત રહેતી નથી..... વડી કાઈ વખત આફતે આસમાનીથી  
 અગ્ની તથા પાણીની દહેસત થાય છે ત્યારે પણ એ અરદેશર બહાદુર પો-  
 તાના જનને સંભાલતા નથી ને રહ્યતને સુખી થવાની તદખીર કરેછે’” પા. પ્ર.  
 એવોનું નામ જેટલું રાજદરબારે પ્રખ્યાત હતું તેટલુંજ સંન્યાસી, સાધુ,  
 અને કૃષ્ણોમાં પણ હતું. જે પણ એવોને ખારણે આતી સત્તાવ નાખે તે  
 એવન રદ જવા દેતા નહી. ધ. ખ. વા.

૧૧. મેખેદ ફરદુનઝ મરજ્યાનઝ જેવો ૨૩-૩-૧૮૪૫ના દીને ગુજરાત  
 હતા તેવને ઘણુંક પુસ્તકો લખ્યાં તેમજ પ્રગટ કીધાં હતાં તેમાંનું એક  
 “સુરતવાલા ખાનસાહેબ અરદેશર ધનજીશાહ બહાદુરની ફતેહના ફારસી  
 ખેતોનુ ચોપાન્યુ” કરીને હતું, એમ પારસી પ્રકાસની સાહદત રૂએ માત્રમ  
 પડેછે. મે એ ચોપાન્યુ મેલવ્યા ઘણી તજવીજ કરી હતી પણ સઘલી  
 નીસફત નીવડી છે. ધ. ખ. વા.



અરવિંદેશ કોટવાલને મહેલો અલાહનું વતનાં આઈ અવિંદ અને યુજરાતીમાં  
 આજીવનનાં સમાજ આયતો દેખાતા.

આન ને મોહ્યાઈની ક્યાસ નહી રહી,  
અજબ ઉતરી શેઠ પર ખોદાની ખુદાઈ.<sup>૧૨</sup>

સાત એકધાથી બણીતો.

૧૮૩૨ની તી સ મી છે જુને,  
અરદેશર નેટીવ પ્રી ન સી પ લ બને.  
સદર અમીન પઝી થયા કમીશનર  
અનેક કાંમની ફરજ નાખી તેના સર.  
કોતવાલનો કંઠે સુરતમાં કહેવાય  
અરદેશર બહાદુર ચોમેર પંકાય.  
એની દેવડી કચેરીમાં કંઠ એક જાય  
અમીરો ફકીરો સઉ એકઠા થાય.  
રાજ રજવાડાના ધનસાફ સહાય  
ફકીરોને બખશીસ તો આલીજ જાય.  
જેની પાલખીના હુમાલો મગ્યાલા કહેવાય  
મુન્નાના કંઠોરા હાથે વારા સોભાય.  
જેણી ખાલી પાલખીને સલામો થાય  
વધતનો માંનીતો રાજો કહેવાય  
સાથે રંગીલા અક્ષમેલા ને ફાંકડા ખોલાય.  
રાખંદી રામશની તેહના મહેલમા થાય.

ભયંકર આગ.

૧૮૩૭નાં ભયંકર રો જો.  
૨૪ મી અપ્રેલની પાઠલા પડોરે  
સુરતમાં લાગીછે મોહુટીરે આગ.  
નથી સ વસ્તાર કહેવાનો લાગ  
પારસી ને હીંદુની હુવેલીઆ બલતી રહે  
એકથી બીજે નાકે કહેર વરસી રહે.

૧૨. “સુરતનો દરેક જગજ અને કલેક્ટર અરદેસરના કહેવા પ્રમાણે  
ચાલતો .....એવોને તેમના જમાનાના મોટા માણસ [The Great  
Man of His Age] એવોજતા હતા.” “એ.”

પડીઓછે કહેર ને જળેછે શહેર  
 રાત અને દીવસ સત્તાતું રહે ચોમેર.  
 તવલતાં રવલતાં શહેરની અંદર  
 સેંહકડા હજારે ઘરઆર વગર.  
 અન્ન અને વસ્ત્રના વાખા લાગીયા  
 હજારોને દાન દેવા શેઠ નીકલી પરીયા.  
 શેઠજી ખરે પગે અગ્નીમા સહયા  
 બચાવવા બુખવવા તણપી રહયા.  
 નથી તે વખત ઘડી પડતો જખ  
 હાથ પગ પર પડીયા ફેફ અપોચપ.  
 ગરીબોને અપાયેછે વસ્ત્ર દાન અને અન્ન  
 બુખીયાંની બુખ લાગવા ભરાયેછે ફંડ.  
 આલાથી અદના કલેક્ટર ને જડજ  
 આગ હોલવવા કામ પર લાગીયા ઝડપ.  
 જવાળા જળીને નથી થોલી રહેતી પન  
 કહાં દોડે કહાં પહોંચે થોળે કહાં જન.  
 આગમા તારાજ થયું સુરતનું લોક  
 રંધિત ગાયા કરેછે માહેતમની ફેફ.  
 એકથી બીજે નાકે આગ લંબાય  
 જાણે સમુદરનો રોહ ચાલીયો જાય.  
 રણશીંગણના અવાજે ભુંકાતા થાય  
 બુખમાને સુરંગે પવન વેગે ધાય.  
 શેઠજીની મહેનતનો દીન અને રાત  
 ઘડીમાં જળે પુર્વ તો પશ્ચીમમાં જાત.  
 સદલા હેવાલનું વર્ણન નહીં થાય  
 ભારે રંજ ખેંચતાએ આગ નહીં બુખપાડ

૧૩ આ આગ માહલીપીડમાંથી શરૂ થઇ બોત્રબોત્રતામાં પાંચ વરો  
 બાગી નાખી શહેરમાં ચોમેર ફરી વલી હતી અને ત્રણ દીવસો સુધી આગ  
 રહી લગભગ અરધા સુરતનો નાશ કર્યો હતો એ ભયાનક આગનું વર્ણન  
 ના. ૩૦-૪-૧૮૩૬ના મુંબઇ સમાચારમાં લખાયું હતું તેમજ પારસી  
 પ્રકાશના ૩૦૩મે પાને પણ તેનું બિયાન કીધું છે. ધ. બ. વા.

જ્યાં ઇથરી કોપ તેને રોકનાર કોણ,  
જ્યાં અચીતો રોગ તેને તારનાર કોણ,  
જ્યાં કુદરતી આકૃત તેને પકડનાર કોણ,  
તે ભેદ ભરેલા સાહેબ વગર અચાવનાર કોણ ?

પહેલી લાયમ્બરી સ્થાપી ૧૪

૧૮૩૮ ની પહેલી સપ્ટેમ્બર  
નેટીવ લાયમ્બરી પડોસમાં ડચ બંદર  
સરકારી ઘરમાં ખોલ્લી છીધી  
વાંચવાના ઉદ્યોગની ચઢતી લીધી.  
એકથી અનેક રીતે ખજાની સેવા  
શું લાભે શું રાખે આજે કહું તેવા

નામદાર ગવર્નરને જ્યાકૃત ૧૫

અરદેશરની રાહસદના દબદબા બહુ  
અમીરો ને ઉમરાવોની પરોણાગત કહું.  
સખાવત ખેરાલી ને સાલીયાણા સહુ  
રોજીંદા ખસ્યાય ને અપાય બહુ.  
સરકારી આધેદારની ખાતરદારી થાય  
રાજા રાણાને જ્યાકૃતો અપાય.  
તા. ૨૨ મે ૧૮૪૧ નાં દન  
નામદાર ગવર્નર નામે એનડરસન.  
આગલ હુતા સેશન્સ જડજ તરીકે  
પાછલથી થયા એકટીંગ હાકમ તરીકે.  
તેવો પધારીઆ છે શહેરે સુરત  
અરદેશર આપેછે જ્યાકૃત તુરત.  
શહની વાડીમાં ધાંમધુમો થાય  
ગવર્નરનાં માનમા મુલાકાત અપાય.

૧૪. બોમ્બે કુરીયર. તા. ૨૭—૧૧—૧૮૩૮.

પા. પ્ર.

૧૫ બોમ્બે કુરીયર. તા. ૫—૧—૧૮૪૧.

પા. પ્ર.

વળી જ્યારે ઈ. સ. ૧૮૫૦માં એન્ડરસ લાયમ્બરી સ્થાપન થઈ તે  
વખતે એક અંગ્રજી પુસ્તકખાનુ જે મીર જફરઅલીખાન અને શેઠ અરદે-  
શર બહાદુરની મદદથી વલંદાવાડમાં હતું તે એની સાથે જોડાઈ ગયું હતું.  
ગુજરાત મીત્રનો હીરક મહોત્સવ અંક ૧૯૨૩.

આગલા તરીકટની તે હુતી જ્યાફત  
 જાત પરજાતની હુલાયદી ન્યાંમત,  
 પારસીઓ માટે જુદી બેઠક  
 નવાબોને સુફરામાં મેગલધ તરીકટ,  
 વડી રાજા રાણા ને લાયકાતની પ્રીત  
 ચાંદીના થાળામાં ભોજનની રીત,  
 ગોડવણુછે જ્યાફતની ખુશનુમા તરેહની  
 બીજાવીછે દેખલ યુરોપીઓંનની.  
 ક્યાસ નથી જેમાં કોઈ રવેશનો  
 બાદશાહી દેખાવ જાને પરસ્તાનનો,  
 ઓ. નામદાર જી. ડમદ્યુ. એનડરસન  
 ઇલાકાના હાકમ નેમાયા જે દન,  
 હાકમના મા ન માં છે વફાદારી  
 બોલાયછે જ્યાફતમાં રંગ ભારી  
 બીરાજે મસદન પર હાકમની સાથ,  
 રાજા ને નવાબોનો મંદીયો સંગાથ  
 એક બાજુ બીરાજે રાજા ધરમપુર  
 સાથે તેનો રસાલો અદબઅદાથી પુર,  
 જમણી તરફ છે નવાબ ને બખશી  
 જેવોને મેગલધ દમામે વાનીઓ પીરસી.  
 શહેરના શેઠીઓઓની જુદી દેખલ  
 દેખાવ મનોરંજક લાગે તે પલ,  
 ખાનાનાં સુફરા પર ખામી નહી જણાય  
 મહેમાનોનાં દીલ શાદમાન થાય,  
 હાકમની હુકમતની તારીફો થાય  
 કોટવાલ બહાદુરની બોલબોલા બોલાય,  
 ખાંતાની અધવચ્ચે ઉડીયા છે શેક  
 સલામતી લેવાડવા ગવરનરની ટેક,  
 એનડરસનની તારીફમાં લાપણુ કીકું  
 સુરત શહેર પર કીધેલી દીલસોજીનું.  
 ગવરનરની સલામતી પુરી થઈ રહી  
 જવાબ વાલવા એનડરસન ઉભા થયા રહી.



અરદેશરની તારીફનું કરેછે જ્યાન  
 મહેમાનો સાંભલેછે હરખથી દમ ધ્યાન.  
 “ધ. સ. ૧૮૩૨ નાં સાલ  
 લુટકાટથી બચાવવા પોલીસને હાલ.  
 મજબૂત પાયાથી ગોઠવણ રચી  
 લુટારાની લુટકાટથી સુરત નગરી બચી.”  
 અરદેશરની સલામતી ઉપદ્વી લેવધ  
 કે હુરે ને તાલીની ગજનાઓ થઈ.  
 ત્યાર બાદ મીજલસમાં એક પછી એક  
 ઓ. રોમર ને જી. એલ. એલીયેટ  
 ના સલામીના સરોદો નીકડીયા જય  
 રાજ નવાઓ ને બક્ષોની લેવાય.  
 શેહરના શેઠીઆઓ અને નગરશેઠ સમાય  
 બાદ સલામતીની કીયા પુરીઓ થાય.  
 ફુલ પાન ને અતરના સુગંધ ચોપાસ  
 ખાનાની મીજલસ થાયે છે ખલાસ.  
 ઉડીને મહેમાનો દીવાનખાનામાં  
 બીરાજે સંમશનીની મીજલસમાં.  
 સુંદર સરોદો નીકલે મહેલ આસપાસ  
 જ્યાં શેરલી રહીછે વાડી કોટવાલની ખાસ.  
 મધરાતે મીજલસ અરખાસ્ત થાય  
 અરદેશરની સલામી લઇ સાહુજન વિખરાય.  
 ગવરનરને માંનથી શેઠ કરે વીદાય  
 અરદેશર ખિટ્ટીશનાં માનીતા કહેવાય.

અ ગ.

ધ. સ. ૧૮૪૨ નાં સાલ  
 લાગી છે આગ — લયંકર હાલ.  
 શેરી ને મોહુલાઓ સલગીઆ જય.  
 માલ ને મીલકતની ગણતરી ન થાય.  
 ૩૭ નાં સાલ જેવું લીધું છે રૂપ  
 પણ ઉતાવળી તદખીરથી હોલવાયું દુઃખ.

એકથી બીજે પરે આગ લ'ભાય  
 પીઠપર સ્વાર કરી પવને હુંકરાય  
 જળે પારસી ને હિન્દુના સેંહકડે ઘેર  
 બલીને તારાજ થયાં વલી પડીયો કહેર.  
 સ્વાંમી નારાયણુ મંદીર બંને  
 સુરત નગરી કાંપે છે હર પંને  
 અ આગ અધ્યામમાં મહેનત તણી,  
 હોલવવાને શેઠ કરેછે ઉંતાવલ ઘણી.  
 લશકરી અમલદાર સીપાઇઓની સાથ,  
 ભુખીયા તરસીયા રહ્યા તે દીન ને રાત.  
 કહેર વરસ્તો જ્યારે થાય ખતમ  
 મોહ પર મુકે શેઠ ત્યારેજ અન્ન.૧૬  
 આ સુસ્ત ! આ સુરત !  
 તું શુન્નાની મુરત,  
 થઈ ગેઇ એક વેલા  
 તારી ચઢતી તુરત.  
 પણ આગ અને રેલનો  
 હતો તું પર માપ  
 તેથી તારા હુન્નર ને કળા  
 ઉપર પડીયો છે કાપ.

૧૬. આ ત્રીજી વખતની મોટી આગ હતી કે જે વેળા પણ  
 અરદેશરજીએ ભારે જહેમત ખેંચી હતી. એ વખતે સર્ધયદપરા, સત્રાવત-  
 પરા અને નાનપરામાં ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ઘરો બલી ગયા હતા.  
 (મુંબઈ સમાચાર ૧૦—૩—૪૨.)

પા. પ્ર.

વળી પછીથી ઈ. સ. ૧૮૪૮માં પણ લીમડીચોક અને ખુરાનપોરી  
 ભાગલમાં સુમારે ૪૦૦ ઘરો બલી ગયા હતાં અને રૂપીઆ એક લાખનું  
 નુકશાન થયું હતું જે વખતે પણ તે વખતના કોટવાલ બેજનજી  
 પાલનજી અને એસીસટન્ટ કલેક્ટર રોબર્ટસન સાથે અરદેશરે કીમતી  
 સેવાઓ બજાવી હતી.

પા. પ્ર.

## જોડી ખોરવડ.

૧૮૪૩મા બાપ તોલનો લાઇ  
ગયો આ જહાન છોડીને થઈ-ગુદાઈ.<sup>૧૭</sup>  
પણ સરકાર સાથે તેને અતી મીત્રતાઈ  
હીથે છે દીલાસા ને આપે મોહટાઈ.  
પીરોજશાહની નહયતે ધરમદીન થાય  
આગમા બક્ષેલી દહરેમહેર સ્થાપાય.

## સેશન્સ કમીટી. ૧૮

અતી અહતી જોઈ અદેખાઓ રોઈ  
લાવ્યા તેવો અરદેશર શેઠ પર તવાઈ.  
૧૮૪૪ની ફેબ્રુઆરી કહેવાઈ  
તા.૧૪મીને દીને મોહકાંણ સંભલાઈ.

૧૭. પીરોજશાહજીના મરણ પછી અરદેશર પ્રીનસીપલ સદર અમીન થયા એટલો વખત મહમદ સલાહ કરીને એક મુસલીમ એક્ટીંગ કોતવાલ હતા.

૧૮ “પણ અતે આટલી બધી આખર ને જાહોજલાલી રી હાલતમાં ભંગાણુ પડ્યું. કોઈ મી. આર. ડી. લૂઅરડ નામના જડજની ક્યાંથી સુરત ખાતે બદલી થઈ. અરદેશરના રોખની અદેખાઈ કરનારા અંગ્રેજોએ તેને મરયાં વાટીને મોકલ્યો હતો. તેઓએ તેને કહ્યું કે સુરતમાં જે જડજ કે કલેક્ટર ગય છે તેવો ‘અરદેશરના ગુલામ’ થાય છે અને લુઅરડને એથી ચઢી ગઈ. જડજ સાહેબનો પહેલો આવકાર કરવાની દરખાસ્તમાં સાહેબ ને શેઠ વચ્ચે આંટી પડી ને અરદેશરે ખીજેજ દીવસથી તેને મલવા જવાનું બંધ કર્યું. સાહેબ ખુલ્લી રીતે પાંચ પચાસ વચ્ચે બોલ્યા કે અરદેશરની ખાલી કીર્તી ગયા છે ને સુરતમાં એવાંજ જે હુશીઆર ને જોરાવર ચોર હોય તો જોડે મારાજ બંગલામાં આવી ને ચોરી કરે? એક અફવાડીયાનીજ અંદર શાહેબની સોનાની ઘડીઆલ તેમની કપાટમાંથી ચોરી ગયા તેનો પતો લાગ્યોજ નહી. બને વચ્ચે ઘણુ સુધી સળગેલી ચાલ્યા કરી, ને અંતે બળી ઉઠ્યાની તક આવી. દલ્લુભાઈ હરગોવિન્દાસ નામનો લક્ષાધીપતી પ્રેમ કુવર નામની કુવરીને વારસ કરી જઈ ને મરણ પામ્યો. દલ્લુભાઈની

સુરતમાં બદલી એક જડજની થાઈ  
 મી. આર. કે. લુવડની અદેખાઈ ધાઈ. ૧૯  
 આએ કોણ છે પારસી કે સઉ એનાં ગોલાંમ.  
 સુરત શહેરનો કારોબાર એ એખલાને મોકામ ?  
 તેનું કારણ જણાવવા લખું હું બેશક  
 અરદેશરજી હતા ટેકી શખસ.  
 શહેરમાં આવતા જતા અનેક અમલદાર  
 પણ શેઠ નહી જતા પહેલાં તેવોને દવાર.  
 મુલાકાત પહેલી જો શેઠને આપતા  
 ત્યાર બાદ તેવો તે પાછી વાલતા.  
 જેવી લુવડની બદલી સુરતમાં થઈ  
 શેઠ મંત્રીયા નહી તેથી એ દુખાયલો રહી.

વીધવા ને છોકરીની વચ્ચે વારસાનો કચ્છો ઉઠ્યો તેમાં મરનારના ભાઈએ અને  
 અરદેશરે વીધવા તરફથી થઈ છોકરી પાસે તેની માની હકમાં લખાવી આપ્યું  
 હવે અરદેશર દલુલાઈને રૂ. ૪૦૦૦૦ આપવાના હતા તેથી છોકરીના લીમા-  
 ગતીઓએ રૂયાદ કરી તેથી લુઅરડે તેમને એકદમ ‘સસપેંડ’ કરી અને તેમના  
 ઉપર આરોપ મુક્યો કે તેઓએ જોર જુલમથી છોકરીનો હક દુખાંડીઓ ને તેમાં  
 અરદેશરે પોતાનું કરજ માંડી વગાવ્યું. મુંબઈની સરકારે તપાસ કર-  
 વાને ૪-૫ અમલદારોને દરખાસ્ત કરી. તેઓએક પછી એક બધાએ અરદેશરને  
 દુઃખ લાગે તે કામમાં બોધાતી રૂએ પણ સામેત્ર થવાને ના લખી. તેથી  
 અંતે વડોદરાથી ઝાઈ મી. રાવીશન કરીને પેલીડીકલ ખાતાના અમલદાર કમી-  
 શનર દરીને આવ્યો. મી.વીલીઅમ હાઉઅરડ હાજર થયો હતો. ઘણા દીવસ મુંબઈ  
 તપાસ આવતાં અંતે અરદેશર ઉપરથી તહોમત હેડી ગયું અને એઓને પોતાના  
 સર્વ બોધ્યા પાછા મળ્યા અને સરકારે મી. લુઅરડની એકદમ થાણે બદલી  
 કરી. પછી અરદેશરે થોડી મુદતમાં ૧૮૪૯માં ચાકરી છોડી પેન્શન લીધું.” “એ”

ઉપર જણાવેલું મી. રાવીશનનું નામ ખોટું છે અને તે બદલ વડો-  
 દરાના એગ્રીસ્ટ્રેટ રેસીડંટ મી. રીમીગટનનું જોઈએ. ધ. બ. વા.

૧૯ મી. લુવડ સુરતનો જડજ થઈને તા. ૨૨ મી જુલાઈ ૧૮૪૨માં  
 સુરત આવ્યો હતો એને અરદેશરજી પર ૨૨ જાતના તોલમતો મુક્યાં હતા.  
 અને તા. ૧૪—૨—૧૮૪૪ એવોને સસપેંડ કાઢા હતા. પા. એ. કે.

કેટલાક અદેખાઓ જલતા હતા  
 લુવ્હને ઉશકેરી મેલતા હતા.  
 એક હિન્દુના કેસની હતી તકરાર  
 તેમાં અરદેશરનો હતો લવાદી એકરાર.  
 સાંભા હીમાયતીઓએ ક્યાંક કરી  
 લવાદો પર મુખીયા બોલતાન ભરી.  
 લુવ્હની કોરમાં લાવીઆ છે કેસ  
 લાગ જોઈ અરદેશર પર લીધુ છે વેર.  
 લુવ્હ શેઠને સસપેંડ કીધા  
 શેઠજી પર આરોપના ઢગલા દીધા.  
 અરદેશરને સસપેંડ કરતાં ને વાર  
 શહેર સુરતમાં પડીઆ છે હોહાકાર.  
 મુખ્યની સરકાર મોકલાવે અમલદાર  
 કરો તપાસ કે જે છે ઇમાનદાર.  
 ન્યાયની તપાસે તે ભલા અમલદાર  
 અરદેશરને દુખ દેવા ના કહે છે તેવાર.  
 અંતે લખાણો વડોદરા જાય  
 પોલીસીકલ ખાતાનો વડો રેવીશન કહેવાય.  
 કમીશનર ડોડવીને મી. રીમીગંટન  
 અરસ પરસ નેમીઆ ભલા યુરોપીયન.  
 એડવોકેટ જનરલ છે અરદેશર તરફથી  
 વહીવીયમહાર્વડસાથે રીમીગંટનબેઠો જેથીરં

૨૦ તા. ૬—૭—૧૮૪૫ના મુખ્ય સમાચાર અને તા. ૪-૭-૧૮૪૫ના  
 જેનટલમેનસ જોએટની સાહદત રૂએ પારસી પ્રકાસમાં નીચલો ઉતારો  
 આપ્યો છે: “આ મુકદ્દમામાં અરદેશરજીનો ખયાવ કરવા મુખ્યથી તે વેલાનો  
 પ્રખ્યાત બેરીસ્ટર મી. હાર્વડ ગયો હતો તથા તે પોતાની સાથે કુભાસીઆ  
 તરીકે અતરેની એક્ષનસ્ટન ઇનસ્ટીટ્યુટવાલા શેઠ ફરામજી માણેકજી રતન-  
 દોરાખના (માસ્તર)ને લઈ ગયા હતા અને તેઓએ મુકદ્દમાને લગતા સબળા  
 દસતાવેજોનો તરજુમો કીધો હતો અને ત્યાના સતાવાળાઓએ એ મુકદ્દમાની  
 તપાસ વખતે અઘણતના ખાસ કુભાસીઆ તરીકે સુરતના કસ્ટમખાતાનાં  
 ઇન્સપેક્ટર શેઠ બેજનજી પાલણજીની નેમણુંક થઈ હતી.” પા. પ્ર.

જેટલો વખત શેઠ સેશન્સ કમીટ થયા  
તેટલા દીવસ લોકો નાખુશ રહ્યા.  
શેઠો શાહુકારો અરજ કરે  
હજારોની સહીઓ લેવાતી કરે. ૨૧  
અરજ કરે રવાના મુખર્જી સરકારને  
ગવરનર સાહેબ સર જોર્જ આર્થરને.  
પારસીઓની અનેક સલા ભરાય  
રસતમખરા વાસીઓ એકઠા થાય.  
જુડીશીયલ કમીશનર મી. હંટને  
અરજીઓ મોકલાવે ખરી ખંત એ.  
બંને પક્ષોથી હુલાસીયા નેમાય  
રતનદોરાબ ને બેજનેજ કોટવાલ કહેવાય.  
૨૬ જુલાઈ ૧૮૪૪ એ કેસ ચાલીયો  
તા. ૨૧ ઓગસ્ટ ૧૮૪૪ એ શેઠ ફાવીયો.  
તોહમત ને બોહતાનો ઉખડી ગયાં  
શેઠજીના દુશમનો ઉડી ગયા.  
પચીસ દીવસ વેર કેસ ચાલીયો  
લુર્વડ જડજ પર લોકે ફીટકાર નાખીયો.  
બ્રિટીશ સરકારે મોકલીયો પેગામ  
લુર્વડને ખરતરફ કરે. થાણા મુંકામ. ૨૨  
રીમીગંટને ન્યાયનુ ત્રાજવું તોલીયું.

૨૧ “એઓને ખરતરફ કર્યા તે માટે સુરતની રહયત ઘણી દીવગીર થઈ હતી અને ત્યાંના શેઠ શાહુકારોએ એમને પાજા ઓધ્યા ઉપર મુકરર કરવા માટે ૨૦૦૦ સહીની એક અરજ તા. ૧૯મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૪ને દીને મુખર્જીના ગવરનર સર જોર્જ આર્થરને કાઢી હતી, તેજ મુજબ રસતમખરાના રહેવાસીઓએ પણ એ મુજબની એક અરજ તા. ૨૬મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૪ને દીને સુરતના જુડીશીયલ કમીશનર મી. હંટને કાઢી હતી” પા. ૩

૨૨ મી. લુઅર્ડ તા. ૨૧—૮—૧૮૦૪ના દીને સુરત છોડી ગયો પા. બે. કા. અરદેશરજીનો કેસ છેલ્લો તા. ૩૦-૧૧-૧૮૪૪માં નીકલેલો અને એવણે હાઈ કોર્ટમાં મી. રીમીગંટને જડજમેંટ આપી અરદેશરજીને છોડી મેળાયા હતા. પા. બે. કા.

મુરતના લોકનું મોઢું હસતું રાખીશું  
 ક્વી શેકશાપીએર એમ શીખવી ગયો  
 “જે ખરો માન પામનાર માણસ થયો  
 તેને અદેખાઈ ને બલતણથી કરવો ઠાર  
 એજ છે બસ પાપીઓના જુરા વિચાર.”  
 શેઠની છીતીમાં મોઢું એક નામ  
 કહીને લખી ગયા અનેક તુ જાન.  
 લાંચ રૂસવાતનો હતો તેને ભારે ધીકકાર  
 નહીતો મુકી જતે દોલત બેસુમાર.  
 સઘલી સીકતનો લખવાને સાર  
 ઢુંકમાં સમજજે તમે નેક નર ને નાર.  
 માનવીછે ગોયા ભુલચુકની પાર  
 ફરેસ્તોખી તેમાં ગોયા લાચાર.

### પાંચમી દરબાર.

રાત્રીનો મહાતાપ આંખો પડે જયારે  
 આકૃતાખનો પ્રકાશ પાછો દીપે ત્યારે.  
 જે શુકરના શેતારાની રાસી પામનાર  
 કોણુ ભાખે જેને છે રામ રાખનાર ?  
 ૨૮ જુન ૧૮૪૫ ની સુભ વાત,  
 સખકતા સેતારાની ઉગતી પ્રભાત.  
 હોંસ અને હરખથી રમ્યત હરખાય,  
 આજનો દીન તેને મુખારક થાય,  
 જ્યાં કહાણી ને કીસ્સાની વાતો કહેવાય  
 ત્યાં આ ખરા બનાવની બાબદ વર્ણાય.  
 શેઠજીપર મુકાએલાં તોહમતનો ભંગ  
 જુઠા અદેખાઓનો કાઢીયો છે સંગ  
 નાંમદાર સરકારે વજડાવ્યો ફતેહનો ચંગ,  
 અરદેશરના માનમાં જમાવ્યો રંગ.  
 સરકારી હુકમોથી ધામધુમે થાય  
 દબદબાથી પાછી દરબાર ભરાય.

અરદેશરની જીતથી ઓધ્યા દમાંમ  
 તેવોને સરકારે આપ્યા તમાંમ.  
 અરદેશરને લેવા વાડી વેર જાય,  
 નામવર સેશન્સ જડજમી. એનડરસન કહેવાય  
 મકાનના મહેલ આગલ એકતાઓ થાય  
 કલેક્ટર ને અદાલતના રસાલા સમાય,  
 બેંડ ને રીજમીટ, ગેરીસન ને ગાર્ડ,  
 બાદશાહી સવારી નીકડી ઠાડમાંથ.  
 શેઠે સજીયો પોશાક સરપાવ સંગાર  
 માલકમની અપેલી તલવાર તે વાર,  
 છાતી પર ચાંદ ને કંમરે કતાર,  
 સોભા જેની લાગે સરદ પુનમની લગાર.  
 સવારી નીકલે વાડીથી સરઘસ શરૂ  
 પાલખીમા પોતે બેઠા છે રૂબરૂ.  
 રીજમીટ ઉલીછે માન આપવા ને જ્યાર,  
 વાવગ્ર ને ગાર્ડ અદાલત પાસ તૈયાર.  
 શેઠજીને બેસાડીયા દીવાનખાના ખાસ  
 નવાંઓ, બક્ષો, ને રાજઓ આસપાસ.  
 અંગ્રેજ ને પારસી, હીન્દુ, મુસલમાન,  
 શેડીઆ ને શાહુકારો, ખાસો—વ—આમ.  
 ખુશીના પોકાર વચ્ચે ઉડીયા આસાન,  
 એનડરસન જડજ સાહેબ કરવા ભાપણ.  
 ક્રીયાથી એનાયત કરે છે પત્રમાન,<sup>૨૩</sup>  
 અરદેશર કોટવાલ બહાદુરે ખાન.

૨૩. નીચલો ઉતારો પારસી પ્રકાસમાંથી સરેરાસ આપ્યો છે :

"It gives the greatest satisfaction that the gratifying duty has devolved on me, of having to carry into effect the order of Government for your public and honourable restoration to your offices. I have been instructed further to express to you, in Durbar on behalf of Government, its congratulations on the occasion and the Judges of Suddar Fouj-



ખુશાલી પોકરઈ કોટવાલની ફતેહ,  
 બારકસો ઉપરથી રોપા ફતેહ.  
 માનપત્ર સાથે મુબારકબાદી ત્યાર  
 મલે છે અરદેશરજીને બેશુમાર.

daree Adawlut have requested me to communicate to you at the same time their sentiments. I cannot fulfill this portion of my duty better than by reading aloud the extracts from the letter of the Secretary to the Government to the Suddar Adawlut, and the communication of the Court to me. (The Extracts were then read)

Ardesheer Bahadoor:—I beg to be permitted to add a few words on my own account. I have already expressed to you the feelings of the gratification I experience on this occasion for all have known you, though at considerable intervals, for a period of twenty years and upwards, and though till now I have never had my official connection with you, yet I had the privilege of living on intimate terms with your immediate superiors in the office you then filled. Messrs Romer and Anderson and their successors, Messrs Sutherland Jones and Kentish; and I can therefore speak from my own personal knowledge to the high estimation in which they held your service and character. These their sentiments were from time to time submitted to Government, and were nobly responded by the Hon'able the Governor-in-Council, in the honours conferred upon you.

You must remember that I was present at the most distinguished of the three occasions on which these honours and distinctions were publicly bestowed upon you. I allude to the year 1329 when the late Sir John Malcolm, in person conferred on you the title you now bear, and the medal that you wear which was afterwards publicly delivered to you

પાછી સવારી વીઢાય થાય  
હરખ લરેલો રસાલો પાછો જાય.  
આગળ પોલીસની ચાલે પાયદલ,  
વધી સવારો રીજીમીટની હારેડાર હરેલ.

You may judge therefore of the surprise and regret with which I heard of your suspension and the dishonourable charges preferred against you—charges of abuse and oppression in the exercise of your function as a Police Officer and forgery. These crimes you were charged with having committed in the prosecution of a conspiracy alleged to have been entered into by you with others, for the purpose of ruining one of the most respectable firms in this city, in order that you might thereby escape having pecuniary responsibilities. With these charges hanging over you, the strict and impartial justice with which the Government treats even its most favoured servants, rendered your suspension and trial necessary. You were accordingly suspended and inquiries were carried on for several months, while the whole weight and influence of local Official authority were against you. You were at length tried and after a long searching and impartial investigation were most honourably acquitted.

As the best consolation I can offer you for all that you have suffered, I would suggest you my own conviction that you will hereafter not regret the painful prosecution & anxiety to which you have subjected for the glorious result in which they have issued under such peculiarly disadvantageous circumstances, must have the effect of disabusing the most sceptical of any doubts and suspicions they may have hitherto entertained of your conduct and character and in that another opportunity has been offered to Government to honour in the eyes of the community.

It now only remains for me, thus publicly to present to you the orders for you resuming charge of your offices of

પાછલ કલેક્ટર ને કસ્ટમ રસાલો, ૨૪  
 ગેરીશનના વાળના સુંદર સરોદો,  
 નવાબ બક્ષી ને ધરમપોરના રાજા નીહાલે  
 તે પાછલ શેઠા ને સાહુકારો ચાલે.  
 કોટવાલ પાલખીમાં સલામી લેતા,  
 બીજી પાલખીમાં જહાંગીરશાહ બેઠા.  
 વેપારી બા રક સો ફાડે છે ટોપ  
 અરદેશર બહાદુર શું તહારો છે રોપ.

Kotwal and Principal Sudder Ameen which I do with the full assurance that you continue, by your zeal and fidelity, to maintain the high rank you have obtained for yourself in every department of the Public service in which you have been employed." (Gentlemen's Gazette: 4th July 1845.)

૨૪ “એ સવારીમાં પોલીસ ખાતાનો રેસાલો આગલ ચાલતો હતો, અને તેહની પછવાડે સુરતમાના સચક્ષા બેહરખ તથા પરગમવાળા અને દોડીઓ પોતાની ખુશીથી ગએલા હતા તે દરખ ભરેલી રીતે પોતાના વાજાંત્રો વગાડતાં ચાલતા હતા તેની પાછલ કલેક્ટરી તથા કસ્ટમ ખાતાના રેશાક્ષા અને તેહની પછવાડે ગેઆરીશનનું વાળુ અને ગેઆરડ ચાલી હતી. તેની પછવાડે બાહધર કોટવાલની પાકડી હતી અને તેની પછવાડેથી જેહાંગીરશાહ ( અરદેશરનો એક પુરો દોકરો ) ની પાકડીઓ એકક પછી હતી અને તેની પછવાડે ધરમપોરવાલા રાગની અશવારી હતી એ અશવારી કાકા આગળ આવી પહોંચી અને વેપારીઓના બારકસો ઉપરથી ખુશીની તોપો છુટવા માંડી. બહાધર કોટવાલ દરીઆ મહેલ આગલ આવી પોંહતો તારે તહાંથી તે છેક આખી નાણાવટનાં નાકા સુધી શેકરના તમામ માગીઓ જે કુત્રનાં ટોપલા બગલમાં મારીને ઉભા હતા તેઓએ આખા બગર સુધી બહાધર કોટવાલ પરથી કુલોનો નશાર કરેઓ, હજારો આલમ એ અશવારી જોવાને એકડી મલી હતી. તેહમોથી હેવો પોકાર નીકળતો હતો કે કોટવાલની ફતેહ - અલ્લા કોટવાલકુ સક્ષામત રખે-પાક પરવરદેગાર કોટવાલની બેલખાલા કરે.” પા. પ્ર.

અદાલતથી છેક નાણાવટનું લોક,  
 વધાવે રૂપા, સોનાથી તને તે લોક  
 ગામ અને શહેરના તમામ ઢાલી,  
 હોંશથી વગાડે રંગીલી ટાલી.  
 શહેર સુરતના માલી તમામ  
 તોપલાઓ ભરીને કુલોની જામ.  
 હગલે ને પગલે કુલો નિશાર  
 બોલબોલા બોલે કોટવાલની બેશુમાર.  
 નાણાવટથી નીકલી ને શહેરમાં આવે  
 શહેરના લોક હરખે વઢાવે.  
 ત્યાંથી સવારી બહેનને ઘેર  
 મોટીજી કહેવાયે તેઓ સુરત શહેર  
 મોટીજીએ આપ્યા સરપાવ માન  
 સવારી નીકલી ત્યાંથી દોરદમામ  
 જવું છે મારે આપીકે મકાન.  
 હવેલી કહેવાય ધનજીશાહ બહેરેમંદખાન  
 મુગલજી ધપની સહાદત દેખાય  
 માખાપની હવેલીપર નમીને જાય.  
 ત્યાંથી સવારી આગલ પધરાય  
 પોતાની વાડીએ દાખલ થાય.  
 પાલખીથી ઉતર્યા કોટવાલ કહેવાય  
 હરખનાં આંસુ કોનથી સહેવાય  
 સોના રૂપાનાં કુલે વધાય  
 જાખ્યાય, આવાંખ્યા હરખજી જાય.

૨૫ અરદેશરજીના બનેલી મોટી ખોરશેદજી દોસાભાઈ તે લાલનાં સરદાર  
 દાવર ટેલમુરસ કાવસજી મોટી ખાર-એટ-લો નાં બાપના બપાવા  
 થતા હતા. ધ. બ. વા.

૨૬ લાલમાં અરદેશરજીના આપીકા મકાનની હવેલીમાં મરદુમ શેક ખુશરો-  
 બાઈ નસરવાનજી ખાનસાહેબ (બહેરેમંદખાન)નું કુટુંબ વસે છે. ધ. બ. વા.

જામખાઈ આવાખાઈનાં હીરા ધણી,  
 નથી જોડી કોઈ એવી લાખઓની ખરી.  
 આજે કહ્યાં છે એવા કોઠવાલ અરદેશર  
 આજે જોધએ છે સરકારને અનેક એવા નર  
 સઘડી સીકતનો લખવાનો સાર  
 ટુંકમાં સમજજો મહેબ્બાન વાંચનાર.

જહાંગીરશાહનાં લગન.

એક પારસીના ઘરનો રાજવંસી તોર  
 રીતભાત ને ચલગત દમામ ને દોર  
 હતી જેવો ઘેરે મુગલઈ ચલગત,  
 મારા જેવી કલમ તે શું લખી શકત,  
 કોઠવાલ ને ત્યાંના લગનની વાત,  
 બોલતાં ને કહેતાં ઘરડાંઓ સાથ.  
 પારસીના ઘરનાં કહેવાતાં લગન  
 ક્રીયા જરથોસ્તી પણ મુગલઈ તદન.  
 હતો અરદેશરનો એકજ દીકરો રહેલો  
 સત્તર બચ્ચામાં એકજ વિરલો.  
 નામ તેનું હતું જહાંગીરશાહ  
 વારસ કહેવાતો અરદેશર ને પીરોજશાહ.  
 હતો તે શુરવીર ને ખરો રાજકુમાર  
 રીત ને ચલગતખી પુર દમામદાર  
 પેશાની ને સીકલ આકૃતાખી તુર  
 હતી તેનાં મોહુપર રોશનાઈ પણ પુર.  
 અકકલ ને હુશીયારી કમી ન હોતી,  
 ઉમરાવી લોહીની સહુદત કહેવાતી.  
 દીકરાને પરણાવવા ઉંમેદ ઘણી  
 ગામ અને શહેરથી આવે માંગણી.  
 શું ગરીબ કે તવંગર કંઈ રંક અને રાય  
 ટપકાઓના ઢગલા બેસુમાર થાય.  
 કુદરતના સાહેબનું હશે તે કામ  
 દોસીઆઈ સાથે દેવાયું નામ.

વાડીઆ એડલજ હીરજીની દીકરી કહેવાય  
 પારખ ખરસેદજ ફરદુનજીની પીત્રજી થાય. ૨૦  
 ૨૯ ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૮નું સુરત  
 લગનનું મધ્યું ને દીવસ લખાયો તુરત.  
 સુરત નગરી રહી છે હુલમળી  
 ચાલે શાદીની તથ્યારી તે દીન સઘળી  
 રાજવંસી દોર અને મુગલધ દમામ  
 થી ચાલી રહ્યા છે લગનના કામ.  
 પડી રહી છે ધમાલ આલમ ને આલા  
 અમીરો ઉમરાવો રાજા ને રાણા  
 નવાબોને બક્ષી મીરો ને પીર  
 પડીતો ને પટેલો જગીરદારના વીર.  
 શાદીને દીવસે મીજલસ છે ખાસ,  
 પીરોજશાહની વાડીના દીવાનખાના પાસ.  
 હાથીના આંધા ને અંબાડી જડાવ  
 ગજરાય છે રૂપા સોનાએ બે અટકાવ  
 સત્તર જેની પાલખી ને સુરા હમાલ  
 સનગારે કસબથી કંઠ કીનખાખ લાલ  
 ઘોડા ને પાયદલનો પારજ નથી  
 હસ્તીના આંધાનો થાગજ નથી.  
 બંદુક ને ભાલા ઢાલ ને તલવાર  
 ચાલે છે સીપાઇઓ ખુશાલ દીદાર  
 વાળ ને ઢોલ સરનધ ને તાસા  
 છાંછર ને ઝાંઝર સાથે છે નગારા  
 ધુતારી ભેપારી રણસીંગડાનાં રંગ  
 ગાજી વાજી રહ્યો છે સરનધનો સંગ.

૨૭ મુંબઈના વસવાટમાં મારા બાપીકા કુટુંબનાં વડા પીત્રજી મરહુમ  
 શેરજી ખરસેદજ ફરદુનજી પારખના નામથી કોઈ અનખણ્યું તો નજ હશે,  
 કે એક વેત્રાએ નામદાર રસતમજ જમસેદજ અને ખરસેદજ ફરદુનજીની  
 સખાવતો એક એક ઉપર સરસદી ખતગાવનારી જગમહેર હતી. ધ.ખ.વા.

રેળમેન્ટના બેઠ ને રીજમીટ છે ખાસ,  
 સરઘસ દરમીઆંન નથી કાંઈખી ક્યાસ.  
 સચીનના નવાબ જે ખાલુ કહેવાય  
 તેવો હાથે જોડાં ને શહેરા નખાય.<sup>૨૮</sup>  
 ધરમપૂરના રાજ જહાંગીરશાહને સાથ  
 અખાડીપર બેસાડે પોતાને હાથ.  
 પરણતા જોડાંને હાથી પર  
 નેશાર થાય છે કુલોનો તેઓ ઉપર  
 સોના રૂપાની બેરાદીઓ થાય  
 ખોખા ભરી તેવો પરથી વધાય.  
 રાજવંસી રીતે પહેરામની થતીજ  
 પરણતાં જોડાં પાછળ વાડી કુલનીજ.  
 ચાલીયું દમામદાર સરઘસ પુર જોર  
 સહાજન ને મહાજનની સાથે એક કોર.  
 શહેરના હાકમ અરદેશરજી બહાદુર,  
 થાય છે સલામી અદબ અને અદાથી પુર.  
 સરઘસ નીકલીયું જે સુરતમાં આજ  
 નહી તે નીકલસે હવે કોઈ કાજ.<sup>૨૯</sup>  
 શાદી પસાર થઈ ને રામશનીમાં લીન  
 પહેરામણીની મીજલસો અનેક દીન.

૨૮ પોલીટિકલ એજન્ટ તરીકે સચીન સ્ટેટમાં તે વખતમાં બ્રિટીશ સરકાર સાથે સચીનની ચઢતી કરવામાં અને રાજઅમલને લગતો સવગો બંદોબસ્ત અને કારોબાર હેઠાણે લાગ્યામાં ઘણી વખત મહેનત લઈ અરદેશરે શ્રમ ઉઠાવેલો હતો. જે આજના વખત પ્રમાણે એ સવગો અહેવાલ જાપાગેલો હતો તો પુરતી સાહદતે ટાંકી ખનાવી શકાત. વલી વધારે કમનસીબી એ છે કે ખુદ અરદેશરજીને રૈકાર્ડ પણ જતો રહેવા પામ્યો છે જેને લીધે ટ્રેલેક દરજ્જે તેની બલવાન કીર્તીની નોંધો ભુસાઈ ગઈ છે. પાછલથી એવાની રાહસદોની જ પતી વેલાએ ચાર ગાડાંઓ ભરીને કાગળ્યાઓ ઘસડાઈ ગયા હતા એમ મારા વડવાઓ કહેતાં હતા. ધ. બ. વા.

૨૯ ઉપલો હેવાલ મારાં મુરખીઓની મોહદેની વાતો સાંભળેલી તે પરથી મે લખ્યો છે. ધ. બ. વા.

સ, ઘડી સ, પણ જોઈ માંગે મુરત  
ઇનસાન ક્યાં તુ જાણે છે ખુદાની કુદરત.

મુનીર સ્વામી ૩૦

શહેરનું નાંકુ પુર જે થાય  
થાણાની ચોખી તેનું નામ કહેવાય.  
રહેતા હતા ત્યાં એક ઇશ્વરી ભક્ત.  
ઉંમર હતી તેઓની એકસો વર્ષ.  
શેઠને કહેતા હતા તેઓ સરખસ  
કે લગનના આસીરવાદ દઇને મરસ.  
આગલા જમાનાની ખરી સવ્યર્થ  
ખન્ધો હતો મોજેજો તેજ તરીકે.  
શાદીની કીયા પુરી થયા બાદ  
હાજર થયા મુનીર સ્વામી ત્યાં ખાસ  
પરજીતાં જોડાને આપી આસીરવાદ  
પોતાના મકાને ગયા ત્યાર બાદ.  
શાદી ગઇને થયા દીવસ ચાર  
કે મરણ પામીયા મુનીર સ્વામી તે વાર.  
વખત કયો જાયે કંઈ પેતાનું કામ  
નથી રહેતી ખુશી કે ગમીનું ડામ.

લેકસ કલોસી.

તા. ૨૯ મી એપ્રિલ ૧૮૪૫  
મુરતથી અરજ મુખ્ય સ્વામી થઇ.  
લેકસ કલોસીનો ધારો સરકાર કહાડે  
પારસીઓની સહી સાથે શેઠ ના પાડે.  
અમારા ધરમની ખરબાદી થાય  
જરથોસ્તી ટોલાના દીલ ક્યવાય.  
૧૮૦૦ના સાલમા આવ્યા હતા સરકાર  
ગવરનર સાહેબે ડનકને ભરી હતી દરખાસ્ત

૩૦. એવણુ “મુનીબાવા” ના નામે પણ ઓલખાતા હતા. એવણુ  
સ્વામીનારાયણના ભગત થતા હતા. ધ. ખ. વા.



સુરતનો કબજો લીધો ત્યારે  
 પરવાનો લખી આપ્યો પારસીને જ્યારે.  
 જેથી આ કાયદો કહારવાનો માંડીવાલો  
 નામદાર શ્રીશ વચનની નેમ પાલો.  
 અરદેશર કોટવાલની આગેવાની થઈ  
 સુરતની પંચાતની સહીઓ લઈ  
 મુંબઈના શેડીઆઓ પર રવાનાં થઈ  
 શેઠ મહેનત તેમાં પુરુષણ દઈ. ૩૧

### કોટવાલીનું રાજનામું.

ઇ. સ. ૧૮૪૬ નાં અક્ટોબરે.  
 તા. ૨૪ મી નો દીવસ થરે.  
 કોટવાલીનો આદ્યો છાડી બરખાસ્ત  
 રાજનામું મોકલે છે સરકાર પાસ.  
 “કોટવાલીમાં જેહમત વેઠી ભારી.  
 નથી રાખી શકતો હું મહેનત બરી.  
 કોટવાલીમાંથી ફરેગ થવું છે મને  
 નામદાર સરકાર સ્વીકારો તમે.”  
 શહેરને આપાદ ધીધા થકી  
 સંચાલના આસીરવાદ લીધા પછી  
 થયા છે ફરેગ કોટવાલ અરદેશર  
 જેને ખેંચી છે ભારે રંજથી જીકર.  
 રાજનામું આપી રીટાયર્ડ થયા  
 તે જગ્યા પર બીજા કોટવાલ ગયા.

૩૧. અરદેશરજીએ સુરતની અનબુમન તરફથી મુંબઈની પારસી પંચાયત ઉપર એક અરજી મોકલી હતી. એમાં તે વખતે સરકાર અંગ્રેજ કાયદા પ્રમાણે દીવાની અને ફોજદારી અદાલતમાં ઈનસાફ આપવાની રૂએ જે ધારો અમલમાં મુકવા માંગતી હતી તે ધારો રદ કરાવવાની અરજ કરી હતી. સુરતના શેડીઆઓની સહી સાથની મજકુર અરજી [ જેમાં અરદેશરની પણ સહી મલે છે ]. મારાં ધણીના ઘેરના રેકૉર્ડમાં મારી પાસે મોબુદ છે.

ધ. બ. વા.

એજનજી પાલનજીને આદ્યો અપાય  
 મુરતની કોટવાલી તેવો ને સોંપાય.  
 કોટવાલીને લાયક તે અહુરથ ગણાય  
 અરદેશરજીનો તે જમણો હાથ કહેવાય.  
 ભોગવી તેણે કોટવાલી ફક્ત વરસ ચાર  
 અરદેશરની હુધ્યાતીમાં પામીયા વફાત.<sup>૩૨</sup>

### અદેખાઈની હદ

૧૮૪૮ નાં આગસ્ટ માસ  
 મુંબઈમાં છપાતું જેન્ટલમેન ગેઝટ ખાસ.  
 જેમાં કોટવાલ બહાદુરની ગીબત કરી,  
 છપાયું ચર્ચાપત્ર સીકંદર સહી થરી.  
 રૂ. ૧૦૦૦૦ પત્રના અધિપતી મી. મેકે  
 પર ફર્યાદી માંડી શેઠે આખર પેકે.  
 ચીફ જસ્ટીસ સર અરશકીન પેરી  
 સુપરીમ કોર્ટમાં ઇનસાફ ઘેરી.  
 મી. મેકેની પાસે દાંડ ભરાવ્યો  
 રૂ. ૧૦૦૦ અપાવીને ડામીજ ઠેરવ્યો.  
 શેઠની તરફેનમાં ચુકાદો મહીઓ  
 અદેખાઓને જુકાઈને ખંગ વહીઓ.<sup>૩૩</sup>

૩૨. અરદેશર પચાસ વરસની ઉમરે રીટાયર્ડ થયા હતા. એજનજી પાલનજી કોટવાલ અરદેશરના અંગત દોસ્ત હતા અને એઓની નેમ-લુન સર્વેએ એડે અચાજે પસંદ કીધી હતી. મારી પાસે “એ” ના તખ્તલુસવદી ચોપડીમાં “પા. એ. ડા” એ જે મારજનમાં નોટા લખી છે તેમાં લખ્યું છે કે “એજનજી કોટવાલ ગુજરાત તે વારે અરદેશરજી કોંગ પોતાના ખાસ મીત્ર આગલ બહુ રડયા હતા. અને એવું કહ્યું હતું કે અજથી મહારાં શરીરનો અડ્યો ભાગ કુવત ટુટી ગયો.” એજનજી ૧૬-૧૦-૧૮૫૦ બહેસત પામયા હતા. ધ. ખ. વા.

૩૩. ઉપરો ચુકાદો ૩૦મી ઓગસ્ટ ૧૮૪૮ના દીને મહ્યો હતો પા. પ્ર

## છઠ્ઠી અને છેલ્લી દરબાર. ૩૪

રજયતને બચાવવા લીધેલી તલાસ,  
 કોટવાલે કિર્તી છીધી ખલાસ  
 બ્રિટીશ સરકારના લખાણો થાય,  
 છેલ્લું માન અરદેશરને અપાય.  
 મુંબઈની સરકાર હુકમ કરે  
 સુરતમાં તેની દરબાર ભરે.  
 તેની નોકરીનાં બદલામાં છેવટું માન,  
 જેની ઇમાનદારી જોતાં કરે જન ફેસાન.  
 તારીખ છે ૧૨ મી ને ફેબ્રુઆરી માસ,  
 અંગ્રેજી ઇસવી સન ૧૮૪૯.  
 ૩૫ વરસ નોકરી બજવી જેણે  
 સરકારને વફાદારી અતલાવી તેણે.  
 છઠ્ઠી વેલાએ ભરખ છે દરબાર,  
 થતે જો સાતમી તો કહેવાતે સપેહસાહાર.  
 આગલી દરબારોનાં આપ્યા છે વર્ણન,  
 તે મૂજબ સ્વારીએ નીકડીઆ પન.  
 દરબારમાં દાખલ થતાંની સાથે  
 પોકારાયા ખુશીનાં ખુલ્લું નાંદ.  
 સાથે છે નવા કોટવાલ ખાનસાહેબ,  
 બેજનજી પાલનજી જે કહેવાએય.  
 વડી બેટો જહાંગીરશાહ છે નામવર,  
 સાથે આદીતરામ ગણેશરામ સીરેસતેદાર.  
 ઉપલા જણ ત્રણ સાથે દાખલ થયા,  
 કે દરબારનો અમલ કલાક બાર ગણાયા.  
 જરીની ખુટીનો જામો પહેરીયો,  
 ગલામ ખહાદુરનો ચાંદ ઓલવ્યો,

૩૪. ૧૮—૨—૧૮૪૯નાં મુંબઈ સમાચારના આધારે પારસી  
 પ્રકાશમાં એ દરબારનો હેવાલ આપ્યો છે. ધ. ખ. વા.

સુનેરી મ્યાનની માલકમ તલવાર,  
 લટકાવી છે કમ્મરે કમ્મર બંધ ત્યાર.  
 બેઠા છે આસાન પર તેવો નામવર,  
 ઉભેલી સભા સઘલી બેઠી ઠામ પર.  
 સુરતના સેશન્સ જડજ એનડ્રસ સાહેબ,  
 વખાણ સાથે વાંચે ફરમાન બહેર.  
 “સુરતની આ બા હી અરદેસરથી  
 સરકારની સેવા ખખરદારીથી.  
 માન્યો છે સરકારે શેઠનો આભાર  
 બહેર કર્યો છે દરબારે તેમનો ઉપકાર”  
 એનડ્રસ સાહેબના બોલી રહેવા બાદ  
 ગુજરાતીમાં કરે આદીતરામ સીરેસતેદાર  
 “હવે વાલે છે જવાબ અરદેસરખાન  
 અંગ્રેજીમાં કહે છે કે પરવર મહેરબાન  
 નામદાર સરકારની હજુર ને માન  
 આપુ છું તમેને માફ વચન ફરમાન  
 હજુર પછી સરકારને પડશે કંઈ કામ  
 તો સેવામાં હાજર છું જતાં મારો જાન.  
 મારા કુંડું બંધ થી વફાદારી  
 થતી આવી છે બહાદુરોથી સરકારી  
 મારા બાપે બોયો જાન જફાકારી  
 મારા ભાઈની નોંધાઈ જેમ વફાદારી  
 તેમજ મુજનો પ્રાણ તમપરવારી  
 મારી જીંદગી તક રહેશે વચન જરી’  
 જેવો શેઠજીનો જવાબ પુરો અપાય  
 કે તુર્ત તાલી ગર્જનાએ દરબાર ગળાય.  
 કીરતારની કરામતની મહેરબાની થાય  
 ત્યાં હરેક ચીજમાં બાકી શું રહી જાય.  
 સરકાર ને સ્થિતના માનીતા કહેવાય  
 હરખલાર્યા માનનાં આંધુ રેણય

(૭૧)

ખરખાસ્ત થઈ સવારી વાડીએ જાય  
આ છેલ્લી દરખાસ્તો હેવાલ પૂરો થાય.

દેખાવનું વર્ણન.૩૫

તેના દમામદાર દેખાવનું વર્ણન ક્યાં થાય  
જેને જોયા હશે તેના મુખથી કહેવાય  
મુગલઈ જામા ને સીરપર સરપેજ.  
કમ્મરે કટારી ને તલવાર લટકે  
દુરથી જોતાં તેનો તાપ નહીં જોવાય  
પણ નજદીક જતા—સીતળ સરખી છાંય  
સહાજન મહાજનમાં ચાલતાં દેખાય  
એક મુઠ ઉંચા — તરતજ પરખાય  
ચાલમા જે રોપદાર પેશાની દમામદાર,  
આંખો તેજસ્વી ને લવાં કમાનદાર.  
કપાલ જેનું જોતાં લાગે નસીબદાર  
પહેલવાંની સુરતનો અરદેશર નામદાર.

રીત—રીવાજ.

પહેરવાસ રેહવાસ નવાબ તરીકે  
તેમ બોલવાની ભાષા પણ મોગલઈ રીતે  
જરથોસ્તી ધર્મ ને પારસી છતાં  
દરેકનાં ધર્મને માન આપતા  
બાપીકા ધર્મ પર સદકે રહેતા  
હીયા ને દીનઆમનનાં કામો થતા

૩૫ “અરદેશરનો દેખાવ ધણો રોષદાર હતો. તે કદમાં ૬૫ ફીટ  
ઉંચા ભરેલા ને કદાવર માણસ હતા. ૧૦ વરસ સુધી જે એક ચાળાક  
માણસ એમની તેનાતમાં હતો તેણે હમને કહ્યું છે કે હાલ મુખ્યમાં  
એઓના જેવો ઉદાવદાર માણસ કોઈ દીસ્તો નથી. એમનું કપાળ ઉંચું ને  
વીશાળ હતું. નાહની તીણી આંખીઓ, ખુલ્લુ ઉદાવદાર નાક, નીચલો હોઠ  
પાછળ હતો, ને ગોળ બાહર પડતી ફુંદી—એટલા ચીન્હોમાંજ અરદેશરના  
સ્વભાવીક ગુણો દેખાઈ આવતા હતા. એમની ચામડી ખહુજ ગોરી ને  
મોહ ઉપર સીતલાના જણાં ચાયાં હતા.”

“એ”

ઘહમખાર ને જશનો થતા રહેતાં  
 હજારો લોક જ મી ને જતા  
 રાતદીવસના ઠામમા પણ પહેલવાની કામ  
 જીંદગીના જોખમે ભરતા હતા હામ  
 ઘેરનાઓના જીવ પણ સરોસર રહેતા  
 શેઠ ઘેર આવતા ત્યારે જીવ ધરતા  
 બહાદુરના ઘેરમાં બાધ ને બેટા  
 હુથીઆરોથી સાવચેતી રાખી લેતા  
 જેના ઝનાના વસવાતે પણ ધાસ્તી પેસ્તી  
 બાધોની શીરાનીએ પણ તલવાર રહેતી.  
 નામદાર સર જમસેદજી જીજીબાઈનો  
 શેઠ સાથનો સંબંધ.

૧૮૫૦માં સુરત દરમીઆંન  
 પડી ભાગ્યું છે હુન્નર ઉદ્યોગતુ ધ્યાન.  
 શહેરમાં આમ વરગ મુકલેસ થતો જાય  
 જરથોસ્તી હાથથી હુન્નર કમી થાય,  
 એવામાં બન્યો છે એક બનાવ  
 હુબતાને બચાવવા નીકડી એક નાવ  
 મુંબઈથી નવસારી પોતાને વતન  
 ગરીબ જરથોસ્તીઓની લેવાને જતન  
 ઈ. સ. ૧૮૫૦ ના સાલ  
 તા. ૧લી મેનો દીવસ ચક્રબાલ  
 મુંબાઈની આલમનો દસ્તગીર  
 જરથોસ્તી ટોળાનો આલમગીર  
 સખીનો સરદાર દહિલે આબાદ  
 નામ અને નીશાનથી જગ આશકાર  
 ધરમી સકરમી સખાવતનો શાહ  
 પારસીનાં ટોલાનો નેક ખયર બાહ  
 નામ દેતા નિરખે બ્રહ્માં ને બાલ  
 બોલબોલતાં બોલખે અદનાને આલ

ધીરજ નથી રહેતી લખનારને હાથ  
 લખાણ દરશાવવા કિર્તિના સાથ.  
 તે ઉમરાવની યાદ હું કરું તાજી,  
 નામ બખતાવર સર જમશેદજી.  
 ગયો છે પોતાને નવસારી વતનઝ  
 ૧૮૫૦ નાં સાલ ઇસવી સન.  
 જેનાં હેવાલનાં દસતાવેજ નોંધાયા નહીં બચ  
 તેની કિર્તિના કોટ આસમાનસે પહોંચાય.  
 એવા તે નરની યાદ ધરતી કર  
 નમાવું હું હું ધડ તે નામદાર સર.  
 જેનાં બખતાવર પગલાંએ ધરતી હસી  
 તેના સખાવતી દસ્તને પેમમખરી વસી.  
 બ્યારે નવસારીથી સુરત જઈ નહીં શકે  
 ત્યારે પોતાની યાદગારી રહેતી કરે.  
 શેઠજીને માન મરતખા ઘણા  
 ગણી સુરત શહેરના અકાખરતાણા  
 સુરતમાં ધરમના અતી અકાખર  
 પણ દરશાવે પ્રથમમાં નામે અરદેશર.  
 લખે છે સર જમશેદજી નામુ એક  
 કે પ્રહોંચે સુરતમાં તેનું ટેક.  
 સુરતના ધરમનાં ખાતાનો શેઠ  
 હતો જે અરદેસર બહાદુર એક  
 તા. ૧૬ી મે ૧૮૫૦ ને દીન  
 રવાનાં કરે છે તે લખતને શીલ

૩૬. એમ કહેવામાં આવે છે કે ઈ. સ. ૧૮૫૦ માં જ્યારે સર  
 જમશેદજી જીજીભાઈ નવસારી ગયા હતા તે વેલા અરદેશર પણ નવસારીમાં  
 પોતાની જગીરીના ગામેમાં હતા પણ એવન સર જમશેદજીને મક્કવા ગયા  
 હતા નહીં. એવનમાં અવશ્ય કરીને પોતાનો ટેક રાખવાની મોહટાઈ ઘણી  
 હતી. જે કોઈ પહેલે મક્કવા આવે તો ત્યાર પછીજ વક્તી મુક્કાકાત  
 આપતા. (વધુ માટે જુવો નોટ ૧૨ પાનુ ૬૧) ધ. ખ. વા.

“શ્રી સુરતના ધરમફંડનો અકાખર હજીર  
 ખાનસાહેબ અરદેશર ધનગુશાહ બહાદુર  
 કસબે નવસારીથી લખનાર હું  
 સેવક જમસેદગી ગુગલાઈ હું  
 દુઆ ને સલામ કબુલજો તમે  
 દિલગીરી સાથે લખી યે છે હુમે  
 કે શહેર સુરતની જરથોસ્તી કોમ  
 મને જોવા મલવાને કરતીતી જોમ;  
 પણ સરજતની સાંકલ થઈ છે દુર  
 જાયું છે મુંખઈ મારે એકદમ જરૂર  
 પારસીના ટોલાને કહેજો સલામ  
 અનજુમન ભરજો આતસખેહેરામ  
 જાહેર કરજો ને વાંચજો ખાસો-વ-આમ  
 ને જરથોસ્તી ટોલાને કહેજો તમામ  
 કે ઉદ્યોગ ન હુન્નર થયો છે અંધ  
 મુફ્ફેસીથી સુરત થયું છે તંગ  
 તે હાલત સુધારવા મારી છે તલખ  
 એક લાખની રકમ મોકલાઈ પુર્ જો સખખ,  
 જે જશન ફરીને જાહેર કરજો  
 મારા તરફથી હુમદીનને સચજો.  
 ઉદ્યોગ ને હુન્નરની કળા વચ્ચે  
 દુઆ માંગી અરપુ તે તમને ફલજો.’  
 ઉપડી બાબદનો છપાયેલો હેવાલ,  
 “સદીની સહાદત” માં સચવાએલો હાલ.  
 છે હુમે પાસે સહાદતમાં તે  
 વાંચ્યો હોય જેને તે ખુસીથી લે.૩૭

૩૭. મારી પાસે સચવાયત્તા દસતાવેજોમાં તા. ૮—૫—૧૮૫૦ના  
 જામે જમશેદમાં છપાયત્તા હેગત્ત પરથી મે ઉપડી બાબદ દરશાવી છે,  
 વધુમાં તા. ૧૪—૬—૧૮૫૦ના સમાચાર દરપણમાં (જેની પણ એક કોપી  
 મારી પાસે મોજુદ છે.) સુરતના શહેરીઓએ ૧૯૦૦ સડીઓ સાથેનો સર  
 જમશેદનો ઉપકાર માન્યો હતો તેનું વર્ણન આપેલું છે. ધ. ખ. વા.



## સ્વામી નારાયણ. ૩૮

ખીજ એક શેઠની વાત વર્ણવું,  
સદી એક પર થઈ ગયલા બનાવની કહું.

૩૮. સ્વામી નારાયણની ઓક્ષપ તેમજ તેવોના પંથની ઉત્પત્તિ માટે તા. ૨૭--૭--૧૯૧૪ના સુરત અખબારમાંથી નીચેનો ઉતારો અહિંયા ઠીક થઈ પડશે:

“સ્વામીનારાયણના પંથની સ્થાપણા શ્રી સદેશનંદ સ્વામી જેઓ અયોધ્યા તરફના છ પંથિયા ગામના સર્વવત બ્રાહ્મણ હતા તેમણે આસરે એકસે વરસ ઉપર કાંધી છે. તેઓ ખરેખર ચમતકારીક પુરુષ હતા અને તેમનામાં પરમેશ્વરનો પુરો અંશ હતો. તેમણે અમદાવાદ તથા આસપાસના શહેરોમાં નથા કાઢીયાવાડમાં કથાઓ કરી ઓતાઓની આસ્થા પોતા તરફ ખેંચી લીધી. તેમનામાં એવો ચમતકાર હતો કે સખતમાં સખત બહાર પડીયા અને હુટારા જે તેમની આગલ આવતા તે તરત તેમના પગ આગળ પડી પશ્ચાતાપ કરી પોતાની અસલની કુનીતી છોડી દઇ સત્ય અને નીતીનો માર્ગ અખત્યાર કરતા—કાઢીયાવાડના કાઢીઓ જે અમદાવાદ અને ખેડા સુધી હુટ કરવા આવતા હતા તેમના ઘણાખરા એમના પ્રતાપથી વશ થઈ ગયા અને શાંતી વ્યાપી—જેખન વડતાલીઓ નામે ધારીતો કાળી વડતાલનો હતો તે અધમ પાપી અને હુટારો હતો તે મહારાજના દરશને આવ્યો અને મહારાજે તેના ઉપર દ્રશટી કાંધી કે તરત તેના મનમાં મોટો ફેરફાર થઈ ગયો અને તેણે પોતાનો ખોટો ધંધો છોડી દીધો અને મહારાજનો ભક્ત બન્યો—તેની આસ્થા એટલી બધી બેડી કે મહારાજની આગલજ તે રહેવા લાગ્યો, અને મહારાજને એટલા બધા આગ્રહથી વીનંતી કર્યા કરી કે આપ મારા ગામમાં રહેલાણુ કરો આખરે તે વીનંતી તેમણે કબુલ કરી.

સદેશનંદ સ્વામીની ખ્યાતી દેશ પ્રદેશ સર્વ સ્થળે વ્યાપી હતી-અને જ્યારે નામાંકીત ખીશપ હીખર. ગુજરાતમાં પ્રવાસ કરતા હતા ત્યારે એમની મુલાકાત નડીયાદમાં લીધી અને એમની વીદ્યાથી ઘણા પ્રસન્ન થયા અને પોતાના જરનલ એટલે નોંધપોથીમાં એમની મુલાકાતની લંબાણુ નોંધ કરી તેમણે એમના વખાણુ કર્યા છે.

સુરતના કેટલાક લોકોની ખાચશ મહારાજને સુરત ખોલાવવાની થવાથી તેઓ સુરત પધાર્યા અને તે વખતના નામાંકીત હકિમ અરદેશર કોટવાળે

સ્વામી નારાયણ જે નામ ખોલાય  
 તેના ધરમ વધારવાની આસ્થા ગણાય.  
 ૧૮૨૩ ના સાલ અંદર  
 ઇસવી સનેની વાત ઉપર  
 ૧૮૮૧ નાં સંવત સાકે  
 કાર્તિક સુદ નામ ને બીજે દહાડે  
 આવી સુરતમાં ને શેઠી સંગાત  
 ધરમ સ્થાપવા કરે છે વાત.  
 સ્વામી કહે મારી તો ધરમની નેમ  
 નહીં મુકવી સુરતી મંદીરમાં જેમ.  
 શેઠીની સાથે મસલતો થાય  
 એકજ ભગવાનને માનનારો પંથ સ્થપાય.  
 કંઈ એક દીવસો વેર આલીયાં એ કામ  
 ધરમ સ્થળો બાંધ્યાં સ્વામીનારાયણ નામ.  
 દીન ઉગતે પંથ વધતો ગયો  
 હિન્દુઓની આસ્થામાં ચઢતો થયો.  
 સુરત ને નડીઆડ, મુંબઈ ને વડતાલ,  
 જગ જગે બાંધીઆ મંદીરોના મહાલ.  
 સ્વામીને નેહુ વધ્યો શેઠી સાથે  
 સ્વામી સાથની નિર્ણય છે સંગાથે.  
 સ્વામીની સુરત પધરામણી થાય  
 શહેરના ઉમરાવોથી માન આપાય.  
 રોમર ને એનડરસન ને હેરન સાહેબ  
 સ્વામીને મલવા કરે છે ખાચેસ.

તેમને ઘણી કીમતી મદદો કરી—વડલાચાર્ય પંથના મહારાજ તે વખતે  
 આ નવા પંથના આચાર્ય શ્રી સહેળનંદની ઘણા વીરુધ્ધ હતા અને કંઈ  
 પંધા લોકોએ સહેળનંદને ઘણી હરકતો કરી પણ અરદેશરજી બહાદુર  
 હમેશા સહેળનંદની તરફમાં રહ્યા અને એમના સેવકોમાં ઘણો મોટો  
 વધારો થયો—મહારાજ જ્યારે યાજ્ઞ પંધાર્યા ત્યારે તેમને વળાવવા માટે  
 અરદેશરજી અશ્વની કુમારના રૂસ્તમ ખાગમાં ગયા અને ત્યાં મહારાજે  
 પોતાનો પાદ અરદેશરજીને આપ્યો.”

નવાબ, નગરશેઠ, કંઈ જાત ને પરજાત,  
 માનથી નમતા “સહેજાનંદ” સાથે  
 નાંખને બીજે હીને રચના રચાય.  
 પીરોજશાહને અરદેસરની વાડીએ જાય.  
 ત્યાંના મહીમાનું વર્ણન શું અપાય  
 મહારાજની પધરામણીમાં ખામી ન જણાય.  
 એવામાં કોઈ એકને અદેખાઈ ધાધ  
 કાગલ વરગાડીયું છે નીંદા લખાધ.  
 સ્વામીએ આપ્યો અરદેસરજીને હાથ  
 ઉંખેડીને વાંચે છે બંને જણા સાથે  
 વાંચતાની સાથે અરદેશર તતકાલ  
 સ્વામીને કહે છે કે “કરું તેના હાલ.”  
 પણ અરદેશરને રોકીને સ્વામી તો કહે  
 જવા દો પાપીઓને ભોગવસે ક્યું તેહ.  
 સ્વામી સાથે અરદેશરને પ્રીત છે હેતે  
 સવામીના ધરમને વધાર્યો શેઠ.

### સ્વામીનારાયણનો પાત્ર.<sup>૩૯</sup>

સંવત ૧૮૮૧નાં માગશર સુદ ત્રને  
 સુરત શહેરથી સ્વામી ઉપડવાને હીને.  
 સ્વામીએ સર્વને આપીયા સરપાવ  
 દાન અને ધરમથી કોઈને જર ને ઘરખાર.

૩૯ એ પાત્રને શેઠના વખતથી આજ સુધી હમાંરા વડવાંઓ પ્રમાણે તે  
 યાદગારીના મુગટનો તરીકટ કે જેની સાથે સ્વામીજીએ પોતાની તસવીર  
 તેમજ એક શ્રીકૃષ્ણ [નાલીયેર] આપ્યું હતું, તે જાલવીને માન  
 ભાઈઓ શેઠા હોરમજશાહ તથા રસતમજી શોરાબજી વાડીઆ એ  
 ધર્મનાં સંતસાધુઓ બ્રહ્મચારીઓ વગેરેને દર્શાવેલા લાલ આપના  
 રહે છે. શ્રી મોટા વડતાલની ગાદીનાં મહારાજ જ્યારે પણ સુરત આવે  
 ત્યારે પાત્રના દર્શણ પહેલાં પધારે છે.

ધ. બ. વ.

દાન ધરમ કરતી સ્વારી હંકરાય.  
 સ્વામી સંગ શેઠજી થાણા વેર જાય  
 શેઠ સાથેના રનેહુ જોતાં મનમાં મુજબ  
 મારી યાદગીરીમાં તમને શું અપાય  
 કાપોદ્રા ને ઘાટે ઉતર્યા રાય  
 અરદેશરજીને મુગટ આશીષથી દેવાય.  
 સ્વામીએ માથેથી ઉતારી હેતે અપાર  
 અરદેશરના સરપર પહેરાવે તે વાર  
 જે માથેનું મુગટ સ્વામીનો પાઘ  
 તતકાલ ઉતારીને પોતાને હાથ  
 શેઠજીના માથાપર મુકતાની સાથ  
 હરખના આંસુએ ભેતીને બાથ  
 આપી તે મુગટની સાચી ધધાન  
 યાદગીરીમાં આપી શીરપરની નીશાન.  
 આશીષથી દુવા આપુ તમને ધેર  
 સુખી રાખે કીરતાર જય ચંદ્રો વેર.  
 કેવા ઉદ્દગારો અને કેવા સુખન  
 સત્યથી આપી ને દીધું વચન.  
 એથી વધુ શી હોય કીમતી રે ભેત  
 મહાત્માની પીછાણમાં મુગટથી શ્રેષ્ઠ ?  
 આજે પણ જલવાયલો રહ્યો છે તે પાઘ  
 જેના આશીષના દુવાથી રાખીયો છે આખાદ.  
 સવામી હતા ખરા ભગવાન સરની  
 શેઠજીના કાળ ને ચાર દીવસ અગાડી  
 સવામી કહે લેવા આવીશ તમને જ્યાર  
 આ દુન્યા છોડી જશો હંમેશને દવાર.

### દુન્યાની નાપાયદારી

બહાદુર અરદેશરનું મરાણ.

સઘલી આખાદીની સીકત લખી,  
 જનમથી ઉધરતા તેની કીમત થતી

બ્યારે આખી જીંદગીની સાંજ થઈ પુરી  
 ત્યારે શું કામ રાખી તેને તકલીફ અધુરી ?  
 જનમની છ દીવસે મધરાત પડતી  
 ભાગ્યદેવી તે નાં લેખ લખતી  
 શું લખતી વખતે તે કંઈ નહીં અટકી  
 કે તલસારની ક્યાસખી તે તો રાખી શકી ?  
 પણ કીરતાર તહારી મરામત મહારાજ  
 કેન તહારી કરામતનો મેલવે અવાજ.  
 જો આગલથી જાણતે ઇનસાન અગર  
 તો તહારો કેન ભેદ પીછાનતે મગર.  
 હશે તહારાં ભેદ ભરેયાં જે કામ,  
 તે કાંમ તહારાં જાણવા ખોટી ભરૂં હામ.  
 જ્યાં પીર ને પેગમખર ખી નાઇલાજ છે,  
 ત્યાં ઇનસાનખી ખુદ ગોયા લાચારજ છે.  
 ચઢતી પત્રી પડતીનો કાયદોજ છે,  
 થોડો યા ઘણો પણ રચાયલોજ છે.  
 અંધારી અજવાલી ખેડે રાત્રીજ છે,  
 તહારી સરજાયેલી ખેડે ગણત્રીજ છે.  
 બન્ને જેહાનનો જે છે સરજનાર,  
 તું વગર સર્વે ઇનસાંન જીનહાર.  
 સુંદર ગુલાબનાં મધમધતાં ફૂલ  
 તેનેખી કહાં રાખીયો કાંટાથી દુર.  
 પૃથ્વી પરતું જે ગોલ ફરતું ચક્કર,  
 નથી કોણુપર પડીયું આ દુન્યાં અંદર.  
 સરકારી પગારને સાડીઆણું સહુ  
 પણ આવક કમીને ખરચ દીધા બહુ. ૪૦

૪૦. “અસહના પાદશાહી રીતમાં ઉધરેલાં માણસો પોતાની જોર  
 કરતાં વધારે ખરચાણુ હોય છે ને અરદેશર તેમાંના માણસ હતા.....  
 પણ એઓનો હાથ છુટો હતો. તે પોતાના એશઆરામમાં કાંઈ ઉઝાડ  
 હતા નહીં; પરંતુ સર જમશેદજી જીજીભાઈ ખારોનેરતુ નામ દુનીયામાં  
 મશહુર થઈ તેની પહેલાં હીંદુસથાનના સાધુ સતીશાસી ને ફરીરોમા

ગાંઠના પૈસાથી શહેર સુધારવી  
 સરકારની સેવાથી નોકરી બળવવી.  
 રાજા ને રાયને પેહેરામણી અપાય  
 ઓધાના ઘણી પોતાથી નહીં લેવાય.  
 રૈયતના લાભ અર્થે ખરચાયું બધ  
 હાતમ દીલનો શેઠ નહીં સરચાયું મપાય.  
 પાછલથી થોડો વખત શેઠ પર સખતી,  
 માંગનારાઓએ કીધા કંઈ દોર ડપટી.  
 શેઠના મનમાં ધાસ્તી પેડી  
 અદેખાઓ પૂઠે લાગીયા જેથી.  
 ઇજતની કીમત મનમાં વ્યાપી  
 ચીંતાથી દેહ લથરવા લાગી.  
 સરકારી બંગલામાં ડુમસ ગયા  
 બ્યાં જડજ મી. હેબરટ આવી લાગ્યા.  
 “હું છું તહારો મીત્ર ને મહેનત કરું  
 તહારી ચીંતાઓ દુર કરવા પડાવત ધરું.”  
 એ રીતે આપવાને લીસ્ટો થાય  
 સમજુતી પર લાવવા હેબર્ટ શાહેબ બધ.  
 તેણે તો જીંદગીએ ખોલ દીધી ચારી  
 બ્યાંનુ ત્યાં રહી ગયું—પાછલ જફાકારી.

“અરદેશર બહાદર” નું નામ છેક દીલી સુધી પ્રસરેલું હતું. જે એઓને  
 ખારણે આવીને સવાલ નાખે તે રદ ન જવા દેવો એવી ગેરજા એઓને  
 લાગી હતી. એક વેળા સવારના પ્રહરમાં અરદેશર ખારીએ ઉભા છે,  
 તેવામાં દીલીથી કાંઈ ફકીર સવાલ કરે કે ખાણુ! સુરતમે બાહદુર  
 કહેલાતા સો કાણુ હએ? ને પોતે જાહેર થતાં ફકીરે કહ્યું “બચા! બહાદુર  
 હય તો રૂ. ૧૦૦૦) કી ઠેલી ફેંક દે તો” તારે શેઠે હજાર રૂપયાની ઠેલી  
 ફેંકી આપી. વળી પોતાની ત્રાહીદ કામોમાં પોતે માયુ ધાત્રતા ને ગાંઠના  
 રૂપીઆ ખરચતા પોતે રસ્તા કે કુવા વીઝેરના બાધકામો માટે સરકારને  
 પોતાના મનની સુચના કરતાં ને સરકાર તે બાધે તેમ તેને લલચાવવા  
 સાર તેના ખરચ કરતાં અરધા પોણા ભાવે પોતે ઇન્જરા લઈ ધરના પછસા  
 ડુમેરીને બાધી આપતા.”

“એ.”

છાડીયાં છે ઘરખાર ને છાડી સરકાર  
જરા ખાતર રહી ગયો સુખનો કરાર.  
હવે શેઠ સમજ્યા કે આવ્યો છે કાળ  
આખી જીંદગીની મહેનતનો શું થયો હાલ.  
શેઠ કહે કે હવે સાંભળો. “હું છું દીવસ ચાર  
દીકરાને વહુને ધણીઆણીને સાર.  
સ્વપનમાં સ્વામી લેવા આવ્યા દુવાર,  
ચાલો અરદેશર હવે હંમેશને ખાર.”  
શેઠજી ચાર દીવસ ચાર રાત ખીસવા નહીં દે  
નસીયત ને વસીયત દીન રાત કહે.

ઓ કુદરતના શાહેજ તે જગત સચી  
જનમ ને મરણની શું રચનાં રચી.  
તહારાં કીધેલા કામો બરહુક ગણાય  
જે વાજખી હસે તેજ તુથી થાય.  
લાવી ઉભો છે ફરેસ્તો પેગાંમ ધરીને  
આવી પુગો છે મહોતનો દુત થઈને.  
નથી થોખતો કે પલવાર ખી ખોટી થતો  
કંઈ અદના કે આલાને જોતો સમજતો.  
ગોયા પૃથ્વીનું રાજખી આદમી ધરે  
તોપણ મોહત આગલ ઈનસાંન લાચાર થરે.  
લાચારીનો ઇલાજ નથી કોઈ પાસ  
રાખીયો છે એખલે હાથે તે પરવરદેમાર.

રોજ દેપદીન દાદાર માહ અમરદાદ કદમી,  
૧૨૨૫ નાં સાલ યજ દેજ રહી.  
તા. ૧૫ મી નો માહ ફેબ્રુવારી,  
સને ૧૮૫૬ નો સાલ છે ભારી.  
તેવો પરવરની પનાંહમાં દાખલ થયા  
જેના ફરોહર અશોધનાં બહેસ્તે ગયા.  
જ્યાં મહેર ને સરોશ ઈનસાફ સહયા  
અશો પહેલવાંનો સાથ જઈને વસીયા.

સ્વાંનની કીયાઓ શહેર અને ગાંધ  
 મુંબાઈમાં ઉડીયાણું આતશબહેરાંમ.  
 જ્યાં મીજલસ ભર્યું ને દલગીરીની યાદ  
 માં સરજમસેદજી ભરે છે રૂ. ૧૫૦૦ સાથે.<sup>૪૧</sup>  
 સુરતની ધરતી પર કંઈએક વીરા,  
 થઈ ગયા છે બહાદુર મોતી ને હીરા.  
 કંઈક થયા હશે ને થસે હવે પછીથી,  
 પણ અરદેશર સમાન તો કોઈજ નથી.<sup>૪૨</sup>

૪૧ તા. ૧૯ ફેબ્રુઆરી સુરતવાલા મરહુમ ખાન સાહેબ અરદેશર ધનજીશાહ બહાદુરનું ઉંમણું આજદીને મુંબાઈ મધે મરહુમ શેઠ હોરમસજી બહમનજી વાડીઆવાલા આતસબેહરામમાં કરવામાં આવ્યું હતું, જે વેળાએ તેમના પુનને માટે સર જમસેદજી જીજીભાઈ નાઈટે રૂ. ૧૫૦૦ની સરકારી નોટ સુરતનાં આંધલા પાંગલા જરથોસ્તીઓના ફંડમાં તેનું વ્યાજ વાપડવાની સરતે આપવાની તંદરોસ્તી પઢાવી હતી.’ પા. પ્ર.

અરદેશર અને સર જમશેદજીને ઘાડી મીત્રાચારી હતી. સર જમશેદજીએ પહેલી મુલાકાતનું માન આપ્યાં દરમ્યાન અરદેશરે નવસારી તરફના પોતાના જાગીરી ગામોમાંનાં એકમાં જંગલમાં મંગલ કરી અનુપમ માન અને મરતપાથી મીજલસ અને જયાફતથી નવાજ્યા હતા, જ્યાં અરસપરસની ભેટો સ્વીકાર્યા પછી બંને છુટા પડ્યા હતા. ધ. બ. વા.

૪૨ મારા વડાઓ તરફથી સાંભળેલી વાતો પ્રમાણે અરદેશર શેઠ ભાગ્યે જોયી ત્રણ કલાકની ઉંઘ લેતા. મધરાતે શહેરમાં રોન ફરીને છેક ત્રણ વાગતે ઘરે આવતા અને પામદાદ થતાં ઉડીને આતશના પાત્રાં સનમુખ ભણી લેતા. ધ. બ. વા.

નામીયો લખનાર મી. એચ. જી. બ્રીગસ પોતાનાં Cities of Gujarsashtra નાં પુસ્તકમાં નીચે મુજબ લખે છે :—

“ Among the natives of Western India he (Ardasir) stands alone for his abilities, his energy, and his unwearied zeal for the Government he served, the country which gave him birth and his countrymen refuge in exile. To form any idea of the state of Surat at this time, and to appreciate the exertions of Ardasir, it must be borne in mind that both the



ઘેર ને શહેર ગયા છેડી,  
પણ અરદેશરથી આઝાદી સુરતની થઈ.

city and the river were plagued with robbers and pirates equally daring and adroit. The indolent avariciousness of the citizen was exposed to the rapacity of his needy neighbour at whose means the villanous Koli of Gujrat could be introduced into his dwelling; and the nature of such felonies was frequently rendered more atrocious by the commission of murder; but the stealthiness and security with which such feats were performed wholly defeated the aim and the ends of justice.

"Nor was the system of piracy any halfhanded measure the *Gifts of the Ocean* (the happy sobriquet) were shared from Cambay north, as far southward as Daman—by a leagued fraternity, whose emissaries were too frequently the servants or friends of the enterprising merchant. It was nothing unusual to learn of singular storms and stranger shipwreck; yet Swali Nest or Thari Hole had received many hundred bales of cotton or richer spoil both unscathed by the sea and unknown to any voyage but that of the river. The gains were equally distributed; which permitted the existence of the band such a series of years. But, even this nefarious, audacious, and extensive plot, perished under proper vigilance and due discrimination,

"Mr. Anderson, lately Governor of Bombay, a man of severe thought and determined principles of action—when session judge of Surat, had bestowed some attention on this subject, but was at fault as to the means of extirpating these evils and he bent his eye upon a young and adventurous instrument for accomplishing the required purpose; his penetration of character found in Ardasir the willing engine. From this period is to be dated the extraordinary exertions of Ardasir for Surat; instantly diverting his notice to the amount

તહારી સરકારે ગુમાવ્યો રોશન ચેરાગ  
 તહારી રહયતે ખોહયો સોહાસન શોહાગ.  
 જેને નેક ને ભલાં કીધાં છે કાંમ,  
 પડીયો હશે અપ તેનો હુમેશને ચુકાંમ.  
 મલજે તેમને રોશની બેહસ્તને મકાન  
 પાંમજે તેવો ગુરોથમાંની શાંતી તમાંમ.

and nature of the existing sore, he probed their extent, and then resorted to remedial steps.

"The employment of his energies for the state did not terminate in the suppression of the grievances noticed; they were followed, by remodelling the police of the city—the introduction of an establishment of *dondias*, or watchmen—an improved gool discipline, quite as well as the foundation of a paper manufactory to engage the time of the prisoners in salutary pursuits and the improvement of the Roads. Amid these trying labours he devoted a large portion of his time in rendering considerable assistance to Mr. Borrodaile of the civil service, in a valuable work prepared for the Government which that gentleman had the candour to admit without Ardasir's services the undertaking must have failed."

એ ઉપરાંત એવણુ વિષે ધણુ મોટા ઇંગ્રેજ એજેન્ટો જોયા કે મવરનર સર જન માલકમ, મીશીઅરસ પારોડેલ, એનડરસન, રામર, ફ્રેન્ડીશ, સીમસન, સ્પ્રેન્ડાંડ, અલેક્ઝાંડર રાજરસ વગેરેએ પોતાનાં લખાણો તથા રીપોર્ટોમાં ધણુ મોતેમર વિચારો જણાવ્યા છે." પા. ૩

"Had his lot been to have lived in troubled and revolutionary times, his was the master mind that would have surmounted every obstacle and risen to the zenith of power."

"Bombay Times" 21-10-1858.

quoted from Mr. C. M. Talyarkhan's book,  
 "Nekshatkhan."

Late Mr. Jehangirshaw Ardeshir Bahadur  
(Baheremandkhan)



મરહુમ શેઠ જહાંગીરશાહ અરદેશર બહાદુર (બહેરેમંદખાંન).

જનમ

મરણ

ઇ. સ. ૧૮૩૫.

તા. ૫—૩—૧૮૫૮.

જેવો એ પોતાના આપ ગુજરવા પછીથી શોગના લેઆસમાં પડાવેલું ચીત્ર.

મેગલદ પોશાક ધારણ કરનાર દેખાવ.

## જહાંગીરશાહ અરદેશર બાહાદુર. (બેહેરેમંદખાન)

જનમ ઇ. સ. ૧૮૩૫

મરણ તા. ૫-૩-૧૮૫૯

અરદેશરજીએ છાડીયો આ જહાંનનો વાસ,  
 ઝોલાદમાં એક પુરો બેટો જે ખાસ.  
 નામ જહાંગીરશાહ ઉંમર બાવીસ  
 અક્કલ હુશીયારીથી પુર માહીત.  
 દેખાવ જેનો જોતાં રાજવંસી સુરત  
 બહાદુરી દમાં મ દેખાતો તુરત.<sup>૧</sup>  
 બાવીસ વરસનો કહેવાતો જવાંન  
 દેખાવે લાગતો બહાદુર પહેલવાંન.  
 શીકાર સવારીમાં ડરતો નથી  
 પહેલવાંની કસરતથી કરતો નથી.  
 અગ્રેજી, ગુજરાતી, ને ફારસીનું જ્ઞાન,  
 ધરાવતો હતો તે રાજવંસી જવાન.  
 પણ દુકં ઉમરે એકલવાયો થયો,  
 તેની કિસ્તીનો સુકાન ખરાબે અથડાયો.  
 જે બાદશાહી રીતે ઉધરેલો તમામ  
 લગાર મોજશાખ પર ઉતર્યું વધુ ધકધ્યાન.  
 વક્ષી આપના મરણથી થયો છ બેકરાર  
 આવી પડી છે એની પર આકૃત બેમુમાર.

૧ કાટવાલના ઘેરની રહાસદમાં ૧૭નો આંકડો ખાસ જોવાય છે. સત્તર  
 જાગીરી ધરાવનાર અરદેશરના સત્તર છોકરાઓમાં એકજ જીવતો રહેલો  
 દીકરો તે આ જહાંગીરશાહ હતો, અનેક લાડથી એને ઉધારવામાં આવ્યો  
 હતો. જ્યારે એની સલામીરી પડતી ત્યારે રૂપ્યા નાણાંએ અને મેવા મીઠા  
 ઇંથી તોલાતો. પોતાના વહુ દીકરાની માંદગી થતી તો અરદેશર તુરતજ  
 શીરાની કરતાં અને તે નાણા સહવાર પડતાં ખેરાદી થતી.  
 એની હુશીયારી, ચાલચલગત અને ચેહરાની તુરાની એક  
 શેરના દીકરા શેરની ગવાહી પુરતી હતી જે આ સાથે આપેલા ચીત્રમાં  
 સ્પષ્ટ રીતે દેખાઇ આવે છે.

ધ. બ.વા.

હવે તેનામાં લોહી ખરું રાજકુમાર  
આંખે નહી જોયો રહાસદનો સુમાર.  
અરદેશરની મહેનતથી લખેસરી થયેલા  
જેમાનાં બે જણ શેઠને કહી ગયેલા :  
કે તારેથી અમો થયા જરદાર  
હુસી નાંખ્યે દેન તું હુમારો સરદાર.  
પણ શેઠ કહે મહારી છે માલ ને મીલકત  
નહી જોઈએ કોઈની કોડી ફાકટ.  
લલાથી લલાઈ ખુરાથી ખુરાઈ  
ઈન્સાનીયતથી નહીં બને એક સરખું કાંઈ.  
રાજવંસી બાપ પછી કહેર વરસીઓ  
નથી દરકાર કરતો હવે પછીના.  
જેનાં જર ને ઝવાહેર કંઈ સાહજ ને સરપાવ  
તેના ગામો ને ઘેરમાં જેનો પડીયો છે દરીયાવ.  
નથી એક ચીજ જહાંગીર હવે ધરતો,  
ખરે પગે ઉભો રહી માંગનારને ફેંકતો.  
સીદ્દા આફતમાં તે નથી ડરતો,  
નહીં માતાનું બોલેલું કંઈબી સાંભળતો.  
બોલતો ને કહેતો “ સખ જલને દોઝો  
ગઈ શેઠકી જન શીર આફતકું ક્યા રોઝો.”  
સરકારમાં લખાણું કરતો તે થાય  
મારી જાગીરીના નામો સ—મુલગા જય  
મારા બાપની રહાસદો તણાતી થાય  
કરો તેનો ઉપાય—એવી અરજીઓ લખાય.  
પણ જ્યારે ચઢીઆતા કીરણની સહવાર હતી  
ત્યારે પ્રકાશીને દીન ઉગતે દીપક આપતી;  
હવે તો સીતારાની પડતી આવી,  
જેથી માથેનો કાલચંદ્ર ઝડપી લાવી.  
જહાંગીરશાહ વારસની ઉમર ટુંક થઈ  
આવાબાઈ દોસીબાઈ પર આફત વરસાઈ.

ગયો છે તે છોડી ભર જવાન વયે  
 ઉગતા ઝાડનું મુળ કરમાયે.  
 આપના મરણ પછી ફક્ત વરસ બે,  
 કળા આવી ઉભી ઉમર ચોવીસે.  
 તા. પમી માર્ય ને ૧૮૫૬એ  
 રોજ મોહર ઇજદ ને માહ કદમી શહુરે  
 ય જ દે જ ર હી સ ને ૧૨૧૮  
 જહાંગીરશાહ બેહરત પામીયા હકની દરબાર.  
 કોટવાલ બહાદુરનાં નામની નીશાન  
 જહાંગીરના મરણથી ખતમ તમામ  
 હુમેશગીને મકાને રવાના થયું  
 'તે માલીક'ના નામ સીવા કોણુ રહ્યું ?  
 માતા ને વિધવા બેઉ એકલા પડીયા  
 જ્યાં સુખના સંસાર ત્યાં દુઃખમા કુખીયા.  
 જ્યાં સુખનું નામ ત્યાં દુઃખની હોયજ  
 અજવાલી રાત પછી અંધાર છેજ.  
 આ લખતી વેલા મારી કલમ ધુળે  
 કુદરતના બેલ વીશે કાઠ વીચાર નહી સુળે.



## બાઈ આવાંબાઈ અરદેશર બહાદુરના વિધવા.

હોરમસજી બીમજી મોદીના બેટી.

જનમ:—

મરણ:—

ઈ. સ. ૧૮૦૬

રોજ આવાં યજ્ઞ માહ આદર યજ્ઞ.

(કદમી) યજ્ઞદેજરદી ૧૨૩૯

૨૬ એપ્રિલ ૧૮૭૦

નેકબખત વિધવા બાઈ આવાંબાઈ  
વારસ જહાંગીરશાહ ને વહુ દોસીબાઈ.  
શેઠનાં મરણ પછી જપતીઓ ધાઈ  
ચઢતીના સેતારાની પડતીઓ થાઈ.  
ઉગતા સુરજની સાજ ઝંખવાઈ  
માહાતાબી રોશની પર અંધકાર પથરાઈ.  
અરદેશરનાં વિધવા બાઈ આવાંબાઈ  
ધણી પછી એક પૂરા દીકરાને સાહી  
ખુદાના હુકમને તા બે થાઈ  
ધણી ને દીકરા વગરની કહેવાઈ.<sup>૧</sup>

૧ અરદેશરના વિધવા બાઈ આવાંબાઈએ પોતાના ધણી દીકરાના ગુજરવા બાદ નજદીક ૧૪ વરસનો ગયો પોતાના વહુ બાઈ દોસીબાઈ સાથે મા દીકરી તરીકે પાછલા સુખ દુઃખના અધ્યામમાં ધીરજ, સખુરી અને સંતોષ વચ્ચે પસાર કીધો હતો.

તે જમાનો જોતાં એવો શીખેલા, ભણેલા પોતાની બાહોશીથી પાકટ બુધ્ધી ધરાવનાર એક નમુનેદાર બાઈ ગણાતાં હતાં પાછલથી સુખી તેટલાં દુઃખી થઈ જવા છતાં ખોદાના નિર્માણ કીધેલા ઉપર તાબે થઈ કદી પણ પોતે દુઃખી છે એમ જણાવવાને ગુનાહ ગણતાં. દીવસ કરતાં રાત્રે કાંઈક પોતાનો ફરસુદના વખત રહે તો ધરમ પુસ્તકો તેમજ મહાન શરદોસીનાં શાહનામાં વાંચવામાં વખત ગુજરતાં તે સાથે એવો બાઈ પાક જરથોસ્તી મહજબની પાકડી સમજદારી ધરાવતાં કે જ્યારે એક વખત એવો ગયા હશે જે રવાનોની કીયા પાછલ ઉમદા ન્યામતોની થાળ ઇજવામાં [ભણાવવામાં] આવી હશે. પણ પોતાના પડતા વખતમાં એ બાદશાહી ખાનુએ પોતાના ખુદ હાથે ને મતે રવાનોની કીયા છોડી તો નહીજ હતી.

જ્યારે હીકરાનું સુખખી ગયું હુઝ  
 મા હીકરી થઈને સાસુ વહુ રહી.  
 જ્યાં ખુબી કુદરતની જાયેજ હતી  
 સતોષ સજુરી ને ધીરવજ પુરતી.  
 ધજત ને કીમત સમજી વખત કહારતાં  
 સાસુ ને વહુ બેઠે સમજીને રહેતાં.  
 દુઃખ ને સંકટો હીમતથી ખમતાં  
 શાહનામા વાંચી ને સતોષ ધરતાં.  
 જેણે સુખના સાગરો છે જોયલા ખરા  
 તે દુઃખનાં કુંગરોથી ન બીહતાં જરા.  
 સોનાની થાલે જે જમેલાં હતાં  
 તે માટીના વાસણમાં હાથે સંધતાં.

પણ એમ કહેતાં જે આપણા પત્રીત્ર ધર્મમાં આપણી ગુમસ ઉપરાંત  
 કરવું નહીં જે અગતી ચીજ કે કૃત્ર, પુત્ર, પાણી, દુધ અને દરન જે  
 શ્રીમત કે ગરીબ ખંને મેલવી શકે તે પણ એટલી ચીજ નહીં મેલવી શકાય  
 તે દરન સાથે ખજુરની પેસી અને નહીં તો આમલીની કટકી પણ આપણાં  
 પત્રીત્ર ખરા અંતકરણથી આપણા અશો ન્યાયગાનોના ફરોહરોની યાદમાં ધરી  
 હોય તો તે પણ તેઓને પુગી શકે છે એટલુજ નહીં પણ વડવાઓની કહેતી  
 મુજબ સાચી મનશનીથી યાદ કરો તે તમારા પાક અશો ફરોહરો  
 કાંટાની વાડમાં પણ આવીને તે રહ ખુશનુદી બખશે છે. એ બાદને  
 મોગસનું લવાજમ તથા પાછણથી નામદાર બ્રિટીશ સરકાર તરફનું પેનશન  
 મહેનું જે સધલી વીગતો આપણે વાંચી ગયાં છએ. વધી બહાદુરનાંજ  
 ધણીયાણી દાખલ એવો ધણા હીમતવાન બાનું હતા જોકે મુગલો રેવાજથી  
 ઝનાનામાં વસવાટ રહેતો પણ કોટવાસના આખા ઘેરનો સધલો વહીવટ  
 ભારે તકદારો સાથે પોતેજ બજાવતાં તેમજ બચાવને ખાતર ગોયા મહે  
 લનાં સણગારમાં કે ઉંધવાનાં બીજાનામાં તલવાર ને ખંદુક જેવા હથીયારો  
 પહી રહેતાં એવાને યુનાની હકીમાનું સાદું જ્ઞાન હતું.

આપણે ઇચ્છીશું કે પરવરદેગાર તે અશોબાઈનાં આત્માને બેહસ્તની  
 રાશની અને સ્વર્ગની શાંતી આપજો.

ધ. ખ. વા.



શું પડી હશે આફત શું પડ્યો હશે કોપ,  
 કેમ ખમીયો હશે તે વેલા વિપતીના કોટ.  
 દુખના અધ્યામને પણ સુખ સમજતાં  
 દુખી છે પોતે એમ નહી કોઇને કહેતાં.  
 ઉમરાવી આઘના ઉમદા વીચાર  
 ખોદાની કુદરતપર તા એ થનાર.  
 કુદરતપર ધરાવે તું વિશવાસ અતી  
 જો તહારામાં હોય ખમવાની શક્તિ.  
 નાં ઘભરા તું ઇનસાન દે માલીક પર ધ્યાન  
 તે પરવરજ કરસે તહારી મુશકેલી આસાન.  
 પરવર તું ધારે તો પેહરાવે તાજ  
 વળી સરપરથી ઉતારે તો પલકમાજ.  
 મહાતાબી રોશનીપર ગતીમાં મહા  
 પરમાત્માંજ ટાલે પલકમાં વધાન  
 તે દુખીયારી આઘની કહાંણી શું કહું  
 લખું વડવાંઓથી સાંભલેલી હેકાયત સહું.  
 આ ધરતીપરનાં દુઃખસુખતું વર્ણન આપું  
 કે ધીરજ ધરવા ઇનસાનને તે છે પુરતું.  
 હતા તે આઘના પોતાના સખુંન,  
 “મારા જેવું સુખ અને દુઃખ બી જમુન.”  
 જે બાદશાહી ધણી ને રડવા જતી  
 તો તુર્ત એકપુરા બેઠાની યાદ થતી.  
 બ્યારે અધરાત પુરી કરી મધરાત પડતી  
 ત્યારે બાધ પોતે માહેતમની ફાક રડતી.  
 મધરાતે નીંદમાં સરવે પાંમે શાંતી  
 દોસીઆઘને દુઃખ નહી જાણવા દેતી.  
 દીવસે છે નહી જાણે રાતની ગતી  
 તેવું દુઃખ સાંભલવાની છે અચરતી.  
 કંઈ વરસોવેર ચાલી છે એવી મતી  
 સુખી તેટલાં દુખી અશો આઘની ગતી.

રહાસદ ગર્જ સઘડી નથી તેનો ગમ  
તેવો પાસ છે સંતોષ સમુદ્રીનું ધન.  
સઘળા રસાલાને રૂખસદથી અંધ  
ગણત્રીનાં નોકર ખેરખાહ બે જણ.  
બે દાસી બે હુમાલ છે તેણીની પાસ  
ખોદા સીવા સાથી નથી આસપાસ.

### ખુદરતની મદદ.

એવામાં બને છે એક એવો બનાવ,  
કુદરત કહે છે તે ઇનસાનને જણાવ.  
જેને ધીરવજયી હોકમને તાબે થઇને  
માંહરા કીચેલાં ઉપર સંતોષ ધરીને  
જેની જોઇને કીધી છે મેં પૂરતી તપાસ  
ને મારા તરફથી મોકલાઉં છું ફરેસ્તો ખાસ.  
બને છે એક દીવસ એતેફાક એવો  
આવે છે તેવાને ખારે ફરેસતાઈ રૂપ જેવો.  
૧૮૬૦ નાં ઇસવી સને સાલ  
દરવાનને પૂછે છે કે કોણ રહે છે હાલ.  
બન્ને બાઇઓનાં નાંમ તેને કહે છે હુમાલ  
તો પેગામ પુગાડ કે તમોને મલવા માંજુ તતકાલ.  
હુતા તે ફરેસ્તા કલેક્ટર બેલાસીસ  
આગલ થઈ ગયેલા કલેક્ટરના મદદનીસ.  
ખખર ફાઢી અરદેશરના વારસોની  
ઘેર બેઠાં આવીને હીલસોજીની.  
બન્ને બાઇઓ પગે પડી રડીયા ઘણા  
આ હાલત ગુજર્યે છઠયે દીનરાત તણા.  
બેલાસીસ જોઇને અજબ થયા ઘણાં  
શું તારણ કરવાને નીકલ્યા નહી કોઈ જણાં?  
હું ત્રણ વાર આ વાડીથી પાછો ગયો  
ફરીથીની તપાસે ચોથીવાર આવ્યો.

હીલાસાને ધીરજે આપી ઘણી  
ભલા અમલદારે બતાવી લાગણી.  
દુઃખનું તારણ કરવા આગ્રહો કરું છું  
સરકાર ને અરજી કરી બહાર કડું છું છું.

### મોમલાઈ સાથે પેનશન.૨

તા. ૧૮ સપ્ટેમ્બર ને ૧૮૬૦,  
સેક્રેટરી એનફરસનની સહીની સાથે,  
નાંમદાર સરકાર પર અરજીઓ બાય,  
પીરોજશાહ અરદેશરની વફાદારી લખાય.  
સુરતથી રવાના થઈ છે અરજી તતકાર,  
મોકલાવી છે હીંદુસ્તાનની મહેરબાન સરકાર.  
જવાબ વાલીયો મુબઈ સરકારે ઝડપ,  
કે આપો બેઉ બાધઓને પેનશન તરત.  
બેલાસીસ કલેક્ટરની મહેનતે થાય,  
સાસુ ને વહુના પેનશન બંધાય.  
૧૮૬૧ માં કાયદા કહારીયા,  
“ રુપેશીયલ રીવાર્ડ ” પેનશન બંધાવીયાં.

૨ આ હકો ધણા અસર વખતના છે. જ્યારે બીજી સવરી મીત્રકતો બીજાઓના હાથમાં જતી રહેતી હતી, ત્યારે મુગજાઈ સરકારના હાથમાં રહેતા હતા. પહેલાં તો એ હકો સુરતનાં નવાબ સાહેબનાં બાપદાદાઓના હાથમાં રહેતા હતા કે જેઓના કુટુંબીઓ મોહમ્મદન કાયદા પ્રમાણે સુરતના નવાબ સાહેબોના વંશપરંપરા પેમાસજર હતાં. હાલમાં એ હકો ફક્ત ખરીદનારો તથા ગીરવી લેનારનાં હાથમાં રહે છે. આ હકો મહા લોકનાં ચોથઈ હકોથી બીજકુલ જુદા છે અને એ હકો ગામડાઓનાં રહીસો પાસે લગભગ ઈ. સ. ૧૮૪૨ વેર જુદાજ લેવામાં આવતા હતા. તે વખતે રેવેન્યુ ખાતાની સરકાર એ હકો વાંચા ભરેલા ગતીને બંધ કીધેલા હતા અને તે દીવસથી સરકારી તીજેરીમાંથી પૈસા આપવાનું શરૂ કીધું હતું.

આ હકો સુરત કલેક્ટોરેટમાં જોવામાં આવે છે. [ રૅપર્ટસન પાનુ ૪૬ ]

વડી મોગલાઈનું લવાજમ આપતુ ક્યું,<sup>૩</sup>  
 હૈયાતી સુધીનું તે મલતું રહ્યું.  
 એ રીતે નીકલે છે દીન એક પછી એક  
 તે ભેદ ભરેલા શાહેબની કરામત અનેક.  
 જુખીયો ઉઠારે પણ સુવારતો નથી,  
 ફલ જેહાંનની રીકર શું તેણે નથી?

સખી શેઠ રસતમજ જમસેદજી જીજલાઈ.

સાલ ૧૮૬૨ માં સુરત અંદર,  
 ગણાયો સખાવતનો શાહ સોદાગર.  
 મુંબઈ બેઠથી કાફલો રવાને થયો,  
 સુરત શહેરે જમને ઠર તે પડીયો.  
 તે કાફલામાં છે એક શેઠયો ધનવાન,  
 જુખી સખાવતનો વીરલો છે બલવાન.  
 જનુ નામ જોતાં બોલું કે સદહજર આફ્રીન,  
 તેનુ કામ જોતાં લખું કે બન્નેજહાંનમાં દસ્તગીર.

૩ જહાંગીરશાહના મરણ પછી નામદર સરકારે એમના બાપ મરહુમ ખાન સાહેબ અરદેશર બહાદુરની કીમતી નોકરીઓ ધ્યાનમાં લઈ ઇ. સ. ૧૮૬૦થી તે મરનારના વીધવા બાઈઆવાબાઈ તે સુરતવાલા મરહુમ શેઠ હોરમસજી બીમજી મોદીના દીકરીને દર માસે રૂ. ૫૦૦ તથા જહાંગીરશાહના વીધવા બાઈ ડે.સીબાઈ તે મરહુમ શેઠ એદલજી હીરજી વાડીઆનાં બેટીને દર માસે રૂ. ૨૫૦નું પેન્શન તેમજ બંનેને મલી દર માસે રૂ. ૫૦૦નું મોગલાઈ લવાજમ તેમની હૈયાતી સુધી કરી આપ્યું હતું એ પછી તે સઘલી રકમો મેલવી દઈ ઇ. સ. ૧૮૬૬થી બંને બાઈઓની હૈયાતી સુધી રૂ. ૧૨૫૦નું માસીક લવાજમ આપતુ કીધું હતું ત્યારબાદ ઇ. સ. ૧૮૭૫માં મોગલાઈ લવાજમના દર માસે રૂ. ૫૦૦ને બદલે એકદમ રૂ. ૧૨૦૦નું બેઝો આપી તે બંધ કીધું તથા માંડવીના રાજાએ મરહુમ શેઠ શિરોજશાહને આપેલા કમલાપોર ગામપણ સરકારે ખાત્રસા કરી તેના બદલમાં દર શાલ રૂ. ૧૦૦૦ આપતા કરવાથી છેલ્લા બાઈ ડે.સીબાઈને હાલ દર શાલ રૂ. ૧૬૦૦નું પેન્શન મલતું ક્યું. ૫- ૩-૧૮૫૯. પા. ૫

રૂસ્ત નજી જમશેદજી નાંમ જગ આશકાર,  
 પહેલા સર જમશેદજીનો તે ઘેરો નાંમવાર.  
 તેનું ચરીત્ર લખવાને નથી આ જગ્યા,  
 પણ સંબધ સમજીને છે ફરજ ખમવવા.  
 પારસીના હાતમ ખરોજ તે કહેવાય,  
 જેની સખાવતની બાબદમાં ન મલતો કોઈ થાય.

સુરત સહેરમાં કીધાં અનેક સદ કાંમ  
 પારસીઓને કીધાં અનેક તરેહ દાંન.  
 જે ચઢતી ને પડતીનાં માણસ હતાં  
 તેને માંન આપી ઘેરે મલવા જતા.  
 કહે છે જે જવું છે મારે કોટવાલની વારી  
 આવાબાધ દોસીબાધની કરવી ખાતરદારી.  
 આવી મક્કીને ગયા તે શેઠ  
 ત્યારબાદ હુમાલ આવીને કહેછ  
 ગાંમના તુમારનું કંઈ પાકીટ સમજે  
 બેઠકમાં છુપાવેલુ તેને હાથ લાગે  
 બાઈ જોધને વીચારે કે પાકીટ સાંતુ  
 ઉખેડી જોતાં તેમાં નાદીર નજરાંતુ  
 ધજતની કીંમત કેહવી કરતા,  
 ખાંનદાની જોધને કેમ વરતતા.  
 નથી જાનતો આપનાર કે લેનાર તે,  
 જેનું નાંમ છે છૂપી સખાવત તે એ.  
 માંગીયા વગરનું આપેલું દાન.  
 તે નરને ગણવેા દાદગર સમાન.  
 આપેલું કીધેલું નથી રેહેલું કાંઈ,  
 હાતમની દોલત પણ ગઈ છે ઘસડાઈ.  
 સખીનો સોદાગર આલમમાં પંકાઈ  
 જેની દોલતનાં ડુંગર ન રહ્યા થરીયાંમ થાઈ  
 પણ જે દાતારના હહાપનની જણાવી દાનાંઈ  
 કે તે જેવા અમલદારે ખોહી પાછલથી તવાનાઈ.

સખીનો જે શાહ હાતમ જેવો મહા.  
 કીરતારની કરામત આગલ થયો તમાહ.  
 જે બાધએ લોગવેલું બાદશાહી રાજ.  
 તે બાધ બીચારી પાછલથી થઇ ગઈ તારાજ.  
 ગઈ રહાસદ લુગઈ પણ ધરમને તો આહી,  
 વાડીમાં રવાનોની કીયાઓ કાંઈ.  
 છે સદીથી ચાલુ તે આખર વેર રખાઈ,  
 હાથે ને જાતે પણ છોડી તો નાહી.  
 દોસીબાઈ ને માટે છે કાલજી અતી,  
 હવે તહારા સીવા કોન પર રહી મારી ગતી.  
 અકકલ હુશીયારીથી બાહોશ ગણાંતા  
 પાક મહઝબી ફરમાન ને તાબે થતાં,  
 એવાં તેને ગુજરીયાં છે વરસ દસ,  
 આખર તો કળ નથી છારતી બસ.  
 ૧૮૭૧ નાં સાલ ઇસવી,  
 બાઈ આવાંબાઈ થયાં બેહસ્તી.  
 અશોને અશોબ જેવાં હતાં તે નાર,  
 ગયાં બહેસ્તને દરવાજે થયાં પુલગુજર.  
 સુખી તેટલી દુઃખી તે નેક બસલત બાઈ  
 દુઃખ સુખનો મુકાબલો નથી તેનાં જેવો કાંઈ.



## શેઠ સોરાબજી એડલજી હીરજી વાડીઆ

જનમ—

ઇ. સ. ૧૮૩૬.

મરણ—

રોજ અરદીએસ્ત માહ આખાં

શે. ય. ઝ. ૧૨૬૩ તા. ૧૬ એપ્રિલ ૧૮૯૪

ભાઈપર આસા બાંધી જીંદગી કહારી,  
 દોસીબાઈએ વારસને આપી અખત્યારી.  
 પણ જીંદગીએ નહીં કીધી વફાદારી,  
 તે ભાઈને પણ મહોતે કીધા અગાડી.  
 નમનતાઈથી અસીલને અસરાફ કહેવાય  
 શોરાબજી એડલજી હીરજી વાડીઆ થાય.  
 મોહુદમ મગરૂરી નથી તેની પાસ  
 ગરીબ કે તવંગરને સરખો આવકાસ  
 સરકારી ગામ સાથ જાગીરીનાં માન  
 સુરતની પચાતમાં છે પ્રથમ સ્થાન  
 જેના વડવાઓ ખાનદાની પણ નથી વડાઈ  
 ખરસેદજી ફરદુનજી પારખનો પીત્રધ ભાઈ.  
 વલી શહેર સુધરમનું કહેવાય સ્થાન  
 ૧૮૭૮થી અપાયું એ માન  
 સરકાર તરફથી એવો દાખલ થયા  
 મ્યુનીસીપાલીટીમાં મેમબર ગણાયા  
 સાદાધમા સમજતા સદાનું સુખ  
 અને નમીનેજ વર્તવું હોય દોસ્ત કે દુશ્મ  
 દુન્યાની હુસ્તી પર આદમીયત જાત  
 જે ગણત્રીનો ગણનાર તે તો પરવરદેગાર  
 તું ધારે છે શું તે કરે છે જીવડું  
 કલ્પનામાં આસમાન જમીનનું છેડું.

૧ નામદાર સરકારે સોરાબજી શેઠને બે વાર (તા. ૧—૪—૧૮૭૮ ને તા. ૧—૪—૧૮૮૦) સુરતની મ્યુનીસીપાલીટીમાં મેમબર નેમીયા હતા. અને તા. ૨૬ જુન ૧૮૯૩માં સુરત જીલ્લાના ચોર્યાસી તાલુકાની બોર્ડપર મેમબર તરીકે લીધા હતા.

ગયા મારા બાપ ફરેસ્તાઈ જ્યા  
 નમનતાઈનું તુર જે બેહસ્તમાં વસીયા  
 શોરાબજી શેઠનું બેહસ્તી થવું  
 ગમગીની ને દુખનું શું પૂછવું.  
 વસીયત ને નસીયત કહ્યા કરે  
 કે ખુદરતની અજલ આગલ પાછો કોન ફરે.  
 હે સરજતના સાહેબ તહાઈજ બસ નામ  
 તે સીવાય જગતમાં સર્વ ખોટું તમામ.  
 હજારોના સૈકા અને લાખો મહીના  
 ગયા અને જશે પણ બસ રહેશે તહારો મહીમા.  
 કરીએ કારસાજ તહાઈ લખાણ  
 લખતી વખત ભુલુ છું દુખ તમામ.

૨ મરહુમનું વાડીઆ (સુરતનાં) કુટુંબ મુંબાઈના વાડીઆ ખાનદાનથી  
 અલગ છે. એવનના બપાવા સોરાબજી બરજોરજી વાડીઆ (મરણ  
 ૩—૮—૧૮૨૫ પા. પ્ર.) સુરત મધે વાડણ પાંધવાનુ તથા તેહની મરામત  
 કરવાનું કામ કરતા હોવાથી વાડીઆ તરીકે ઓળખાતા હતા. પરંતુ એવનના  
 બાવા એકજી તથા એવનના વડાશાઈ રસનમજી બોહરા પાયાપર રના  
 ચરખાઓ તેમજ રનો વેપાર ને આડતો ઉપરાંત વહાણ પાંધવાનું કામ  
 બજાવતા હતાં તેઓના હાથ દસ્કનની સડી હમો પાસે સદીની  
 સહાદતમાં મળી છે કે જે લેક્સકલોસી અરજીમાં બીજા શેડીઆઓ  
 જોડે લખાયેલી છે. વડી “સર જમશેદજી જીજીલાઈ સુરત ચેરીટી ફંડ” ના  
 “મેનેજરો”માં પણ એવનનું નામ અવારનવાર જોવામાં આવે છે એવને  
 જીંદગી સુધી સુરતની પારસી પંચાયતની બોર્ડમાં આગેવાન લામ લીધો હતો,  
 તેમજ પોતાના મીઠનસાર સ્વભાવને રૂએ કંઈકાના લવાદ થઈ પારસી સંસારી  
 અને હરકોઈ બીજા ઝગડાઓ ઘેરમેલે સમજવીને પટાવત કરી આપતા હતા.



તહાફેજ છે નામ ત્યાં આનંદ વ્યપાય  
 તહાફેજ છે કામ તે નહી કેમ થાય  
 રોજ અરદીબેસ્ત ને માહુ આવા  
 શહેનશાહી આ લ ૧૨૬૩ માં  
 દાદારની હુકુમમાં તે રહ સોંપાયુ  
 શેઠ શોરાખજી વાડીઆનું મરણ નોંધાયું.  
 ૧૮૨૨ ના પીરો શાહ ના ગામ  
 જરખરીદ લીધેલાં ૧૮૭૭ મુદ્દામ  
 જાગીરદારી ભોગવી વરસ સાતર  
 આખેર થઈ અખતીયારી ૧૮૯૪ અંદર૩

એવો બહોલો લાગવગ તેમજ મીત્ર મંડળ ધરાવતા કે જેમાં નામદાર સર જમશેદજી જીજીભાઈ ખીજના વખતથી તેઓના કુટુંબીઓમાં અને નામદાર ત્રીજા ખેરોનેટ (માણેજી શેઠ) સાથની ઘાડી મીત્રાચારી આ ઉપરથી જણાસે કે મારા પીતાજીની છેલ્લી માંદગી વેલા એવો નામદાર તથા કુટુંબીઓ વગેરે આગમજથી સુરત પધારી મરહુમ શેઠ શોરાખજીના ગુજર્યા બાદ ૪ દીવસ પછી મુંબાઈ ફર્યાહતા કે જે વેલાએ દેશાવરના અને મુંબાઈનાં લોકોએ છેવટનું માન એક સાદા અને સાચ્યા સલાહકાર શેઠી-આને આપી તે ગંભીરી ભરી મીજસપ્તમાં એકટા મશીઆ હતા. ધ.ખ.વા.

૩ “મરહુમ ખાનસાહેબ શરોજશાહ ધનજીશાહને સરકારે ઈ. સ ૧૮૨૨માં ઇનામમાં આપેલાં છ ગામો મોજે, ઘેજ, ખુડવેલ, રજવાડ, ઉખેર, દેલાડવા અને ભાણોદરા બાઈ દોસીબાઈની અરજ ઉપરથી ઇ. સ ૧૮૭૭માં ગવરનર સર રીચર્ડ ટેમપલના વખતમાં નામદાર સરકારે તેમની ભાઈ તથા વારસ શેઠ શોરાખજી એડજી વાડીઆના નામ ઉપર આપ્યા હતાં કે જેની ઉપજમાંથી બે ભાગ સરકારને આપતાં એક ત્રત્યાંસ ભાગ તેમને મહે છે”

પા મ.

Late Mrs. Doshibai the widow of Mr. Jehangirshaw  
Ardeshir Bahadur.



મરહુમ બાઈ દોસીબાઈ, જંગીરશા અરદેશર બહાદુરનાં વિધવા.

જનમ

મરણ

તા. ૧૬—૩—૧૮૪૧.

તા. ૯—૯—૧૯૦૮.

અરદેશર ક્રાંતવાસના છેલ્લાં વારસ વડુ જેઓએ નામદાર બ્રિટીશ સરકારનું  
લગભગ ૫૦ વરસવેર પેનશન ભોગવ્યું હતું.

બાઈ દોસીબાઈ તે જહાંગીરશાહ અરદેશરનાં વિધવા.

એડલજ હીરજ વાડીઆના બેટી.

જનમ—૧૬-૩-૧૮૪૧.

મરણ—૯-૬-૧૯૦૮.

જહાંગીરશાહના વિધવા બાઈ દોસીબાઈ,<sup>૧</sup>  
સત્તર વરસની ઉંમરમા વિધવા થાઈ.  
જેનાં માવતર તરીકેનાં ગયાં આવાંબાઈ,  
કોટવાલના નાંમમાં રહ્યાં દોસીબાઈ.  
વારસ વગરની જે વિધવા નાચાર,  
સંતોષ પકડી બેઠી છે એક લાઈ પર આધાર.

૧ એવન “કોટવાલના દોસીબાઈ” તરીકે ઓળખાતાં હતાં. સવા વરસની ઉંમરે માતાનું સુખ ખોવાયી એવોના વડા લાભી મહેરબાઈ રસતમજ વાડીઆ (મ. ખરસેદજ કરામજ પારેખના બહેન) પોતે સંતાન વગરના હોવાથી એવોને અને શોરાખજને દીકરા દીકરી તરીકે મહોતાં કીધા હતા અને જાહેજલાલી દોસીબાઈને પરજીવ્યા હતા.

જહાંગીરશાહ ગુજરમા ત્યારે એવજ સત્તર વરસની ટુંક ઉંમરતા હતા. સાત વરસની બાલ વયે પરજીવે કોટવાલનાં મુગલઈ ઘરમાં આવ્યા ત્યારે આવાંબાઈ જેવા કાબેલ સાસુને હાથે દુન્યાદારીની તાલીમ મેલવી પોતાની જીંદગીમાં ચઢતી પડતીનાં અનેક અધ્યામો ભોગવી ચુકેલાં હતા અને છેલ્લી ઘડી સુધી પોતાના મહાન સસરાનું નામ જાલવવાને ખંતી અને આતુર રહેતા. નામદાર બ્રિટીશ સરકારનું પેન્શન જીંદગી વેર એવો એ પચાસ વરસ સુધી ભોગવ્યું હતું. ધણીનું જીવન ખોલ્યા બાદ પોતાના એક પુરા ભાઈ મરહુમ શેઠ શોરાખજ એડલજ વાડીઆ ઉપર પોતાની સઘળી આશા બાંધીને પાછલથી જાગીરીઓનો હક લાંબને અપાવીને સંતોષ ધરી બેઠાં હતાં પણ કીરતારની કરામત આગલ બાઈ દોસીબાઈની હૈયાતીમાજ નાપાયાદાર જીંદગીએ પોતાની વફાદારી ખોલી દેવાથી વારસ ઠેરવેલા ભાઈની જીંદગી પણ ખતમ થઈ હતી. મારા અસરાફ પીતાજ પદું વરસની ઉંમરે બેહસ્ત મુકામ પામ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૮૭૭ના સાલમાં નામદાર સર રીઅઝ ટેમખત

હવે કોટવાલના ઘરનો સવલો કારોબાર,  
 આવી પડ્યો એકલાં દોસીખાઇ ઉપર.  
 સરકારને અરજી કરે મહેરબાની સાથ,  
 હવે તમોજ છે મારા માં અને ખાખ.  
 નથી માંથે છતર કે રહ્યું જરતું જોમ  
 સરકાર વીનાં મારે માંથે છે હવે કોન.  
 વીચાર થકને અરજીને જગ્યા આવે  
 નીરાધાર ખાઇ માંટે ચવાલ લાવે.  
 કે મુંગલખનાં લગાજમ દરમાસ મટાર  
 હાલ એકવગે ઉંચકો આપો ખાર હજાર.  
 કમલાપોર હતું જરખરીદ ગાંમ  
 આપ્યું સરકારમાં ને વધરાવ્યું દામ.  
 કે વધારીને પેનશન આપો મુજને  
 ધજત આખરથી રહેવા કાળને.  
 બદલામાં ઉમેરીયા છે સો રૂપયા દર માસ  
 પેનશન જાંદગી સુધી રૂ. ૧૫૮ ખાસ  
 દોસીખાઇની હુશીયારી અકકલ દમામ  
 વડાંઓના જોએલા કિરતીના કામ.

ગવરનરના વખતમાં જાગીરીઓ મેલવવા પાદ પાછલથી અરદેશરજીનાં  
 લેણદારો ઉભા થવાથી તેમજ ફેટલીક લડતોનાં ખરચમાં અને તે ઉપરાંત  
 વહેવાર મોટા ખરચ જેતાં જાગીરીઓ એક પછી એક દબાણમાં આવી  
 જતા કરજ વધી ગયું ન્યારે પારીક સમે જોઈ પાઈ દોસીખાઈએ નામદાર  
 બ્રિટીશ સરકારની મદદ માંગી જાગીરીઓ ખચાવવાને માટે અરજ કરવી પડી  
 હતી, જેમાં ઇ. સ. ૧૯૦૫ના સાલમાં નામદાર સરકારે “કોર્ટ ઓફ  
 વોર્ડસ”ના નવો કાયદો સુરતમાં કહાડી એ જાગીરીઓ પોતાના સ્વાધીનમાં  
 રાખી ખચાવવાને માટે ધણી મહેનતથી સાહુકારોને સમજાવતી પર લાવવા  
 માંડ્યા હતા પણ તેટલાં કમનસીબે પાઈ સાહેબ દોસીખાઈ ઇ. સ. ૧૯૦૮માં  
 ગુજર પામ્યાથી માસમાં નામદાર સરકારે પાછી આપી દેવાથી પાછળથી  
 એ જાગીરીઓ દરાજ થઈ વેચાઈ ગઈ હતી.

ધ. ખ. વા.

તદગ્રીરે પકકા, સ્વભાવે સાદા,  
 મોલાદાર બાઈ, મીઠાજે ટહાડાં.  
 જેને માટે દરેકજન કહેતા'તા એમ,  
 કે બાઈ નથી પણ ભાઈની અકકલ છે જેમ.  
 સરકારી રજવાડી લડત લડતાં  
 નહી આવે છેડા પણ હીંમત નહી હારતાં.  
 એ રીતે મંડીયાં ને મચીયાં રહેતાં  
 ગવરનરો કાઉનસીલરોથી માન સહેતાં.  
 જેવોની સલાહ લેવા લોક રાજ થતાં  
 સરકાર દરબારમાં ધુજત મેલવતાં.  
 કહે કે જીંદગી છે ત્યાં વેર જેહુમત કરીશ  
 કોટવાલનુ નામ નહી જવા દઈશ.<sup>૨</sup>

જગીરીનો હક.

૧૮૭૭ માં પોતાની આસ,  
 વારસ ડેરવે પોતાના ભાઈને ખાસ  
 સરકારમાં કરે છે અરજી એક  
 સર રીચર્ડ ટેમ્પલ ગવરનર નેક,  
 કે ૧૮૨૨માં હતાં આપેલાં છ ગામ  
 નામદાર ઝિંદીશ સરકારે આમ  
 માંગનારની જપતીમાં પડેલાં તે ગામ  
 ખરીદવાનો હક પહેલે આપે તમામ.  
 સરકાર સાથે બંદોબસ્તી થરી  
 જપતીમાંથી બાઈએ કીધાં ખરીદ.

---

૨ દોસીબાઈનું વેશવાલ મુગલાઈ ઘેરમાં થયાથી જ્યારે પણ કંઈ  
 નાની મોટી અવસર પડતી તો તે વેળાએ પોતાકા બાપીકા ઘેરમાં  
 અરદેશરજીના ઘેરની મુગલાઈ ઢપે, હાથી કે પાલખીમાં સરવસ રૂપે ઢોલ  
 તાસા સાથે જવું થતું. પણ એવોના પીતાજી મં શેઠ એડજી વાડીઆ  
 પોતાની દીકરીને પારસી રવાજથી જુદી પ્રકૃતિ જોઈ બહુજ સરમાતા.  
 જે તે વેળાનો રમુજ દાખલો હોવાથી સેહેજ ટપકાવ્યો છે ધ. બ. વા.

મારો બારસ ઠેરવું છું આજ  
 સોંપુ છું જાગીરી તેવોને ખાસ.  
 સરકાર ઠેરવે વારસ ગની  
 નામપર ચઢાવે જાગીરી ગામની.  
 એ રીતે ૧૮૭૭ના સાલ,  
 ૭ ગામ મેલવ્યા સરકાર બહાલ.  
 સર રીઝડ ટેમપત્રે ડરાવ કર્યો  
 જાગીરીનો હુક લાધને સોંપીયો.  
 લાઈપર છે બહેનની શીદાગીરી  
 દીકરાથી આ લે બજાવી ભારી.

### એલેકઝાંડર રોજર્સ.

હતા તે વખતે રોજર્સ એલેકઝાંડર,  
 ગવર્નરની બેઠકમાં થયેલા ફાઉનસીલર  
 લોગવ્યું છે તેને થોડો વખત ગવર્નરની પદ  
 અસલ ખાનદાનને પીછાનનાર રાજસ.  
 જેવોને ફાઝ હતી “કોટવાલની”  
 મુરખખીજીરી કીધી હુદ વગરની.  
 લાઈ બહેનને અપાવ્યા હુક ઇલાકા  
 જ્યાં તેઓ બાઈના ખરા ખેરખવહા  
 અતી કદરદાન એ રોજર્સ સાહેબ  
 સરકારને લખાણ કરી કીધાં માહેન  
 બહાદુરોની સત્તર જાગીરોમાંથી  
 અપાવી છે ૭ ભારે જેહમતોથી.  
 રેહમ અને લોગણીથી કીધી કદર  
 એ તે મુરખખી સહરાગત વખર.  
 પડતીના વખતમાં થયા સંગાત  
 દેખાડ્યો ઉંચ જ્યારા મુરોપીઆનની જાત.  
 પાણી ને પવન પેઠે વખત જાય છે વહી  
 દીન એક પછી એક એવાં ૧૪ વરસ જઘ.  
 આગલા વખતમાં એએલા દમાંમ  
 રહાસદની લડતોમાં ખરમાયાં દામ.

સાહુકારી તેહસીલે હાથમાંથી ગામ  
 અરજ કરી સરકારને બચાવવાની હામ.  
 ૧૯૦૫ ના છે સાલ ઈસવી સન  
 સરકારે કહ્યો કાયદો તે દન  
 કોર્ટ ઓફ વોર્ડ્સમાં ગામ આપ્યા  
 સરકારે પોતાપાસ વરસ ચાર રાખ્યા,  
 પાછલથી પેનશન પર રહ્યો આધાર  
 હરાજ અહીં જાગીરીઓ માંગનાર ને બાર.  
 તા. ૯ મી સપ્ટેમ્બરને ૧૯૦૮ ને વાર  
 નમતા પહોરની સાંહજ સવાચાર  
 કદમી યજ્ઞદેવદી બારસો ઇકોતેરનો દીન  
 રોજ આસમાન યજ્ઞ ને માહ કરવરદીન  
 સવસ્તી શ્રી સંવત ૧૯૬૪ એ  
 ભાદરવા સુદ પુનેમ ને વાર બુધે  
 બહાદુર કોટવાલની કિરતીનું નામ  
 રહેલું એક વહુથી તે પછુ તમામ.  
 કોટવાલના દોસીબાઈ હંમેશને મુકામ  
 બહાદુરોનાં રવાન સાથે પામીયાં ગરોધમાન.

૩ “બાઈ દોશીબાઈ તે મરહુમ શેઠ જેહાંગીરશાહ અરદેશર કોટવાલના  
 વીધવા ૬૮ વરસની વયે ગાથા ૨ જાને દીને સુરત ખાતે મંજુ પામ્યા  
 હતાં. મરહુમના માનવંતા સસરા મરહુમ શેઠ અરદેશરબંધનજીશા બાહાદુર  
 કોટવાલે બળવેલી શાહી નોકરીની પીઠાનમાં એવજીને પેનશન મળતું હતું.  
 સને ૧૮૬૦ માં સુરતના કલેક્ટર બેલાસીસે મરહુમ શેઠ અરદેશરના  
 વીધવા બાઈ આવાબાઈ તથા દોશીબાઈની મુલાકાત લઈ એવોની હાલત  
 વીધે નામદાર સરકારને લખવાથી સને ૧૮૬૧ના જાનેવારી મહીનાથી એ  
 બંને બાઈઓને રૂ. ૧૨૫૦ પેનશન આપવાનું ચાલુ કરવામાં આવ્યું હતું.  
 તે પછી બાઈ આવાબાઈ ૧૮૭૦માં મરજી પામવાથી એ બંધુ પેનશન  
 પોતાને આપવા અને તેમાં વધારો કરવા બાઈ દોશીબાઈએ કરેલી અર-  
 જથી નામદાર સરકારે બાઈ દોશીબાઈની હજયાતી સુધી દર વરસે  
 રૂ. ૧૯૦૦નું પેનશન આપવાનું નક્કી કરીધું હતું જે મુજબ મરહુમ બાઈ  
 દોશીબાઈ ને દર માસે રૂ. ૧૫૮ પેન્શનીટીકલ પેનશન મળતું હતું. મરહુમ  
 બાઈ બાહેસ ઉદાર અને ખરદાર હતા.” (ગોરાભીખન કેનેડર સં. ૧૨૭૭)

ખહાદુરના રહેઠાણની ધરતી ન્યારી,  
કહેવાતી એક વેલા — ‘કોટવાલની વારી’  
જ્યાં નિરખાધારના ધનસાક થતા જારી,  
ત્યાં મલતીઓ રાજવંશી કચેરી સારી.  
કુલ દમામી ત્યાં થઈ ગમ ખલાસ,  
કુલ કરમાંતા જ્યાં રહી ગયો વાસ.  
જેને જોએલી છે રોશની આકૃતાખીની  
નથી તેણે મનથી કંઈ — ગીરફતારીખી.  
ચાલીયું જાયે સમુદ્રમાં વહાણું સુકાન  
નિહાલ્યું જાયે પૃથ્વીપર દુઃખસુખ મકાન.  
દુન્યામાં જર વીનાં આદમીયતનું માન  
તે:કોણ છે અને કોણ નહી તેનું નથી રહેતું ભાન.  
ખહાદુરોની કિરતીનાં લખરા લખાણ  
કંઈ વર્ષોની મારી ધારેલી મુરાદ તમામ  
હોય જીલચુક લખાણમાં તો ચાહું છું મારી  
વાંચનાર તું ખુદરતનો ખેલ પિછાની  
વીચાર કરજે મન સાથે હોય મહાજાની  
તો આ જગતના રચનારની ખુબી ન્યારી  
ફકત અરજ કરું છું સર્વને એક માહુરી  
કે નમજો તે પરવર સાથે હોય અશોનરનારી.  
તેજ શાહેખના નામ સાથે કલમ ને ખત  
અવ્વલથી આખેર કીધી તવારિખ સમાપ્ત.

૪ આ કોટવાલની દેવડીની રોનક જુદી હતી. મુગલ ઢપની ખુલ્લું દરવાજા ઉંચી સીંહડીપરમી ચોખીથી ઘેરમાં દાખલ થવાતું. હાલ બેડી.વીલીગડન આશ્રમ સ્થાન તરીકે ઓલખાતી વાડી ૭. સ. ૧૯૦૮ માં મારાં કુર્બજી ખાઇ દોસીખાઈ ગુજર પાંમવા ખાદ અમોએ માદદસ્ત દાખલ વેચાણ ખતથી લઇને રાખી હતી. પણ ત્યારખાદ તા. ૨૭-૪-૧૯૧૪ ને દીને, હીન્દુ અસકતાશ્રમને માટે ખંધ ખેસ્તી લાગીઆથી તે વેલાનાં સુરતનાં મેહેરખાન સેશન્સ જડજ મી. એમ. અડવાણીનાં આમ્રહથી ધરમાદા ખાતામાં વેચાતી આપી દેવાને ફરજ પાડવામાં આવી હતી. એ મકાનને તે વેળાના કાર્યવહાકોને “કોટવાલની વાડી” તરીકે નામ રાખવા મે આમ્રહ ક્યો હતો. ધ. ખ. વા.



(૧૧૭)

ભાગ બીજો.

## છપ્પથ ( બૈતાલ )

સર સર હંસ ન હોત,  
બાજ ગજ રાજ ન દર દર.  
તર તર સુકળ ન હોત,  
નારી પતીવૃતા ન ઘર ઘર.  
ફણિ ફણિ મણી ન હોત,  
મલય ચંદન નહીં બન બન.  
તન તન સુમતી ન હોત,  
મોતીજલબીંદુ નહીં ધન ધન.  
ત્યાં રણ રણ સુર ન હોત,  
સખ જન હોત ન ભક્ત હર.  
બૈતાલ કહે વિક્રમ સુનો,  
સખ ન હોત ઉદાર નર.

(બૈતાલ કવી.)

અર્થ.

દરેક સરોવરને કીનારે હંસ હોતા નથી  
હાથીની અંબાડીને ઘોડાના સહાજ દરેક ઘેરોમાં બુઝતા નથી  
સવડા ખેતરોમાં સારા ફળ ઉગતા નથી  
તેમ પતીવૃતા ઓ કંઈ સરવેનાજ ઘેરમાં હોતી નથી  
દરેક સાંપમાંથી મણી મઘી શકતી નથી  
દરેક જંગલમાં સુખદનાં ઝાડ ઉગતાં નથી  
આદમીયતમાં સવડા માણસોજ અકકલમંદ હોય નહી  
તેમ દરેક મહાસાગરોમાં મોતી પાકતા નથી  
રણસંગ્રામમાં સવડાજ સુરવીરો નહી હોય  
અને પરમેશ્વરના સાચ્યા ભગત સવડા કહાંથી હોય  
તેથી “બૈતાલ” કવી વિક્રમ રાજને કહી સંભળાવે છે કે—  
દરેક પુરુષો ઉદાર પ્રકૃતિના તો નજ હોય.

## અરદેશર કોટવાલનાં ઠામની નોંધ

તથા

કેટલાક દાખલાઓ.



“સુરતમાં અરદેશરે ચોરો સાંભે ચાકરી બળવીને પોતાનું નાંમ પ્રખ્યાત કરે” અને તે ચાકરી કરવાને બીજા અંગ્રેજી અમલદારોએ ઘણા ફેરા કોશેશ કરી હતી. પન તેમના આગળ ફાવ્યા નહીં હતા. એ કાંમ બળવવામાં રાજદવારી ખટપટવાલો, દુન્યાદાંતેસ્ત, અને લડવૈયો, એ ત્રણુદો ગુણુ સંમપુરણુ જોઈતા હતા અને એવા ત્રણુદો ગુણુ એક માણસમાં હોય તેવા એક અરદેસર હતા. નરમદા અને મહીના કીનારાનાં મુલકો અને નવસારીથી તે અમદાવાદ સુનીતો સધલો મુલક તીરકાંમદાંવાલા ભીલોથી અને તલવારીઆ બાહાદુરોથી લુટાતો હતો. પીંડારી લોક કે જે વેલેસ્લીના લશકરથી વીખરાઈ ગયા હતા અને બાકીના રહી ગયા હતા તે આ હતા. તેઓની નાંહાની નાંહની ટાલી બની હતી. અને તેના જુદા જુદા સરદારે! પન હતા. તે લોકો એકદમ કાંઈ શહેરમાં જઈને પછસાદારને લુટી લેતા હતા, અને ગરીબને પન દુખ દેતા હતા. એટલુંજ નહીં પન તેઓ નાંહનાં નાંહનાં વહાંણોમાં ખંખાતથી દમણુ સુધી મુસાફરી કરતા, અને દરીઆમાં લોકોને અને માલને લુટી લેતા હતા. તે વખતે સુરત તે તરફના કોશટા ઉપર પછીશાથી ભરપુર શહેર ગણાંતુ હતું તેથી સુરત શહેરમાંતો તેમજ તેની આસપાસ દરીઆમાં તેમનું ધારું હમેશાં પરતું. તેથી એવું નીપજીયું કે જેમનો વેપાર ચાલતો તે મોઢા વેપારી ને બીજા તવંગર રહેવાસીઓ તે લુટારાનાં સરદારો સાથે ભાઈબંધી કરીને તેમને વરસ દીવસે અમુક પાળ આપતા. એની ભાઈબંધી ઉપરથી તેવા વેપારી અને રહેવાસીઓનો માત્ર ને જીદગાની સહીસજામત રહેતી. તે લોકની દરીઆ કીનારા ઉપરની ધાસ્તી કાઢી નાંખવાને દરીઆઈ સરદાર “વોટસને” ઘણીજ કોસેસ કીધી ને ઘણાં વરસ પછી ઘણી બહાદુરીથી ફતેહ પામીયો હતો તેજ વખતે સુરતના કલેક્ટર “એનડરસને” પોતાના મુલકમાંથી એ લોકોને ધાસ્તી કાઢી નાંખવાને પ્રયતન કીધો હતો. ને ઘણીએક હીકમતો કીધી પન કાંઈ વલેડું નહીં. રાત્રે શહેરના દરવાજા ખંધ કરતા પન તે

લુટારા લોકો પોતાનાં અંગ ખળ વડે ઉઘાડી કહાડતા, નહીં તો તેની ઉપરથી કુદાવી આવતા. તેમાં એકાદ ટાલી મનુર અથવા ફેરીઆ તરીકે દીવસે શહેરની ખજારમાં ફરતી, કે રાંડીરાંડના ઘરમાં પહોરોણા તરોકે ઉતરતી. ને મધરાતે તેમનો ટાલીનો સરદાર ખહાર આવવા શીસોલી વગાડે કે કાંઈ નીશાની કરે તો સહેંકડો તલવાર ખહાર આવીને ખધા ગાંમમાં ફેરી વલતી. એની રોતે કલેક્ટરના ઘરમાં ત્રણ કે ચાર વખત લુટારાઓ વગર આવકારે જઈ આવ્યા હતા. છેલ્લે સરવાલે આનડરશને અરદેશરને કહ્યું કે “ કેમ શેઠ તમારોથી પન કંઈ થવાનું નહીં કે ?” આવું સાંભલીને અરદેશરને ખુબ ચઢી ગઈ અને અરદેશરે આનડરશનને કહ્યું કે “ હાથો-હાથ થઈ જાય ત્યાં ચોરોનો જીવ લેવાની કે આપવાની સત્તા આપો તો એમને ઉમેડો નાંખુ.” પછે અરદેસરે આ દુખ છ મહીનામાં કાઠી નાંખવાનું વચન આપીયું અરદેસર જાતે જોરાવર ને તાલીમખાજ માણસ હતા. એટલે પોતે થોડાએક તાલીમખાજ પારશી ને મુસલમાનનાં ઉપરો થઈને ગીસ્ટ ફરવાની ટાકોઓ ફરતી કરોને જરૂર પડે ત્યારે રીજમીટના માણસોને તે બે લાવે તારે તેમની મદદે જવ નો હુકમ લઈ રાખીયો. પન અરદેસરે કાંઈ પન વખત બોલાવી નહોતી. પહેલવહેલાં તો અરદેસરે દીવસમાં ચોર લોકો દીયા ઘરમાં ને ક્યે ખુણે ભરાઈ રહે છે તેની તપાસ કરી જાણી લીધાં, પછી તેમને લાંચ આપવા માડી ને આ નહારી જાતમાનાં કેટલાક ચોરોનેજ જસુસો નેમીયા, કે જે વખતે તેઓ ગામમાં આવવા એકઠા થાય ત્યારે ચેતાવે. છેલ્લે તેમણે એક પોલીસ ખાતુ કાઠીયું ને તેમાં દરેક શોપઈ જોરાવર ને હથોયાર વાપરી શકે તેવા રાખોઆ ને એકેકી તલવાર તથા શીસોલી આપી. એમણે ચોરોને કેવી રીતે રંગીયા ને કઈ કઈ યુક્તિઓ કામે લગાડી એ બધું લખતાં તો ઘણું લખખાણુ થઈ જાય પન એટલુંજ બસ છે કે અરદેસરનો ખંદોખરત પાકો થયો ને સુરતના લોક થોડી મુદતમા ઉઘાડે ખારણે સુતાં હતાં. જે પ્રમાણે એમણે વચન આપીયું હતું તે પ્રમાણે આ બધું કામ કાંઈ છ મહીનામાં થયું નોહોતું પન જ્યારે ખજાણુ ત્યારે એવી તો અસર થઈ હતી કે અરદેશરનું નામ સાંભલીને લુટારાઓ થરથર કાંપતા. એ વીસેના કેટલાક દાખલા ટાંકીને આપણે વીચાર કરી જોઈએ.

એક વખત હીંદુ ને પારસી મલીને ખારેક માંજુસ કીમ નહીં જોલંગીને ભંડારથી સુરત આવતા હતા. એટલી વારમાં ચારેક ગાઉને

છેટથી તેમની પછવાડે ભીલ લોકો લાગુ પડીયા. ભીલની ટાંભી હથીયારખંધ ને ધણી મજબુત હતી, તેથી પેલા મુસાફરો તકર દધને સાંભે થાયે તેમ નહી હતું, તેથી ભીલને સોંપી દીધું. તેઓને ભીલોઓએ કહ્યું કે જોઈએ તો રૂ. ૧૫૦૦ રોકડ આપો, નહીતો તમારા પેટારાની કુંચી આપીને તે લુટવા દો. હવે પેટારાઓમાં રૂ. ૧૫૦૦ નો માલ નહીં નીકલીયો, તેથી તેઓએ કુંચી આપી દીધાથી ને કાંઈ પહેરવાના ઉચાં કપડાં ફક્ત નીકલીયાં તે લીધા ને ખીસા ખીસા તપાસી રોકડ રૂ. ૧૩૦૦ નો અવેજનો માલ લીધો, હવે એ ભીલ લોકોને ખરોખર લુટ નહી મલી તેથી તેઓએ તે મુસાફરોની પાસે રૂ. ૫૦૦ ની હુડી ભર્યમા કાંઈ પન સરાફ ઉપર લખી આપવાને કહ્યું. ને જ્યાં સુધી તેના નાંણા ન પતે ત્યાં સુધી તેમનાંમાથી એકાદ જણને ખાનાં તરીકે પકડી જવા માંગીઓ. એ ભીલ લોકો ઘણુંખરું કરીને ખડીઓ ને કલમ ને કાગલ ચોતાની સાથેજ રાખતા હતા તે તરત આની આપીઆ. અને તેમાંના વાણીયાને લખવાનું કહ્યું. કે હું લખાવું તેમ હુંડી લખ, એવું કહીને એકાદ લોટી લખઈ એટલામાં થોડેક દુરથી કાંઈ અટક્યાલો મુસાફર રસ્તામાં આવતો હશે, તે એક ઝાડની ળાયામા બેઠો ને મોટેથી એકકારમી બુમ પાડી તેથી ઝાડ પર પક્ષીનું ટોલુ બેઠેલું હશે તે બીજીને એકદમ ઉડીયું. હવે તેનો અવાજ પેલા ભીલોનો જે લોકો ભોગ થઈ પડીયા હતા તેમણે સાંભલીઆ. વલી પછવાડે ટપાલનાં એ એક સીપાઈ ટટુ પર બેસીને દોડાવતા આવતા હતા તેની પન ધુળ ઉડતી હતી, તેથી ટાંભીમાંના ભીલોએ એક મોટા ધુળકાટ ઉડતો જોયો તેથી ધારોયું જે ભીલ લોકોએ બોલી ઉઠીને કહેવા લાગીમા જે એ તો અરદેશર છડી અસવારોસાથ આવે છે એવું સાંભલતાંમાંતો તે લોક કપડાં પેરોને હુંડી લખાવવાનું એક કારે મુકીને ચપોચપ નાંહસી મયા.

“હવે સુરતમાં ચોરની કેથે બીહક રહી નથી ને બીજા ગામમાંથી પન તાહાં આવીને રહ્યા આ કીરતી આખું પડે જાણે છે. એ ભીલ લોકોથી નવસારીના રહીસો તો એટલા બધા કંટાલી ગયા હતા કે તેઓ તે ગાંમ છોડીને સુરતમાં રહ્યા હતા, ને જાહા રહ્યા તે પરાંનું નામ રસ્તમપડે પાડીયું હતું એ પડે જોકે સહેજી બાહેર હતું તો પન ચોરોની બીહકુલ ધારતી નહી હતી

ચોર લોકોમાં અરદેશરનો આવો રોખ પેઠો છે કાંઈ સડેજ સાહજ મેહનતથી નહીં હશે તેમજ કંઈ એ ધાક જલદીથી તે તરતજ નગ્ન પડીયા નહીં હતા, ને તેમના હથથી ધણી વખતે તે ખહાદુર અરદેસર ખરસીએ ધણું જખમ ખાધા હતા અને ભીલ લોકોની તો હંમેશની ધારણાં તેમને મારી નાંખવાનીજ હતી તેમની લુટ ખુચી લેવાથી ને તેમને વારનવાર હાંકી કાઢવાથી ભીલોની ટાલીઓમાંના એક ભીલ મોટા સરદારે ખુદની રીતે વેર લેવાનું નીસચ્ચ કીધું. તે સરદારનું નામ હમો ભુલ્લી ગયા છંએ ને હમારી પેનસીલની નોંધ ભુંસાઈ ગઈ છે. પન અવખતાં તે ધણો સુરો ને જોરાવર નાયક હતો. ને તરવાર ધરવામાં તે ભીલની ખરોખરો કરી શકે એવો કાંઈ નહોતો. ને તે એવો તો તરવારીઓ હતો તેનું નસોખ એવું જોરાવર હતું જે ગામમાં તે લુટ કરવા જતો તાંકા એક દીવસ અગાઉથી સંદેસો કહેણવતો કે ફલાણી રાત્રે લુટ કરવા આવનાંર છું, ને તેમ લુટ કરીને રાતનાં સહી સલામત પાછો ફરતો. એ ઉપરથી તેની ખાહાદુરી ને તેની કીરતી માલમ પડે છે

તે ભીલના સરદારે અરદેસરને એક વખત ખપ્પર મોકલી કે આજે રાતે તહારા ઘરમાં આવીને તહારી સાથે લડીશ. માટે હું તહારા મહેલમાં પેસું તાંહાથી મને અટકાવજે. એ ઉપરથી અરદેસરે ખહુજ સાવચેતી રાખી. શહેરના દરવાજા ચોકસ રીતે બંધ કરીને રાત્રે પોતાની આગલ એવડી ચોકીપહેરા બેસાડી દીધી ! આટલું બધું કરીઆ છતાં પન ભીલનો નાંચક જે પોતાના જતભાદઓની લાજ ને લાભ જાવવવા હાલ તૈયાર થયો હતો, તે શહેરમાં રાત્રે દાખલ થયો. શહેરમાં હીંમતથી છડે છોક ફરીઓ પન લુટ મેઈની કીધી નહીં. ને પુછતો પુછતો અરદેસરનાં સયનખાંનામાં જઈને તેનો ઢોલીઓ ખંબેલીઓ, તો જાણીયું કે ખીજના પર કોઈ નથી પન ખીજાનું ગરમ છે, ને તરતજ કાઢી ઉડીને ભાગી ગયું છે. જો કે ઘરમાં પેઠો તે વખતે તેની પાયડી છોકરાંને સુતેલાં જોઈ તેમન કાંઈપન હરકત કીધી નહીં, પન પાંધરોજ સયનખાંનામાં ગયો, કટ પરી હીચકારા- એવું બોલીને તે મહેલમાં શોધવા નીકલીઓ, તે ઓરડામાંથી ભાગી જવાનો ફક્ત પાએખાનાંમાંથી હતો. પાકી મહેલમાં નાયક અંદર પેસતો ગયો હતો, તેમ તેમ ઓરડે ઓરડે ભીલની ચોકીઓ મુકતો આવેલો હતો. તેથી અરદેસરને ફક્ત પાયખાનુંજ ચોકી વગર પાકી રહ્યું હતું,

ને તે ગલીય રસ્તેથી એવો ખાસાદુર માણસ બાગે એવું બીલના નાયકે માની શકી નહીં. ને તેમાં નજર કરીને જોવાને એના માણસોએ કહ્યું તે વાત ધીકારી કાઢી. પત અરદેસરને કંઈ તાબુ જખમ તે જખતે હતું તેથી ભીલ એના ઘરમા પેઠા તેવોજ એક ટોપલીમા એસીને પામખાનાની ગલી વાટે ભાગી જઈને અરદેસરે જમાદારના વેશ લઈને પોતાનાં આંમણામાં ગીસ્તની મદદ આપી પુગે ત્યાં સુધી ચોકી કરવા એસી ગયા. નાયકને અરદેસર તો મલીચો નહોતો એટલે ગાલો દઈને નાયક નીચે ઉતરીઓ. ને જુવે છે, તો ઘરને બરોબર સાંકલ દીધી છે ખુનનો મારીયો પાછો ઉપર ચડીઓ તો ત્યાંએ હવે પાછલે રસ્તેથી ચહડી આવી ઓરડે ઓરડે સાંકલ વાંસીને પારસીઓ ખોલ્લી તલવાર લેઈને તેની સાંમે દીવાનખાના આગલ ઉભા છે, ને કેટલી અપાઝખી કરી પછી દંદલે, અરદેસરે સમ ખાઈને માંશી આપવાનું કબુલીઈ ત્યારે તેણે પોતાની તલવાર ભોંય ઉપર નાંખી દીધી કે લાગલોજ તેને બેડીઓમાં નાંખીયો. અને તેના હાથ નીચેના માંણસોને પણ એજ રીતે પકડીને બેડીઓમાં નાંખીયા.....

“...અરદેસર પોલીસનાં મેજસ્ટ્રેટ કે અદાલતનાં નીયાયધીશ તરીકે ધણા શખત માણસ હતા. તે તેનાં કામમાં કાંઈજ ભુલ ચાલવા દેતા નહીં હતા. તે પોતે જે ગોઠવણ કે રૂઢી કાહડી હોય તેજ માફક વરતાવતા હતા, તેમાં જરાપણ ભુલ કરે તેને સકત સજા કરતા. તેથી એમના ખાતાના માંણસો પત રીતસર આવી ગયા હતા કે અરદેસર એાધ્યા પરથી ગયા પછી પત ધણું વરસો વેર શેહરની સુધરાઈ એક યંત્ર માફક ચાલીઆ કરી હતી. એમની ચોકસાઈની ધોરણ જનવાને માત્ર એકજ દાખલો હાંધ્યાં બસ છે

“અરદેસર પોતાની નવી પોલીસનાં માણસોને સાથે લઈને શેહરમાં ગીસત કરતા. તેવામાં શેહરમાંથી સઘલી ઓરની બીહક મરી ગયા પછી કેટલાંક વરસે એક દહાડો સાંજે અરદેસર ને સુરતનાં અંગ્રેજ ન્યાયધીશ ખાહાર ફરવા નીકલીઆ. એમ ફરતા ફરતાં જરાક શેહર ખાહાર નીકલી ગયા. ત્યાં જડજ સાહેબે અરદેસરને કહ્યું કે “આ વખતે બીલો તમારી ઉપર આવે તો તમારી પાસ તો બે માણસ છે તે તમે શું કરી શકો.” એવું સાંભલીને અરદેસરે કાંઈ જવાબ આપીઆ વગર પાછું વારીને હજુરીઆની તરફ જોયું ને આંખની નીશાની કરી કે તેણે તરત સીસેલી વગાડીને પા કલાકમાં પચાસ માણસ એકદમ બેયું થઈ ગયું. તે જોઈને જડજ સાહેબ શોકા પડી ગયા.

“અરદેશરની પોલીસની ગોઠવણ એવી હતી કે કોઇ પન સીપાઇ ભુંગલનો અવાજ સાંભલે કે તરત તેને તે તરફ દોડવું ને દોડતાં દોડતાં પોતાની ભુંગલ વગાડતાં જવું. એ પ્રમાણે એક સીપાઇએ ભુંગલ વગાડી કે પેલા ન્યાયધીસે સવાત્ર પુછીયો તેને દસ મીનીટ થઇ નહીં એટલામાં કેટલાક સીપાઇ નામી તલવાર લઇને આવી ઉભા, ને કેટલાક સાદા માંજીસો ફક્ત સોટાં લઇને આવી પુગા આ બધા લોકો અરદેશર શો હુકમ આપે છે તેની વાટ જોતા ઉભા રહ્યા કારણ કે હુકમ વગર કે હુકમ સીવાય તેઓને એક ડગલું ભરવાને પન સત્તા ન હોતી. જ્યારે આ બધું ન્યાયધીસે જોયું ત્યારે તેણે કોટવાત્ર તથા તેની ટોશીને ધ્રુણી શાખાસી આપી હતી.

“આવાં ભારે કામ પાર પાડીઆં તે સાથે અરદેશરે બંધી-ખાનામાં ને જાહેર કામોમાં જેમ કે રસ્તા, ગટર, વગેરે કરવામાં પન ધીઆંન લગાડીયું હતું. રોજ એ ફેરા જેલમાં તપાસ કરવા જતા હતા. તેમાં તેમની એવી મતલબ હતી કે જે હરામખોર લોકોને બંધીખાને નાંખીઆ હતા તે લોકોને લોખંડના બોજ સાથ ખરેખરી કસટી છે કે નહી તે જોવાને જતા હતા. પન આવું કરીયાથી એક વખત એમણે પોતાની જાંઘળી જેખમમાં નાખી હતી. આ પ્રમાણે જનસ્તી દુઃખ પડવાના કારણોને લીધે એ બીજા કે જેઓ ધણા ક્વાયતવાલા હતા તેઓએ ખુનસમાંને ખુનસમાં પોતાની બેડીઓ લાંગીનાંખી ને ભીત કુદારી ગયા. તેઓ કાંઈ નાસી જવાને નીકળીઆ નહીં હતા, પન અરદેશર ઉપર વેર લેવાને ને તેને જાનથી મારી નાંખવાને બહાર પડીયા હતા. તેથી તેઓ લાગલા મેદાનને રસ્તે પડીઆ ને બજારમાં સરાણીયાને ત્યાંથી એ તલવારો લઇને અરદેશરનું ઘર પુછતા ભર બજારમાં દોડીઆ. જે લોકોને પુછીયું તેઓએ જાણી બુજીને આ બંધીવાનોને ખોટા રસ્તો બતાવ્યો, તેથી ઘર સોધી કાઢવામાં ઘણી વાર લાગી. એટલામાં અરદેશરના ઘરમાં તે વાત જાણી. તે વખતે અરદેશર પોતાના ભાભીની (સલાખત પરાની વાડીમાં) ગયેલા હતા. બીલોને ખોટું બતાવેલું એટલે અરદેશરનું ઘર ચુકીને પા ની સાંકડી ગલીમાં કોઇ ખીજ પારસીના ઘરમાં જઈ પુગા એટલામાં શેહરમાં તો બપોર પથરઈ ગઈ કે જેલમાંથી બંધીવાનો છુટા છે. તેથી રીજમીટ એકદમ દોડી આવી. સાંકડી ગલીના એક ઘરના ઉચાંજીમાં બીલો ઉભા



એટલે તેમના હાથથી પાંચ પચીસ માંજુસ ફેકટમાં મરે તાર પછીજ તેમને પકડી શકાય તેથી સમજાવી પટાવીને તેમને બાહાર આવવા કહ્યું. સુરતનાં જડજે પોતે માંડ્રી આપવાની કબુલાત પોતે હાજર થઈને કહી, પત તેને સોગત ખાઈને વચન આપવા કહ્યું તે જડજ શાહેએ કરીયું નહી. પછવાડેથી અરદેશર આવી પુગા તેમણે તો લાગલાજ સોમંદ ખાધા ને કેદ ઠોકી કહાડીઆ..... ..

“અસહના વારામાં જ્યારે સુરતમાં ગામડી લશકરની છાવણી હતી ત્યારે તાબુતની વખતે શહેરમાં ઘણા જુલમ ને મસ્તી થતી હતી. રીજમીટનું તાબુત એક નાકના દરવાજા બાર જતું, એટલે અહવાના દરવાજાથી નીકળીને વરીઆવને દરવાજે બાર જઈ નદીમાં કુપાડતા હતા. અરદેશર તાબુતની વખતે વરીઆવ દરવાજા આગલ પોતાનો સીપાઈગીરીનો પોશાક પહેરી નાખી તરવાર ધરીને ઉભા રહેતાં. તાબુતની હરોલમાં મુસલમાનો તરવારના પાટા ખેલતા ચાલતા ને પાટાના હાથથી રૈયત બાપડીને દરાવતા હતા. વલી કેટલાક તો લાંબી લાકડીને એ છેડાએએ બલતી મસાલ પાંધી તેના પાટા ખેલતા ને આગની ચીંગારી ચોમેર નાખી લોકને આગથી બીલવડાવતા ને કેટલાક લાંદીઆઓ રસ્તેના જતાં મરદ ને ઝોરતને લાકડીના ગોદા મારી તેમનાં માથે જે હેલ હોય તે પાડી નાખતા હતા તાબુત સાથે રીજમીટનાં એ નાહના આશીસરો હમેશ ઘોડેસ્વાર થઈને જતા કે તેમની દેખરેખે કરીને કાંઈ ડગો શીસાદ ના ઉઠે, પણ ઉપર મુજબનાં મસ્તી ધોંગાણાતો તેઓ આગળ રહીને કરાવતા ને ગરીબ રૈયતને બીક ને દુખ થતું તે જોઈને રમુજ લેતા હતા. એ પ્રમણે ત્રાસ આપતાં એક વરસ તાબુત અરદેશર ઉભા છે ત્યાં આવ્યું. લોકની ફરીયાદથી અરદેશરનું લોહી ઉકલી રહ્યું હતું. તેવામાં પોતાની નજર સામે મુસલમાનોને શીસાદ કરતા આવતા જોયા અરદેશરની સાથે ફક્ત ૧૦—૧૨ સીપાઈ હતા તેમાંથી તેઓને વીસવાસુ માણસ હલીમજમાફર કરીને હતો તેને કહેવા મોકલ્યો કે શીસાદ ન કરતાં તાબુત રીતસર લઈને ચાલ્યા જાય, હલીમનો તુછકાર કરીને તેઓએ પાટા ચલાવ્યા તે અટકાવતાં એક માણસની તલવાર પકડવા જતાં હલીમે પોતાનો હાથ કાપ્યો હલીમે પાછા ફરીને અરદેશરને જણાવ્યું કે રીજમીટવાલાઓ ઉનમત છે ને માનતા નથી. તેવાજ અરદેશર તરવાર ખેંચતા તેઓની સામે ગયા ને ઝકાઝક થઈ તાબુત અટક્યું,

આશીસરો પોતાના માણસો તરફથી દમ ભરાવવા લાગ્યા એટલે પછી માણસો તો વધારે ફાટ્યા. અરદેશરે તેમને મોહ ઉપર અપમાન આપ્યા ને ખાંખાને હાથમાં તરવાર લઈને તાબુતના દુંગ વચ્ચે પડીને આદમીઓને નીખારી નાંખ્યાં એટલામાં એના જમાદારે પણ ભુંગડું વળગીઈ હતું તેથી અરદેશરની પુલીશનાં માણસોનો મેલાવડો વધતો ગયો ને તરવાર ખેંચીને લાલ ચોળ થઈને તેઓ પણ ઉભા ને લડાઈ ને ખુનરેણ ઉઠતાંજ વાર હતો. તેવામાં લશકરનાં કમાનડીંગ આશીસર (વડા સરદાર) ને ખખર પડી કે શહેરમાં ખુનરેણ ચાલે છે કે તે તરત ઘોડેસ્વાર થઈને દોડી આવ્યો.

‘એકદમ લશકરી કવાયત પ્રમાણે હુકમ કરીને રીજમીટનાં માણસોને દરોખસ્ત હારમાં ઉભા કરીને લશકરી રીતની કુચ કરાવી લઈ ગયો. અખનાવ પછી અરદેશરે સરકારમાં લખાણ કરીને ત્રણ વાતનો હંમેશ સુધીનો બદોખસ્ત કરાવ્યો. તાબુતમાં રૈયતને ઘણો ત્રાસ ઉપજે છે તે કારણે રીજમીટનું તાબુત શહેરમાં થઈને જતું બંધ ક્યું ને શહેરથી પારોપાર લઈ જવાનો ઠરાવ થયો. સુરતમાં આગની ધાસતી ઘણી રહે છે ને લાકડાંને રંગના ઘરો હોવાથી તે સલગી જતાં વેળ લાગતી નથી એ કારણે બેજો મસાલનાં પાટા ખેલવાના તદ્દન બંધ કરાવ્યા તથા તરવાર હાથમાં રાખી ફેરવતા જવા દેવાથી કાઈ વેળા ખુનરેણ થઈ જશે એવા કારણે રમવા હોય તો ફક્ત લાકડીના પાટા રમવાનીજ પરવાનગી આપી.

‘કહે છે કે રીજમીટના સાહેબો ચીખાવળા તેથી અરદેશરે રીજમીટનું પાણી આટલું બધું લીધું ને સરકારથી તેમના ઉપર પોતાનું ફાવતું કરાવ્યું તેનાં વેરમાં શહેરના કીલ્લામાં એક તોપ પડી રહેતી જે મધયાનના વખતે ફાટતા ને તેથી સુરતની રૈયતને ૧૨ વાગતાનો વખત જણાતો તે તોપ ઉપાડીને પોતાની છબણીમાં લઈ ગયા. રૈયત અરદેશર ઉપર ફરીઆદ ગઈ કે મરીએને અડચણ થાય છે, તારે તેમને દીલાસો આપતા કે શાંત રહેવાથી તે કામ બની શકશે. સરકારી ખાતામાં એ ગીશે પોતાનો વગ લગાડીને તોપ પાછી કીલ્લામાં મુકવી તારે વળી રીજમીટના સાહેબોને નીચા પાડ્યા તેથી તેઓ આડકતરા થયા તોપ કીલ્લામાં મુકી તો ખરી પણ પોતાના માણસો ફાડે તે ના પાડી એટલે તોપ નકામી પડી. પરંતુ અરદેશરે હવે લશકરી ખાતામાં પોતાનો વગ લગાડી સીફારસ પોંહોંચાડી તેથી અંતે રીજમીટનાજ માણસોને આવીને ફેડી જવાનું મુકરર થઈ.

“સુરતનાં છેલ્લા નવાખ સાથે શરિજશાહ ને અરદેશર ખને ભાઈ એને ધણી દોસ્તી હતી. એક વેળા નવાખ સાહેબ પોતાના દીવાન વલ્લી મહમદ ઉપર એટલા રૂઝીઆ કે તેને પોતાના હાથે કતલ કરવાને તયાર થયા. વલ્લી મહેલમાંથી ભાગી નીકલો તારે નવાખ ને તે સાથે તેમના દસ સવાર પુઠે ચહડી નીકલા. વલ્લી ભાગો તે શરિજશાહનું ઘર નજદીક આવ્યું તેમાં ગરી ગયો ને પોતાના ઉપર આવતી વીતક જણાવી ને માંહે ભરાઈ ગયો. શરિજશાહે તેને માળા ઉપર સંતાડીને તાલુ દઈને પોતે દરવાજા આગલ આવ્યા તેવામાં નવાખની ગીસત આવી પુગી, નવાખ પોતે ઘોડાથી ઉતરીને વલ્લીને માંગ્યો. શરિજશાહે વાત ઉઘાડીને કહ્યું કે “મારા ઘરમાં મારા કુટુંબ સીવાય ખીજું કાંઈ નથી” નવાખે ઘરમાં જવા માંડીયુ તારે શરિજશાહ આડા પડ્યા તારે ચીડાઈને બોલ્યા કે “શું શેઠ તમારા ઘરમાં મને આવજા નથી કે આજ રોકો છો ?” શરિજશાહે કહ્યું કે “આજ મારો જનાનો માંહે છે માટે જવા દેતો નથી.” એ પ્રમાણે નવાખને તકરારમાં નાખી દઈને પોતાના ભાઈ અરદેશરને બોલાવવા બોલ્યા. અરદેશર તરત આવ્યા ને તરવાર કહાડી નવાખને સલામ કરી. નવાખની વાત સાંભલી તેમને ત્યાંથી ચાલી જઈ થંડા પાડવાને કહ્યું. પણ તે જોસમાં આવેલા એટલે બોલ્યા કે “સરકાર તરફથી નવાખ તરીકે તેને બે ખુન માફ છે માટે એક તો આજ કરીશ ને તે અરદેશરની પરવા વગરજ કરીશ.” અરદેશરને જોસો ચઢડતાં બોલ્યા “નવાખ સાહેબ ! હું આપને મારો ધણી કાંવા બાપ તરીકે ગણું છું, પણ આજ તો તમે મેરખાની કરીને જાઓ નીકર તમને મોહલા વચેથી બાંધીને લઈ જઈશ, પછી ચાહે તે થાવો !” નવાખ ગુરસાથી બોલ્યા “શું ? તુ તારું ગુમાન એટલું બધું લઈ જાય છે ને હીમત ખતાવે છે ?” અરદેશર બોલ્યા કે “હા ! આ જગા ઉપર તો હું બંગાલાના લોરડ (ગવરનર જનરલ) સાહેબને પણ એક વખત પકડી કેદ કરવાની હીમત કરું છું, પછી પછવાડેથી લેને જોઈએ તો મને સુલીએ ચઢાવે.” એવું બોલતાં વારજ તેમણે તરવાર લઈને નવાખના સવારો ઉપર ધસારો કરીને હલાવ્યા. દરમીઆન નવાખનો ગુરસો તેના એક હજુરી ઠારી શક્યો ને નવાખ પણ પાછા ગયા.....

“.....શબ્દકરણી કામ તરીકે એઓએ ધરમપોર ને સચીનના રાજ સાથે અંગ્રેજ સરકારની બીકત ભાંજગોડા તથા સુરતના નવાખના વારશોની અનહદ તકરાર નકી કરી હતી, જેમાં ધણી ખારીક નજરની

જરૂર હતી. છેલ્લાં, વેલાતની પારલામેંટ સુધી અરદેશરનું નામ ગયું હતું ને ત્યાં એમના ગીત ગવાયાં હતાં.”

ઉપલા કુકરાઓ મે ‘એ’ની ચોપડીમાંથી ટાંકી ખતાવ્યા છે. નીચે દસવેલો દાખલો જે ધણાઓને મોઢે સમજાવેલો છે તે મુખ્ય કરીને જાણવા જોગ હોવાથી આપ્યો છે.

સુરતમાં એક વેળાએ તીર કાંમડા સાથનાં તલવારીઆ બીલોનું લશ કર શહેરમાં ધાડ પાડી જેટલું મારફાડે લુટ ચલાવીયે તેટલી ચલાવી એવા વીચારે દાખલ થનાર હતું એ વીસે અરદેશરે ધારણા રાખેલીજ હતી જેથી સાવચેતીનો સધલો ખંદોખસ્ત આગમજથી કરી રાખ્યો હતો. દરેક ભાગેળના દરવાજાના નાયકોને ચેતવણી આપી રાખેલી હોવાથી તેવો ચોંકલા રહેતા હતા. હવે એક દીવસે મોડી રાત્રે દરવાજા બહાર શહેરમાં દાખલ થવાને જખરદસ્ત ધાસની ગંજીએ સીચેલા બળદના ગાડાઓ આવી લાગ્યાં ને નાયકને તે ગાડાવાલાઓ શહેરમાં દાખલ કરવા ઉતાવલા થયા કે હમારે તો સવારનું પહેર ઉગવા આગમજ ગંજીઓ શહેરમાં લઈ જવી છે. નાયક હુકમ લેવા અરદેશર પાસે દોડી ગયો અરદેશર એટલું તો જાણતા હતા જે કાંઈ દીવસે પણ બીલોના એ મોટા સરદારે શહેરમાં હથીઆરો સાથે લુટ ચલાવવા પોતાની લશકરી ટોલી લઈને આવનાર તો હતા. નાયકના કહેવાથી અરદેસરને કંઈ શક ગયો અને એ ગાડાઓ શહેરમાં દાખલ નહી કરતાં હું આવું ત્યાં વેર થોખી જવું કહી નાયકને તરત રવાના કીધો. ખજી અરદેશર પોતાના રસાવાના માણસો સાથે લાંખી લાકડીના ભાલાઓ સાથે દરવાજે ઝડપી ઘોડાઓ પર દોડી પુગ્યા અને દરવાજે ઉઘડાવી ધાસની ગંજીઓમાં ભાલાઓથી તપાસ લેવા માંડી અને એ ગંજીમાં છુપઈને આવેલા બીલોના સરદારો મરણતોલ થતાં તુલીક મુઠે મોહડે ગુપચુપ માર ખમીયા કર્યો અને તેમ કરતાં જ્યારે ગાડાઓમાંથી ધાસની ગંજીઓ વેર વીખેરતાં પેલા બધે સરદારો પકડાયા ત્યારે અરદેશરે તુરતજ ત્યાંને ત્યાં ત્રણ લાકડાનાં માચડા તૈયાર કરાવી સુલીએ લટકાવી દીધા, એટલુંજ નહી પણ જ્યારે તે બીલોની પાયડીઓએ લાસ માંગી કે એ લાસની ભારોભાર તમોને સુન્નુ આપીએ પણ લાસ હમોને આપો તોપણ અરદેસરે આપી નહીં ને તે માંચડે લટકાવેલી લાસો કેટલા દીવસો સુધી કાગડા અને કુતરાઓને ખવડાવી પુરી કીધી હવે આ એકજ ઉપલો દાખલો જોતાં અરદેશરની જીંદગી પોતાની આખી ઉમર તલક કેટલી ધાસતીએ રહી હશે તેનો સહેજે ખ્યાલ સમજી શકાય છે.

## શદ—દરે—બેહેરે—તબીલ.



નીચલો ઉતારો “શદ—દરે—બેહેરે તબીલ”ની કીતાબ કે જે અરદે-શરને અરપણુ કરવામાં આવી છે તેના લખનારના દીખાવામાંથી આપ્યો છે :

“...પણુ તે સરવેથી આગમ્ય જે બોજોરગ વખાણુવા લાયકને આએ જમાનાનો નાંખીયો પદાદુર :શેડીઓ કે જે અરદેશીર બાપકની મીશાલની નામદારી ઉઠાવનાર અને દલેર જેહાં પહેલવાનના જેવી હીંમત તથા જવાં મરદીનો રાખનાર ઇન્સાફના કામમાં નોશીરવાન અદલનાં જેવો અને દખ્ખા તથા મરતખામાં કેખશરોની મીશાલનો મોહડાનાં રોશન ચેહરામાં પાદશાહ જમસેદના જેવો અને ખસલતમાં તથા નેક નધઅતમે દારાએની મીશાલનો ખખશેસનો દરીઆ રોશન એકખાલનો બોજોરગ દીલનો ગરીબોની કદરનો જાણુનારો નાવારેસ એતીમનાંચારો અને મીસકીનોની દસ્તગીરીનો કરનારો અહેશાનનો ખળનો બોલદં એકતેદાર નામદારીનો રાખનારો સરવે જગાઓમાં વખણાએલો દાનાઇનો ચસમો અનજુમનનો સરદાર સન વચન અને સસ્તીનો બોલનાર તવાનાઇ તથા હેશાનની ખાગતુ ઝાડ અકલ તથા હેશના મગજને કહુવતનો વધારનાર મોટાં દરજ્જાનાં બોલદં હીમતનો મેહરખાનીની ખાંડ તથા સર્વે નાંઢલાં મોટાઓનો અજીજ મેહરખાન ગરોખ પરવર ફેજ ગોસનાર રોશન કએઆરી મરદુમ સનારી મોટા ધરનો બોજોરગ ખાનદાનનો નામીચી બુનીઆદનો નેક નામ નેક કામોનો કરનાર ખાન સાહેબ બહાદોર કે જે ધનજીસાથી જેહાનમો ઈલાહ-ગારી ભરેયો રહેલો છે તે અખયખ તાલેનો શેહરેમરદ નામદાર અરદેશર શ્રી સુરત મધે મકાન રાખે છે કે જે સાહેબની જવામરદી અને દલેરીનાં પરતાપથી તથા મુખારક કદમથી તે જગોથી તમામ ચોરોની બુનેખિખ નેસ્ત તથા નાબુત થાયેલી છે. અને તે સાથે તમામ રાહદાર વાટપાડ અને પીંદારાઓની જફા તથા જોલમો પણ તે જગાના તમામ લોકો ઉપ-રથી ટલવાથી એ સરળે સુરત શેહરની રૈયત અમન અમનમાં આપાદી સાથે રહે છે તે અરદેશર બાહાદોરને અએ પરવરદીગાર જમાનાની હર એક આફન તથા બજાઓથી તું હંમેશે નેંધા રાખજે અને સદા ખોશ-ખખતી ભરેયો તેને રાખી એને જ્યાંસુધી આસમાનો ઉપર સેતાર ઓનું

ફરવું છે ત્યાં તુલીક તેની ઉમરને દર્શાવ કરજે ઇઆને નામદારી ભરેલાં તેના ફરજનદાન ફરજનદોની વરધી કરજે અને તે અરદેશર ખાહાદોરને તમામ ફરજદો અને ખેશાવદો અને ઇઆર આશનાવો સાથે હાર તથા ખુશી ભરેઓ હામેશાં આપ્યાદ રાખજે કે જે અરદેશર ખાહાદોર નેકરી-આતખાનના નામીયા અને આખા પારસી ટાલામો વખલુઓએ તથા દીલ્લીની પાદશાહતથી માન પામેલાં ખાનદાનમોનો મોટા મરતખાનો એક નામીયો અને નમનતાઇ ભરેલો સારા સ્વભાવનો અને નરમ મીઠગળનો શાદે દેલ પુરશ છે કે જે સાહેબે પોતાની જાતી હોશીઆરી અને કલેવરીથી તમામ પોતાની ઉમર નામદાર અંગ્રેજ ખાહાદોરનાં સરકારી કારોખાર ચલાવવા પછવાડે ખરચ કરી ઘટતી સુધરાહી તથા ઇમાનદારીથી સરકારી વહીવટ ચલાવેઓ તેથી કરીને આપણી સરકારે નામદાર દાલતમદારથી એ સાહેબને ખાહાદોરીનો ખેતાખ અને બારંવાર ઇનામો ખેલવતો તથા જગીરો મલ-વાએ કરી મોટું માન અને નામીયુ નામ મેલવેઉ છે. જે અરદેશર ખાહાદોરનાં ખાવા જીવનગુજીન ધનજીશાહ ખેહરેમંદખાન કે જે સાહેબને ગવરનર ડંનકનના વખતમાં શ્રી સુરતના ઝીફ મીશતર કોએ માંદવીનાં રાજાનાં ગામ ખોદાનમો અંગ્રેજ સરકાર તથા વોહરાને વચ્ચે લડાઈ થાઇ તેમા તા ૧૯મી જાનેવારી ૧૮૧૦ના વરસમો ગુજરેઓ તે ઇમાનદાર સરકારની વીસવાસી ચાકરીના અવેજમાં કંમપની સરકારે કેટલીએક જગીરો તેની પેહડી દર પેહડીને ખખશી છે કે જેની ઉપજ આજ દીને વરસ દહાડે આસરે રૂ. ૬૦૦૦૦ સાહક હજાર રૂપીઆ ઉપજે છે...જે અરદેશર ખાહાદોરનો ખેરાદર વજા ગોહર સુધ અને સાચ્યો અને ગોહર ખુધ્ધીનો અને સખે તાલેનો અને ખોજરગ મરાતેખનો ખાન સાહેબ શેઠજી શરોજશાહજી ધનજીશાહજી કે જે સાહેબે પોતાની લગભગ આખી ઓખમર સરકારી કાર-ભાર ચલાવવા પછવાડે ખરચ કરી હતી તેથી કરીને સરકારી કામ ચલાવવામાં મોટો માહીતમાર અને પુરવીન થાએઓ હતો તે કારણ ઉપરથી તથા એ સાહેબની જાતી હોશીઆરી અને ચાલાકીને લાધે અંગ્રેજ સરકારના સુરતખાતાનાં મેહસુલોમાં ઘટનો અને વાજખી વધારો અને સેંકડો પરગણાઓમા ઘટતી સુધરાહી કની દેખાડી અને ઇમાનદારીથી સરકારી વહીવટ ચલાવેઓ તે સાથે રૈયત અને ખેડુતોને આપ્યાદ રાખેઆ તે હતાં ઇનામમાં કેટલીએક જગીરો ગવરનર એલફીસટન તથા માલકમના વખતમાં મક્કી છે અને વારે ઘડીએ ઇનામો અને ખેલાવતો તથા ખેતાઓ

મલેઆ છે. અને એ મરહુમ શ્રીરોજશાહ સાદો સૂષો સખી તમેહનો ખરમ ખાતામાં હતો કે જેહનાં કેજને સુરતની આસપાસનાં ખેડાઓના ધણાખરા બલકે સમજા માનસોનો પરતીપાલ થાતો અને હેની સખાવત તથા બખ-શેસથી દર વરસે ઓછામાં ઓછાં એકસોથી તે ડોહડસો છોકરાઓના ભગ્ન થાતાં તે સાથે જે ખરા અને વાજખી નાંદારો હતા તેવાની એ સાહેબ પરપરસી કરતોં એ બેહસ્તી ફરોજશાહ મહાવીરવાન અને ભારે હોનરવાન હતો કે જે સાહેબ અંગ્રજ, ફારસી, અરબી, ગુજરાતી, સંસ્કૃત ભાષા પોખતગીથી જાનનો અને ગ્રંથ તથા ગ્રંથકારોને પોતાના દોસ્ત રાખતો ને હરએક હોનર તથા એલમ તથા પાકની અજમાયેશ કરવા પછાડી હજારો રૂપીઆ ખરચતો હતો એ સાહેબ જેવો કાબેશ રાસત અને અકસપાતી મનસેફ ગામડીઓમાં ધણાજ થોડા બલકે કોઇ નહી હશે તે ફરોજશા તા. ૨૦ જુન ૧૮૪૩ને દીને ગુરોસમાન મંકાની થાયેયો છે કે જેહની ખુબી અને લજાઇ સુર્યાન તેજની પેઠે રાસન છે તેથી તેનું નેકનામ ચંદરોકાલ સુધી જીવતુ જાગતું છે.

“.....એ રીતની બોજેરગી ભરેલાં અને વખણાયેલા ખાનદાનના નામદાર અરદેશર બાહાદોર છે કે જે સાહેબના બાપદાદાની પેહડી દર પેહડીના સાહેબોખી દીલીના પાદશાહતથી તથા નામદાર અંગ્રેજ બાહાદોરની સરકારથી બોજેરગી ભરેલા નામ અકરામ અને માન ઇનામ ને ખેલઅતો તથા જાગીરો પામેઆ સાથે હકુમત ચલાવતા આવેયા છે કે જે સાહેબોની નેકી ખુબી તથા બોજેરગી અને સખાવત તથા બખશેસ અને નમનતાઇ તથા ભલમનસાહીનો આપણું મોલકો ઉપર આફતાબની મીશાલે રોશન છે તે સધલી સેફનોનું બએયાંન એ કમતરોનની જખાન બોલવાને અને કલમ લખવાને અશકતીવાન છે કાંએજે દરીઆની નજદીક એક કતરાનો આસરો હોય નહી તે ન.મદાર બાહાદોર શેડીઓ જ્યારે મેહરજાની અને નવાજેસની નજર અને પરવીનતાઇની દરશીથી એક મરતમે એ કેતાબનાં તરજમાના પરસન અને કબુલ કરશે ત્યારે માન ભરેલી બખાન પામેશી એ કેતાબ થાસે.”

‘સદદરે બેહરે તવીલ, ઇઆને શોઓ બાબ અથવા મેઓ દરવાજની કેતાબ એક શ્રી બોરાસાનના રેહવાસી મુલ્લા રસતમ અસફનદીયાર તથા મુલ્લા બે હમદ રસતમે લાંબી બેહરને વજનનાં ફારશી નાંમીયા બેતો મધે ખનાવેલી ભલી દીનનાં લોકોને અમલ કરવા લાયક ભરેલી છે તે

સદ્દરે મેહરેતવીલનો આ ગુજરાતી ભાષામાં તરજુમો કરો છો. એ કેતા-  
પનો તરજુમો કરી છપાવનાર ઘરજોરજી મોખેદ નવરોજી ટાટા. શ્રી મુખાઇ  
મધે દફતર આશકારા છાપાખાનામાં છપાઇ છે. ઇજદેજરદી સને ૧૨૫૩  
ઈસવી સને ૧૮૪૪ તા, ૧લી જુને તરજુમો કરી આપનાર દસ્તુર મીનો-  
ચેહરજી એડલજી જામારપઆસાનાં.”

મજકુર શદ-દરે-મેહરે-તવ્વીલની કીતાબના ગુજરાતી ભાષામાં થયલા  
તરજુમાની ચોપડી મને માનવંત શમ્સ-ઉલ-ઓલમા દસ્તુરજી દારાબજી  
દસ્તુર પેસોનન સંજાણા તરફથી ઘટતા ઉપયોગ સ્પષ્ટ મંગાવી હતી.

---



સુરત શહેરનાં પ્રખ્યાત કોટવાલ બહાદુર અરદેશર  
ધનજીશા બેહરેમદખાનની ધીરતીનો ગરબો.


રાગ—કેદી બન્ધો ભુપાલ.

આવો સરવે મલી સંગાત શહેરે સીતારો જન્મીઓ,  
તેની હરખે કરો સઉ યાદ શહેરે સીતારો જન્મીઓ.

સાખી

ઇસવી સને સતરસો ને સતાણના સાલ  
જનમ થયો સુરતમાં તેનો દુકમા ગાઇએ ખ્યાલ-શહેરે  
થઇ ગયાને થસે અનેક સુરા સરદારો નેક,  
પણ ખરો વીર તે થઇ ગયો જેનું નામ છે અરદેશર શેઠ-શહેરે  
બાપ તેવોના ધનજીશાહ હતા ખરા શુરવીર,  
જન ગયો બોદાનમાં કૃતવો જગતાં નીકલ્યો પીર-શહેરે  
ધનજીશાહની કતલથી બ્રીટીસને લાગ્યો કહેર,  
મોકલ્યુ લશ્કર બોદાનમાં લીધું ધનજીશાહનું વેર-શહેરે  
માતા અરદેશરતણી નામ જીવીબાઇ,  
પનોતા પુત્રને જનમ દઇ ભાયેગવંત કહેવાઇ-શેહરે  
અરદેશર ને પીરોજશાહ કંઈ બંધે ભાઇઓ થાય  
નેકશીયાતખાનની બોલાદનાં તેની પડખે સરકાર ધાયે-શેહરે  
વડાઓથી વફાદારી બે સદીની કહેવાઇ  
પણ કીર્તિ અરદેશરતણી દેશ પરદેસ વખણાઇ-શેહરે  
શેહર સુરતમાં ભય ઘણો લુટારા લીલનો ત્રાસ,  
નહી મટે કંઈ અનેકથી તેણે ટાલ્યાં તે દુઃખ છ માસ-શેહરે  
અકકલ ને ચુકતી ઘણી છે અરદેશર પાસ,  
તરેહ તરેહના લેખાસને પકડે ચોર ચોપાસ-શેહરે  
પહેલી હાકમી કોટવાલની મલતાની જે સાથ,  
દોર ભાંજ્યારે લીલતણા ઉખેડીયા જડમુળથી તે ત્રાસ-શેહરે  
દીવસે કચેરી દીવાનખાને રાત્રે રોણ ફરાય,  
તું હાકમના હુકમ વગર ડગલું કોણથી ભરાય-શેહરે  
દીન રાત તુને જપ નથી બે ઘડીનો કોય  
રોણથી તું પાછો ફરે કે પ્રભાત્યું પડતુંજ હોય-શેહરે

સુંદર સરીતા એ શેહરમાં કંઈ અનેક કોપો થાય,  
 આગ વરાળને રેલની તો ગણતરી નહીંજ ગણાય—શેહરે.  
 તેવા સમે તું બહાદુરે તન મન ધનની સાથ,  
 સેવા બળવી રક્ષયતની ઉભો ખડ પગે દીનરાત—શેહરે.  
 યગથીએથી પગ ચહુડે ઠઠ મજલે પોંહ્યાય  
 તેમ દર દીવસે પાયરી વધે તહારા ઉંચ દરજ્જા થાય—શેહરે.  
 અરદેશરનો ડર ઘણે શેહર સુરતની માહે  
 કણી વાંકે કાપતા નહી કંગરસ લાય ખવાય—શેહરે.  
 સીપધ સવાર ને હુમાલ લોધ ચોપદારોની ફાજ,  
 ગેરીસન પોલીસની તેની દેવડીએ રહે છે રોજ—શેહરે  
 ચોકીબાન ને નેકીબાન ચોકેલા ચંચલ  
 મતખાલા હુમાલો તેનાં સાથે ગરાસીયા પહેલવાન—શેહરે.  
 ચોરો લીલના વરસાસન મુકાદમને અપાય  
 ખખર કરે તે શેઠને જેનાં ખેડા પગારો જાય—શેહરે.  
 અરદેશરને દીવાનખાને કંઈ કંઈ ઇનસાફ થાય  
 રાજા રંક ને રૈયતના હુક ઇલાકા અપાયે—શેહરે.  
 દેખાવને દબદબા ઘણા સોલા વરણી નહી જાય  
 દુરથી જોતાં જે જણાં તેના પગ તો થરથર થાય—શેહરે.  
 સહલા લીએ અરદેશર તણી અમીર ને ઉમરાવ જાન  
 સરકારે તુજને ગણી દીધું પોલીસીકલ એજંટનું માન—શેહરે.  
 દરબાર ભરાય તુજ કારણે ગવરનરો આવે ખાસ,  
 માન આપવા તુજ બારણે છે સરકારનો જમણો તુ હાથ—શેહરે.  
 રાજા રક્ષયતનો માનીતો છે સાચ્યો તું નેકનામ  
 સાત આધ્યાથી જાનીતો તુને મક્કીયો છે બાદશહી આંદ—શેહરે.  
 દરબાર ભરી સરપાવ સહાજ અધ્યાય અનેક માંન  
 ખેલાત ને જાગીરીતણા વખણાયો છે બહાદુર પહેલવાન—શેહરે.  
 સરપાવો મેલવી સવારી નીકલે તહારી રક્ષયત હરખાઈ જાય  
 વડવાઓના નામ વધારી પારસી રાજે કહેવાય—શેહરે.  
 દરબારેથી દવારે આજે રાજા નવાબોની સાથ  
 બાઘબાઘ મોતીની થાલ લાભે ને અપાંખાઈ વધાવે સંગાથ—શેહરે.

સહાજન મહાજનમાં શેઠજી મુક  રૂપાય  
 મીજલસ મલતાં હાજરીથી જોડને લોક કંઈ રાજી થાય-શેહરે.  
 ખરખેરાદી ખરચાય છે પાછા ફરે નહીં કોઈ  
 ખોખે મુઠકે અપાય છે દાતાર દીલનો શેઠ ~~જોડે~~ ~~શેહરે~~.  
 ખાસો આમ તહારી દેવડીએ સહવાર પડતાંજ હોય  
 રાજ રાણા બાળુ મુકી ફકીરની આરજી સાંભલતો હોય-શેહરે.  
 કુવા વાવ તલાવ સાથ રસ્તાઓ બંધાય  
 રમ્યતના તો મુખને કાજ તહારા ગાંઠના પધસા ખરચાય-શેહરે.  
 શેહર મુધારા અનેક તરેહ ફરતા ફેરની માંહે  
 છુપી પોલીસ પાહરા ભરે ફરતા ડાંડીઆથી જગડતી થાય-શેહરે.  
 રીત રેવાજ મુગલઈ લીધા પેહરવાસ પોસાકખી એજ  
 માંથે હીરાનો છે સરપેચ જેની કમ્મરે તલવાર લટકેછ-શેહરે.  
 રંગ રામશની તહારા મહેલમાં ને જ્યાંફતો અપાય  
 ગવરનરો ને રાજ તણી કંઈ અનેક મીજલસ ભરાય-શેહરે.  
 દેશ પ્રદેસ પ્રખ્યાત છે કોટવાલ બહાદુર નામ  
 સરકારમાં વિખ્યાત છે તહારી ખાત્રી પાલખીને સલામ-શેહરે.  
 સુરતના સદ સાયેગ તુ જેવો પેદા થાય  
 ફરજ બળવી ખરેખરી કે મારી રમ્યત મુખે ખાય-શેહરે.  
 રમ્યત તહારા કામથી દે છે દુવા હામર  
 ડર ભાંજીયા તે ડાઝથી સુતા કીધા ઉઘાડે દવાર-શેહરે.  
 અરદેશરની ઓલાદમાં તેનો જીવીયો એકજ પુત  
 નામ હતુ જહાનગીરશાહ જેના આવરદા થયારે ઢંક-શેહરે.  
 ધન ધન અરદેશર તને ધન તુજના જે કામ  
 બેહસ્તમાં ચારી મત્તે રહ્યું જગમાં તહાર નામ-શેહરે.  
 અરદેશરની યાદમાં ગરબા જોડે જેહ  
 ગાએ ને ગવરાવે તે પર ફીરતાર રાજી રેહ-શેહરે.  
 અઠારસો ને છપ્પનમાં ફેઅરવારી માસ  
 આઠ્યો પેગામ અજલનો તેણે પરવરે લીધો પાસ-શેહરે.  
 રચનાર-ચ. બ. વા.

૬૩. હાલે જે કાંઈક લાગે, તેણે તાજાં પાણીથી હાથ ધોઈને, જે કાંઈક પુસ્તક સારી  
 સમ્યક્તે તથા, સમ્યક્તે સ્મર કરનારે માત્રમ પુરી આજ્ઞ છે. તેને, પુણીજ  
 લેહા પુરવે મોટા ગણવાના હેતુથી તેનાં હોષ પ્રતે, જાણવો, અવત, આપી  
 તેનાં મુરતિઓ બુદ્ધ કરે છે એ અવત આપવાની ચીજ, કાંઈ પાંચે પાશાક  
 નથી, પણ મોત્ર એક, મીઠા, ખોરી કે એક પાંચી એક બીજા એક શીયાલ  
 યા તો એક કંઈ અવત, હોષ છે. એ સીમે, કાંઈ અવત મોત્ર, કંઈ મુરતિ  
 વતી નથી પણ તે પાદશાક કે હાકમ તરફથી મને એ ભારે માન ભરેલું  
 ગણાય છે તેથી અણક પુરણ તે મેલવવાને ઘણી યુક્તિઓ કાઢી લગાડે છે  
 જે પુરણને અવત મલનાર હાય છે તેને જે વૈશિની થોડા દહાડા આગ-  
 મંગલી અથવા પડે છે કે કલાને દહાડે હાકમ તરફથી નમાવણી ચીજ  
 અવત તેરીકે આવરી.

“આ પુરા મનુષ્ય સાલવીને તે પુશી થઈ લેતે લગતી, સર્વે જીવંતની  
તેમની કરવામાં મશગુલ રહે છે. પ્રથમમાં તે પોતાની જાનના પુષ્ટિવાદારી-  
ઓને તથા દોષો આજનાવોને નોત્રાં કરે છે તથા ભાતભાતની પીઠ જત-

ફલતનો સ્વરૂપનો અને કીચ કીચે પોતાનાં ધરમાં લાવી. હાથે કરે, જે  
ઠરવેલે દહાડે એને ફેરવેલે, પહેરવેલે તોત્રેલા સહેમનો. આમ પાંચજીવે  
ધીમીને ધેરે જાય છે. તેમને બાહ્યરે અદરમાત આપ આપવકારે. તેમની  
અપમાન તરફ પુછી તેમને લક્ષી જાણે એવા છે. આમ કહેતાં થઈ પાતાનું  
એક બપકાદાર મીજલસ પતી રહે છે. એક એ ચોકસ માણસો. ફક્ત  
તરફનો અલત લઈ આં આવતાં વાર પેલો અલત પેહરનાર પોતાની જગા  
પરથી ફરી તથા એ ચાર કદમ અમલ ચાલી તેમને આવકાર દે છે. તે  
પછી તે અલતની ધીજ તેઓના હાથમાંથી લેતા. વાર પોતાની આપમા  
દાખી તે પર બોકી દે છે. આમ ઇજત આપી અલતની જે ચીજ હોય  
તેને પોતાના શરીર પર ઘટતી જગે પહેરે છે. આ જોઈ સુવે મીજલસીઓ  
તેને “મુખારક થાય” એવાં મીઠા શબ્દો બોલી સલામી છે. તેના જવાબે  
પેલો અલત પેહરનાર પોતાનું શર નમીવી સલામી આપે છે.  
“આ કામ પહેરે થાય” તે પોતાનાં તોફરો પાસે પેલી તથાર રાખેલી  
મીઠાઈ અને ચીજો હાજર કરવાને કરમાવે છે. કે ભરતજ સંઘલા સલા-  
મીને મીઠાઈ આપી મોઢાં મીઠાઈ કરવાની અરજ કરે છે. એ અરજ  
સુવે કોઈ જાતજ આહવારમાં મોઢાં મન પસંદ મીઠાઈ ખાતા તથા  
ચાહ અને ચરખત દીતા જુદી જુદી વાતો કાં મમાવતા. એ પર એકદ  
કલાક ચરખતો કે મેજમાં આપી રહેલી મીઠાઈ મેઢાંતોનાં તોફરો વચ્ચે  
વેંદરી અપાવે છે તથા તે તોફરોને તેમજ જીલ્લોને રૂપ નાણાંની બહીસ  
કરે છે એ ઉપરાંત જ્યાં અલત લઈ આવ્યા હોય તે તેમને તની કમત  
કરતાં એવડી કે તણ ઘણી વધુ કાંમતનું દામ આપી ખુશ ખુશલ કરે છે.  
આ પછી ફરી બરખીલ થાય છે.  
“બીજે દહાડે અલત પેહરનાર પોતાના હાકમની હાજરમાં જઈ તેને  
સલામ આપે છે. તે વેલા પેલો અલત પેહરેલો હોય છે એવા અલત  
પેહરનારોમાં કોઈ તો પોતાની સાથે કોઈ તાદર યીજો લેદીમાં પોતાનું  
મરખી મારે લાખ જાય છે. તેમને “કામે નુખાત” (સાકરતો ખવાવેલા  
નાખો) લાખ જઈ હાકમને સહ આપે છે. આમ કરવું કે તરીકે અલત  
પેહરનારોમાં મરખપર આધાર રાખે છે. તેમાં હાકમ તરફથી કોઈ કોઈ  
વાતનું દખાત થતું તરીકે આની અલત પેહરવાની રચના ઘણી સાધારણ  
ગણાય છે પણ જે વેલા નામદાર શાહ હાકમને મારે અલત મોકલે છે તે

વેળા જે રચના તથા દોરધામ કરવામાં આવે છે તે ઈરાનની મોહટાઈ અને જાહોજલાલી ખતાવી આપવા એક દાખલા તરીકે પુરતી છે.

“નામદાર શાહ વર્ષમાં એકથી વધુવાર પોતાના તાખાના હાકમોને તેમની આગવગણુને અનુસરતા ખસતોની નવાજેશ કરે છે એ ખસતો એ જાતના છે.

૧ લો “ખસતે એલતેફાતી” અથવા મેહરખાનીનો ખસત એ ખસતો હાકમોની સારી સંખ્યતાને માટે તથા તેઓને તેમના હોધાપર ફરી ખીજ વાર મુકરર રાખવાનો હોય છે.

૨ જો “ખસને માજુલી” અથવા તે હોધાપરથી રૂખસદ આપવાનો હોય છે એ ખસને ખસતો વચે જ્યારે તેઓને “એલતેફાતીનો” ખસત મલે છે ત્યારે તેઓ અઘી ધામધુમ અને રચના કરે છે પણ જ્યારે માજુલીનો મલે છે ત્યારે ખેરનીજી રચના કે ધામધુમ કરતા નથી પણ ફક્ત પાદશાહનું માન જાલવવા દમ વગરની રચના કરી પોતાપર આવી પડેલી ફરજ અદા કરે છે. જેમ આગવ જણાવ્યું છે તેમજ ખસતની ચીજ પાદશાહ તરફથી હાકમને મક્કનાર હોય છે. તેની તેને ખુશ થઈ તે ચીજના આવી પુગવાની રાહ જુએ છે તથા તે પ્રસંગે રચના કરવાની ગોઠવણ પણ કરી રાખે છે. પાદશાહ જે ખસતની ચીજ રવાના કરી આપે છે તે કાંઈ અનજાણ માણસ પાસે મોકલાવતો નથી પણ જેને તે વરતાવવા માંગતો હોય છે તેની સાથે મોકલે છે કે હાકમ તરફથી મક્કતું પક્ષીસનું ઇનામ તેને એક નવાજેશ તરીકે થઈ પડે.

“રવાના કરેલો ખસત હાકમ પાસ આવી પુગે તેવો તેને પોતાના શરીરપર એકદમ મેલતો નથી. પણ તે માટે મુરત જોવાડી એક દહાડો મુકરર કરે છે. એ દહાડે મક્કતી મીજસમાં હાજર થવા શહેરના ખાસ લોકોને નોંત્રા કરાવે છે આ વખતે શહેરનો વડો “કલમતર” અથવા પોલીસ કમીશનર પોતાની ગીરિનાં ઘણાં નાણાં ખરચી ભરાતી મીજસમાં હાજર કરવા તરેહવાર મીયાંઈ અને ખીજ ચીજો તૈયાર કરી રાખે છે. ઠેરવેલે દહાડે તે સર્વે ઓળને શહેરની બહાર કાઢક સરકારી બાગમાં લઈ જઈ ત્યાં અઘી દુપમાં ગોઠવી રાખે છે મુકરરતા વખતની આગમન નોંત્રેલા લોકો ભારે દાદમ સાથે એકેક પાછલ બાગમાં આવે છે તેમ દાદમ પણ ત્યાં આવી બાગના કાંઈક ખાનગી ઓરડામાં ખેલી રહે છે.

જાણે છે તેને જોઈને પોતાનાં હૃદયમાં કંઈક કંઈક થઈ જાય છે. એટલું જ નહીં, એક પછી બાજુએ અને બાવણાઓ સાથે પેદા અને વેકરે જાય છે. લશ્કરી પુલકો તમારા ટોપામાંના દરવાજા તુલક સિંહ સંભારી ઉભો રહે છે એ ઉપરાંત કાંઈક હજારો સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકો તેમજ પુરુષ ધંધાદારીના મુકામો પોતાની જાતના બેકો સાથે સંસ્કારવચ્ચે આકારમાં મેદાન તરફ જાય છે. આ પ્રેરણાઓ પોતાની સાથે 'સીસે નંબાત' (કાળા રંગના લાંબા સીસે જેમાં સ્ક્રેપરનું થેકું માલી બરિદુલ હોય છે) લેતા આવે છે. આ દિવસોમાં આપણે લોકોને જોવા મળે છે. આપણે જોઈએ છીએ આપણા પાલીકાના તમામ લોકો મેદાનમાં આવી ઉભા છે. એ દેખાવ આપણે વિચિત્ર નજરે પડે છે.

આપણે જોઈએ છીએ મુહરમની એક એ શ્રી આગમને હાકમ પોતાની આંતરી ક્યારનાથી નીકળી બરાંચલી માળેલમાં અવિ છે કે સર્વ કોઈ ઉભા થઈ પોતાના શર નમાની તેને ધણી આવકોર છે. હાકમ પોતાની એક કોઈ થઈ પછે પેલી આવેલો જાલત એક પાસે ખાદમતગીર તેને સુનેરી ખુમરમાં એવી હાકમ હાકમ લઈ આવે છે. આ જોતાં તે પોતાની એક પરથી ઉઠી ઉભા થઈ તે પાસેથી ચીજ પોતાના હાથમાં લઈ તે પર બોલો આ કોઈ તેને ધટલી જો પોતાના શરીર પર પેદર છે તે ખટલ પેદરમાં રહેલો કે સીજલસીએ એક અવળે મુખમાં થાય એવા અશીરવાદ છે. આપણે જોઈએ છીએ આપણે આપણે હાકમ મોહામાં આવે તે મજલીસોમાં જણાવતાં સર્વ કોઈ જરારતી પોતાના મોહામાં નંબા પોતાના મોહામાં મીઠા કરે છે. ખજત પેદરમાં રહેલો કે સજામતીની એતરી પરથી ટોપો ફેડી માન આપે છે તથા વાજાં વાગી સર્વ કોઈનો ખુશીની ખખર આપી રહે છે. એ પાદ હાકમ પોતાના પાસ જરીન જણાવતાં સાજ સાથના ઘોડા પર સવાર થઈ બાગના દરવાજામાંથી ધીમે ધીમે બહાર આવે છે કે બહાર ઉભેલાં લોકો તેને ખુશીના અવાજોથી વધારી લે છે ત્યાંથી આગલ ચાલે છે કે ખતકે ખતકે દર ધંધાદારીના વડો તેના ઘોડાની પાસે જઈ પેલો 'સીસે નંબાત' તેના પગ પાસે લાગી નાંખી મુખારક થાય એવા વચનો બોલી હાકમથી 'ખાને આપાદના શબ્દો સાંભલી પોતે ખુશ ખુશ થાય છે. આ સમ્રલી ક્રીયા અને રચના તમામ થઈ રહેતા હાકમને મારગમાં ઘણો વખત રોકાવું પડે છે તે પછે તે શહેરના દરવાજામાં દાખલ થયો કે સાથે ચાલતુ સર્વે સરખસ વીગેરે તમામ લોકો વીખરાઈ જઈ

થોડા વખતમાં જાણે મેદાનમાં કાષ્ટ હતું નહીં એવું કરી મેલે છે. હે ઇશ્વર આ તે કેવી રચના અને કેવો દેખાવ ! આ ખલત પહેરવાના દહાડા ને “ખલતપુશી” કરી કહે છે તેથી તે દહાડો એક તહેવારના દહાડા તરીકે ગણાએ છે.

“હાકમના શહેરમાં દાખલ થવા પછે જો દહાડો ખાકી રહ્યો હોય તો તેમ નહીં તો કે બીજો દહાડો મોટા લોકોની સલામ લેવા તે જાહેરમાં એણે છે. આ પેલા કેટલાક જણ પોતાની સાથે આગલ જણાવ્યું છે તેમ એક “કાસે નંખાત” લેતા જઈ તે હાકમને ભેટ આપે છે. આ વેળાની રચના પણ ફીક થાય છે તેજ દહાડે રાત્રે પોતાના મહેલમાં રોશણી કરાવે છે તથા જાહેર લોકોને ગમ્મત આપવા આતશબાજ કરી ખતાવે છે એ આતશબાજ જો તે કાઈપણ પ્રકારે આપણા દેશ ખાતે થાતી આતશબાજના જેવી બપકાદાર અને મોટા વીરતારની તથા તોપણ તે મુલકની હાલત સાથે સરખાવતાં થણે દરજ્જે સારી માલમ પડે છે હાકમ જે ખલત શાહથી મેલ્યો તેના ઉપકાર તરીકે તેને માટે મોટા એક નાદર હદીઓ મોકલી આપે છે તેમજ ધર્મી ભીક્ષુકોને દાન આપી તથા પેલા ખલત જાવનારા શખસને મોંદુ ઈનામ બક્ષી સઉકોઈને રાજ ખુશી રાખે છે”.

“ખલત” અથવા “ખેલાત” એ કેવી રીતનો માનનો ખેતાબ હશે તે જાણવા માટે જાણાસા થતાં એક પુરાણાં જ્ઞાનવર્ધકમાં મને નજરે પડ્યો. જે વાંચનારને આ ઉપલા ઇરાની હેવાલથી કંઈક ખ્યાલ આવી શકશે. માટે ટાંજી ખતલાવ્યો છે.

ધ. બ. વા.





તવારીખના સમાવેસમાં

દીલ્લી શાહનશાહતના મોગલ બાદશાહનાં નામો.



ઇ. સ.

૧૭૧૯-૧૭૪૮	જહાંગીરશાહનો બેટો શેરશન આખતર મહમુદશાહ.
૧૭૪૮-૧૭૫૪	અહમદશાહ.
૧૭૫૪-૧૭૫૮	આલમગીર (ખીજે)
૧૭૫૮-૧૮૦૬	શાહઆલમ (ખીજા.)

“મરાઠા ડાયરી”

ઇ. સ. ૧૮૨૮. દીલ્લીનો શાહઅલ્લે સુરત આવ્યો હતો ત્યારે  
અરદેશર માટે સંપેદસાલારનો સીરપેજ સાથે  
તલવારની લેઠ લાવ્યો હતો. ૧

૧ મહમદ આખતર ખીજે (અબ્દુલ નાસર મોહમ્મદીન મહમદ)  
ઇ. સ. ૧૮૦૬-૧૮૩૭ સુધી દીલ્લીમાં નામનો બાદશાહ હતો તેના મરણ  
પછીથી તેનો બેટો મહમદ બહાદુરશાહ ખીજે ગાદીપર આવ્યો અને એજ  
પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૮૫૭ સુધી રાજ કર્યું. જે વરસમાં તેને ગાદી પરથી  
ઠાકી મુકામે “પ્રિન્સ ઓફ સીપાય મ્યુટીની” વખતે ફેંક ફરવામાં આવ્યો હતો  
તે હાલ જોઈ શકાય.

સુરતનાં નવાખ તેગબેગખાંન (૧૭૬૧)

ઈ. સ. ૧૭૪૫

નિઝામુદ્દીનખાંન  
નવાખના

મીરજીહીનખાંન ઇ. સ. ૧૭૫૮

Ascended  
musmid of

નવાખ

ઈ. સ. ૧૭૬૩ નવાખ હુરીજીહીન હુમમદખાંન

ઈ. સ. ૧૭૮૦ નવાખ નિઝામુદ્દીનખાંન

મરણ ઇ. સ. ૧૭૮૬

ઈ. સ. ૧૭૮૮ નવાખ નાસરુદ્દીનખાંન

મરણ ઇ. સ. ૧૮૨૧.

નવાખ અફઝલુદ્દીન ખાંન

(મરણ ૧૮૮૪-૮-૧૮૮૪)

નવાખના જમાઇ (મરણ ૧૮૮૪-૮-૧૮૮૪)

મીર જહોરઅલીખાંન, બહાદુર બખ્તીયારનીશા બેગમ હેલા  
નવાખના હીકરી

મરણ ૧૮૪૫.

મીર હીકરીઆખાં નામ

વડાં બેગમ હુસૈનુલ્લીશા, બેગમના  
નવાખ મીર આલમખાંનના ધણીઆની

છાટા બેગમ રહીમુનાશા, તે નવાખ

ખાંનબહાદુર અલ્લામખાંનના ધણીઆની

હાજીના નવાખ

મરદાર મીર મુઝફર હુસૈન ખાંન સાહેબ.

ઉપલી વસાવલી મારી સદીની સહાઈમાથી આપી છે.  
ધ. બ. બા.

## તવારીખના સમાવેશમાં સુરતનાં નવાખ સાહેબોના નામ.



ઈ. સ.

૧૭૪૪ નવાખ તોગમેગખાંન.

૧૭૪૬-૧૭૫૮ સુધીમાં મેગરખાંન, સફદરખાંન (એ વખત) મોઢજીવીન ખાંન કે મીયાં અન્યંત (એ વાર) અને અલીન વાઝખાંન સ્વતંત્ર નવાખી ભોગવવાને માંહોમાહે લડ્યા હતા. એમાંના કોઈએ મરાઠાની તો કોઈએ સીદીની મદદ લઈ ગાદીપર મેઠેજાને ઉઠાડી મુકી પોતે નવાખ બનતો આ ખટપટમાં મદદ કરનાર ચીમનાજી આપાને સુરત શેહરની ચોથને, એ દરવાજાની ઉપજ મીયાં અચ્છને આપી. આ ચોથ દાખલ કરાવનાર સુરતનોજ શેહીઓ જગન્નાથ નામે હતા. આ મીયાં અચ્છનના વખતમાં અંગ્રેજોએ કાઢલો લીધો, અને ત્યારથી નવાખોને દીલ્લીનાં પાદશાહને જદલે અંગ્રેજો ગાદીએ બેસાડવા લાગા. આવી સ્થિતિમાં એમને સ્વતંત્ર કહેવા કે કેમ એ એક સવાલ થઈ પડે છે. મીયાં અચ્છનથી સ્વતંત્ર નવાખો કહેવાય છે, પણ નવાખ તોગખતખાંન અને તેના પછીના મેગરખાંન, સફદરખાંન અને અલીનવાઝખાંન પણ પોતાને સ્વતંત્ર કહેવડાવતાં મીયાં અચ્છન સાથે ઇ. સ. ૧૮૫૯ થી ૧૮૦૭ સુધીમાં ચારે સ્વતંત્ર નવાખો નીચે મુજબના થયા છે. —

મીયાં અન્યંત ૧૭૫૯ હાફિઝુદ્દીનખાંન ૧૭૬૩ નિઝામુદ્દીનખાંન ૧૭૬૩ અને નાસરુદ્દીનખાંન ૧૭૬૯ માં ગાદીએ બેસા હતા.”

“ગુજરાત મિત્ર

હીરક મહોત્સવ અંક ૧૯૨૩”

તવારીખના સમાવેસમાં આવેલાં  
મુરત જિલ્લામાંના દેશી રાજ્યોનાં રાજ કર્તા મહારાજ  
મહારાજા તથા નવાબ સાહેબોનાં નામ.



ધરમપુર નરેશ પ્રદની રામનગર.

૭૭

ધ. સ.

૧૭૮૭-૧૮૦૬ મહારાજા શ્રી રૂપદેવજી, આ મહારાજાનાં  
વખતમાં ધ. સ ૧૮૦૨ ના વસંતના કોલિકરથી  
પેશ્વા સરકાર સાથેના સંબંધ છુટી બ્રિટીશ સાથે  
થયો હતો.

૧૮૦૬-૧૮૫૬ મહારાજા શ્રી વિજયદેવજી, આ મહારાજાનાં  
વખતમાં બળવો ફાટી નીકળ્યો.

૧૮૫૬-૧૮૫૯ મહારાજા શ્રી રામદેવજી, આ મહારાજાનાં  
વખતમાં બળવો શાંત થયો.

સ્વસ્થાન વાંસદા

સ્વસ્થાન વાંસદા

૧૭૯૩-૧૮૧૫ મહારાવલ શ્રી રાવસીંહજી.

૧૮૧૫-૧૮૨૬ મહારાવલ શ્રી કિશ્વસીંહજી.

૧૮૨૬-૧૮૬૧ મહારાવલ શ્રી હમીરસીંહજી.

૧૮૬૧-૧૮૭૬ મહારાવલ શ્રી ગુલમસીંહજી.

સ્વસ્થાન વાંસદા

સ્વસ્થાન વાંસદા

૧૭૨૦-૧૮૦૨ નવાબ સાહેબ બાહુમીઆ,

૧૮૦૨-૧૮૫૩ નવાબ સાહેબ બાહુમીઆ મહમદ બાહુમીઆ.

૧૮૫૩-૧૮૬૬ નવાબ સાહેબ અબ્દુલ કરીમખાન.

## સુરતની મોટી આગની લાવણી.

રાગ—ફુપદ.

નિરમલ નમ્ર કીઆ લખ્મ, જલાકર સારા શેહર પ્રદ્યકારે.  
સુરતથી ગુનેકી મુરત, ઉતપર ઉઠે કીરતારે  
ચોક.

॥ ૬ ॥ થી કલ્લી.

“ એસા ગજબ મત પડિયો કીનપર, હુવા અગાથ પ્રગટી જવાલા  
બારે અગારે પોંહચે, ત્રીસ કોસ લયા ઉજ્યાળા  
દોહોરે બખે ચલાતા પાની, જેસા તેલ અગ્નીમે ડાલા  
પ્યાદે લે કોટવાલ ખડા રહા, અરદેશર ટોપીવાલા  
દો રાત દીન ચલે પાઉસે, સખ રૈયતકા હોએ લલા  
સદા રહેમત એસે મદોકું, સાહેબ આગે નહીં ચલા. ’

“ ગુજરાત મિત્ર હીરક મહોત્સવ અંક ૧૯૨૩.”

પાનુ ૧૫૩.

શેર નર સાચ્યાથી, સેવાના કામ  
કરવી છે બહાદુરી તમામ,  
હારે તેણે     "     "     "     શેર નર.

ચોર ને લુટારા, લીલ ને પીંઢારા  
રંક અને રાયતો, બીહુકે મરનારા  
બચાવ્યા છે, તેઓના જન,  
હારે તેણે     "     "     "     શેર નર.     ૧

રાત અને દીન, એણે સરખા કરીયાં છે  
ચંદ્ર અને સુર્ય, એકજ ગણીયાં છે  
તેની તલવારને નથી કંઈ મ્યાંન  
હારે     "     "     "     "     શેર નર.     ૨

દાદા ને બાપના પગલાંએ ચાલી  
નેકશાતખાનતુ નામ દિપાવી  
બ્રીટીશનો જમણો તું હાથ  
હારે     "     "     "     શેર નર.     ૩

શેહર સુરત તો તહને આભારી  
દુવાઓ દે છે, નર ને નારી  
તહારી ખાલી પાલખીને સલામ  
હારે, તું વખણાયો બહાદુર પેહલવાન  
શેર નર.     ૪

